

'SÖZDE KARCA' KELİMELERİN KÖKENİ VE TÜRKÇEDEKİ HURRİ-URARTUCA LEKSİKAL ALINTILAR ÜZERİNE

Orçun ÜNAL*

Özet: Bu çalışma, Stephanos Byzantinos'un *Ethnika* adlı eseri başta olmak üzere, Bizans kaynaklarında geçen ve 'Karca' olarak nitelendirilen bazı sözcükler üzerinde durmaktadır. Bu sözcükler, Karca yazıtlarda tanıklanmadığı için, ilgili literatürde 'sözde Karca' (pseudo-glosses) olarak adlandırılmaktadır. Çalışmamızda, altı 'sözde Karca' kelime ele alınmış ve bunlar için (Pre-)Proto-Türkçeye kadar dayanan etimolojiler önerilmiştir. Bizanslı yazarların eserlerinde Karca olarak ortaya çıkan bu sözcüklerin Urartularla temas hâlindeki Kimmerler veya Hurrilerle yakın ilişki içinde olan Turukkular aracılığıyla Anadolu'ya girmiş olabileceği öne sürülmüştür. Bu sebeple, Hurri-Urartuca ve Türkçenin söz varlıkları arasındaki toplam otuz yedi benzer kelime listelenmiş, bunların Urartucadan Türkçeye alıntılar olabileceği sonucuna varılmıştır. Bu karşılaştırmalara dayanarak, Pre-Proto-Türkçenin ses özelliklerine değinilmiştir. Kimmer nüfusunun kısmen Türkçe konuşanlardan oluştuğu ve dillerinin bir yandan 'sözde Karca' sözcüklerin kaynağı, diğer yandan Urartuca sözcüklerin alıcısı olduğu varsayımı en makul öneri olarak görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bizanslı Stephanos, Kar dili, Proto-Türkçe, Kimmerler, Hurrice, Urartuca

On The Origin of the Pseudo-Carian Glosses And the Hurro-Urartian Lexical Loans in Turkic

Abstract: The present study deals with a number of glosses which appear in the Byzantine sources, most of them in *Ethnika* of Stephanos Byzantinos, and are labeled as Carian. As these glosses are not actually attested in Carian inscriptions, they are called pseudo-glosses in the relevant literature. Six of these pseudo-Carian glosses are examined and for all of them, Turkic etymologies are proposed which reach into the depth of (Pre-)Proto-Turkic. It is asserted that the glosses which surface as Carian in the works of the Byzantine historians may have entered into Anatolia by the Cimmerians or by the Turukku which were in close contact with the Urartians and Hurrians, respectively. Therefore, thirty-seven similar lexical items in

* Yrd. Doç. Dr., Georg-August-Universität Göttingen, Seminar für Turkologie und Zentralasienkunde, Göttingen, GERMANY. E-posta: orcununal@live.com. ORCID ID: 0000-0002-2591-9035

the Hurro-Urartian and Turkic vocabularies are listed. It has been concluded that these may be Urartian loanwords in Turkic. Based on these correspondences, the phonological features of Pre-Proto-Turkic are discussed. The supposition that the Cimmerian population was partly Turkic-speaking and their language was the donor of the pseudo-Carian glosses and the recipient of the Urartian loanwords proves to be the most plausible one.

Keywords: *Stephanos Byzantinos, Carian language, Proto-Turkic, Cimmerians, Hurrian, Urartian*

1. Giriş

Ignacio J. Adiego, 2007 tarihli *The Carian Language* adlı Kar diliyle¹ ilgili monografinin 7-9. sayfalarında Karya dilinin dolaylı kaynaklarına değinmektedir. Bu dolaylı kaynaklar, Bizanslı Stephanos'un (Στέφανος Βυζάντιος) *Ethnika* (Ἐθνικά) adlı eseri başta olmak üzere, Bizans dönemine ait bazı Yunanca eserlerdir. Söz konusu eserlerde Karca olduğu iddia edilen sözcükler görülmektedir. Adiego, bu kısıtlı söz varlığının uydurma veya 'sözde sözcükler' (İng. pseudo-glosses) olabileceğini belirtmektedir.

Adiego'nun (2007: 8) kesin gözüyle baktığı altı sözcük mevcuttur. Bunlar, κοῖον (~ κόον ~ κῶν) "koyun", γῖσσα "taş", ἄλα "at", βάνδα (~ μάνδα) "zafer", γέλα "kral" ve σοῦα(v) "mezar" sözcükleridir. κοῖον "koyun" haricindeki beş sözcük, Bizanslı Stephanos'un *Ethnika* adlı eserinde Karca Ἀλάβανδα, Ὑλλοῦαλα, Σουάγγελα ve Μονόγισσα yer adlarını açıklarken geçmektedir. κοῖον (~ κόον ~ κῶν) sözcüğü ise, iki farklı eserde Kos (Κῶς) adasının adını açıklarken verilmekte ve Karyalıların "koyun" için bu kelimeyi kullandıkları belirtilmektedir.

Adiego (2007: 11-12), bu kayıtların geçerliği ile değerini de sorgulamakta ve haklı olarak, söz konusu yer adlarının Anadolu onomastiği açısından farklı etimolojileri olsa da Stephanos tarafından verilen Karca kelimelerin Büyük İskender dönemi Karca yazarlarından alınmış gerçek sözcükler olabileceğini vurgulamaktadır.

Adiego (2007: 10-12), başka araştırmacıların bu 'Karca' sözcüklere dair etimoloji önerilerine değinmekte, bunlara kendi yorumlarını da eklemektedir. Belirtmek gerekir ki söz konusu sözcüklerin Kar diline ve diğer Hint-Avrupa dillerine göre yapılmış etimolojileri oldukça zayıf ve ikna edicilikten uzaktır.

¹ Kar dili veya Karca, yazılı belgeleri MÖ. 7-3. yüzyıllar arasına tarihlenen ve Hint-Avrupa dil ailesinin Anadolu grubuna mensup olan bir dildir. Kar yazısı veya alfabesi (İng. Carian script / alphabet) olarak adlandırılan kendine özgü bir alfabeyle yazılan Karca graffiti ve yazıtların küçük bir kısmı Lidya ve Likya arasında kalan Karya'da, çoğunluğu ise Karyalı paralı askerler dolayısıyla Mısır'da bulunmuştur. 1996 yılında Kaunos'ta ortaya çıkarılan Karca-Yunanca çift dilli yazıtla birlikte Karca araştırmalarında yeni bir dönem başlamış, yazının çözülme ve dilin anlaşılma süreci hızlanmıştır (Melchert 2008: 64).

Bu çalışmada, bu altı ‘sözde Karca’ sözcük tekrar ele alınacak ve bu sözcüklerin antik bir Türk diline (Proto-Türkçeye, hatta Pre-Proto-Türkçeye) ait oldukları gösterilmeye çalışılacaktır. Sözcüklerin Türkçe etimolojilerini vermek kadar önemli diğer bir konu ise bu sözcüklerin Karcaya veya daha doğru bir deyişle Bizanslı yazarların kitaplarına nasıl ‘Karca’ olarak girdiğidir. Sözcüklere dair etimolojik açıklamalardan sonra bu soruya değinilecektir.

2. Sözde Karca Sözcükler

2.1. κóων / κῶν / κοῖον “koyun”

SK κóων / κῶν / κοῖον “koyun” (Yun. πρόβατον) (Erbse 1986: 389-390; Adiego 2007: 7-10, 455) | PT **kōn* veya **kōn*² “koyun” (VEWT 279; EDPT 631; KhM 194, 301; TMEN III No. 1590; Doerfer 1985: 37; Leksika 431-432) → PPM **koñin* > PM **konin* “koyun” (Nugteren 2011: 419) → PTg. **konin* (Doerfer 1985: 37).

Sözcük, Selanikli Eustathius’un (Εὐστάθιος Θεσσαλονίκης, 1115-1195/6) Παρεκβολαὶ εἰς τὴν Ὅμηρου Ἰλιάδα καὶ Ὀδύσειαν (“Homeros’un İlyada ve Odysseia’sı Üzerine Yorumlar”) adlı eserinde ve *Scholia Vetera in Iliadem* adlı eserin 1014 veya 1059 tarihli T nüshasında geçmektedir. Carruba (1965: 557), söz konusu sözcük için Proto-Hint-Avrupa **h₂e/owo-* “koyun” şekline dayanan bir etimoloji önermektedir. Adiego (2007: 10), bu etimolojiye, Proto Anadolu Dili (Proto-Anatolian) **Hāwo-* biçiminden gelişen Karca **kōfon* farazi şeklini kurarak destek vermektedir.

Doerfer (TMEN III No. 1590), tanımlanan en eski biçimi *koñ* olan Türkçe sözcüğü Proto-Türkçe (“urtürkisch”) için **qoñan* olarak tasarlamaktadır. Doerfer (KhM 194, 301) ise, sözcüğü Proto-Türkçe için **kōñan*, Eski Bulgar Türkçesi için **qōñin* olarak göstermektedir. Bizce, PM **konin* biçimi Tü. **kōñ* şeklinden alınmıştır. PM **konin* sözcüğünün sonundaki *-n* ünsüzünü Moğolcaya atfedersek, geriye kalan **kon* şekli Tü. **kōñ* ile rahatlıkla açıklanabilir. Mo. *-ni* hecesi, bizce, Tü. *-ñ* (belki de *-ny*) sesini ikame etmektedir. Ancak Moğolca sözcüğün Tü. **kōñ* biçiminden alınmış olması da mümkündür.

Türkçe sözcük, ilk olarak Tabgaç (拓跋 Tuòbá) dilindeki bir alıntı olarak kaydedilmiştir: 庫仁眞 kù-rén-zhēn “Tabgaç prensinin unvanı” (anlamı bilinmemektedir) (Boodberg 1936: 171; Bazin 1950: 311) OÇ *khuH-nyin-tsyin* (Baxter-Sagart 2014), OÇ *k^huo^C-ñzjen-tsjen* (Schuessler 2007: 337, 440-441, 610), OÇ *k^hɔ^h-jin-tein* (Pulleyblank 1991: 175, 265, 401).³ Çince transkripsiyon, Tabgaçça **koñinçin* (belki **koñinçin*) “koyuncu, çoban” şeklini yansıtmaktadır.

Doerfer (TMEN III s. 565), Bazin’in (ve dolayısıyla ondan önceki Boodberg’in) teşhis ve anlamlandırmasına birkaç sebepten ötürü şüpheyle yaklaşmaktadır. Ancak

² krş. Hlç. *qo^on ~ qon ~ qōn* “koyun” (WCh 178).

³ Sözcük, MS. 5. yüzyılın sonunda yazılmış olan 宋書 Sòng Shū’da kaydedilmiştir.

fonetik benzerlik şüpheyi yer bırakmayacak kadar büyüktür. Bu durumda, “koyun” anlamına gelen sözcük, Pre-Proto-Moğolca ve Para-Moğolca için **koñin* olarak tasarlanabilir. Bu biçim de yukarıda verdiğimiz Tü. **kōñ* veya **kōñĩ* şekliyle açıklanabilir. Tü. **kōñ* şekli esas alınırsa Tabgaççanın [ñ] sesini kelime sonunda kabul etmediği ve ünlü türemesi (anaptyxis) yoluna giderek söz konusu sesi iç seste bıraktığı düşünülebilir.⁴ Diğer durumda, Tü. **kōñĩ* şekli Pre-Proto-Moğolcaya **koñi* olarak girmiş ve sonra Tabgaççada **koñin* biçimini almıştır.

**/ñ/* foneminin Proto-Türkçe ve Pre-Proto-Türkçede [ɲ] veya [ɲn] olarak telaffuz edilmiş olabileceğini de belirtmek gerekir. Belki de kööv [koion] yazımı, /ñ/ foneminin ön damaksılığını yansıtmaktadır. Diğer yandan, kóov yazımı da Pre-Proto-Türkçe için muhtemel bir **koʀoñ* (> PT **kōñ*) biçimini akla getirmektedir.

Her ne kadar morfolojik analizleri mümkün görünmese de Tü. *kōñ* “koyun”, *kozi* “kuzu” (PM **kurigan*) ve *koč* “koç” (PM **kuča*) sözcüklerinin aynı kökten türemiş olma ihtimalinin yüksek olduğunu hatırlatmak gerekir (Leksika 61).

SK kóov / kōv / koöv “koyun” sözcüğünün hem şekil hem de anlam bakımından PT **kōñ* / **kōñĩ* “koyun” biçimlerine benzerliği aşikârdır.

2.2. γίσσα “taş”

SK γίσσα “taş” (Yun. λίθος) (Meineke 1849: 456; Adiego 2007: 8, 455) | PPT **gissa* / **giθa* “taş” > PPT **k(i)aθa* > PT **kaθa* > GT *kaya* “kaya, dağ” (VEWT 221; TMEN III No. 1591; EDPT 674-675; ESTYa V 198-199; Leksika 96-97, 638).

Sözcük, Stephanos Byzantinos’un *Ethnika* adlı eserinde geçmektedir. Adiego (2007), bu sözcük için herhangi bir etimoloji önermemektedir.

Yukarıda verdiğimiz PT **kaθa* şekli, PM **kada* “kaya” (Nugteren 2011: 398) ve PTg. **kada*, **kadār*, **kadaga* “kaya; kayalık; dağ; taş” (SSTMYa I 360; Doerfer 1985: 18) sözcüklerine dayanmaktadır. Doerfer (1985: 18), Türkçe sözcüğün en eski şeklini “**qadja* ?” olarak tasarlamaktadır. Ancak Moğolca ve Tunguzca sözcüklerin kökeninin **kadja* olamayacağı açıktır, çünkü böyle bir şekil Moğolcada **kada* değil **kaja* şeklini verecektir.

Kelimenin daha eski bir şekli, MS. 4. yüzyıla ait 羴 Jié⁵ **kat* (Pulleyblank 1962: 246-248) etnonimiyle tasarlanabilir. 羴 Jié, Kuzey Çin’de yaşayan ve Xionglulara tabi bir kabiledir. MS. 4. yüzyılda, 石勒 Shí Lè’nin önderliğinde Sonrakî Zhao (後趙) (319-351) devletini kurmuşlardır. Çoğunlukla Türkçe yorumlanan o ünlü

⁴ Shimunek (2011: 103, 105) ise Tabgaçça 若干 “köpek” sözcüğünü **hakañ* okumakta, böylece son seste /ñ/ sesinin bulunduğunu iddia etmektedir.

⁵ GHÇ (1. yy.) *kiat*, EKBC (4. yy) *kat*, OÇ *kjät* 3 (Schuessler 2007: 312); EOÇ *kiat* (Pulleyblank 1991: 154). Çince karakterin Japonca Kan’on okunuşu かつ *ketsu*, Kan’yōon okunuşu かつ *katsu*, Korece okunuşu 갈 *gal* şeklindedir. Korece 갈 *gal* okunuşu, Eski Korece **kar* (← Orta Tang Çincesi *kar* < EKBC *kat*) biçiminden gelmektedir (Lee-Ramsey 2011: 69).

‘Hunca beyit’, Shí Lè ve Jié’lerle alakalı olarak kaydedilmiştir. Pulleyblank, bu etnonimi çeşitli sebeplerle Yenisey dillerindeki “taş” sözcüğüyle birleştirmektedir.⁶ Jié komutanı Shí Lè’nin soyadı da (shí 石) Çince “taş” anlamına gelmektedir (Pulleyblank 1961: 246; Vovin-Vajda-De la Vaissière 2016: 126n.).

Bu sözcüğe tekrar değinen Vovin (2000: 91), Pulleyblank’ın görüşlerini özetleyip değerlendirdikten sonra, iki olasılık olduğunu belirtmektedir: 1. Xiongnu dilindeki sözcük, Yenisey dillerindeki “taş” sözcüğüyle ilişkilidir ama Pumpokol dilindeki *kit* şekline yakındır. 2. Xiongnu dilindeki sözcük, “taş” ile alakalı değildir, PY **keʔt* “kişi” sözcüğüyle alakalı bir etnonimdir.

Vovin’in (2000) Xiongnu-Yeniseyce etimolojilerine değinen Werner (2003: 75-76), Xiongnu **ket* etnonimini Ket ²*qeʔs*, Yug ²*χeʔs* “kumsal”, Pumpokol *kit*, Arin *kes* “taş” (PY **qeʔs* ~ **keʔt*) sözcükleriyle ilişkilendirmenin ikna edici olduğunu düşünmektedir.

Konuyu yakın zamanda tekrar ele alan Vovin-Vajda-De la Vaissière (2016: 126), Proto-Yeniseycede “taş” anlamına gelen iki sözcük olduğunu (**qeʔs* ~ **keʔt* “taş” ve **tʔs* “taş”) belirtmekte, Xiongnu dilindeki sözcüğün yalnızca birincisiyle ilişkili olabileceğini eklemektedir. Ayrıca, Vovin-Vajda-De la Vaissière (2016: 126) Vovin’in (2000) ikinci açıklama önerisini de tekrar dile getirmektedir. Vovin-Vajda-De la Vaissière (2016: 141), 羈 Jié etnonimine son bir kez daha değinmiş ve Çince 羈 karakterinin [kjet] olarak telaffuzunun Yeniseyce *keʔt* “insan” (Pumpokol *kit*) ile bir ve aynı olduğunu savunmuşlardır.

Bizce, bu sözcük, Xiongnu dilinde diğer bir Türkçe bir alıntıdır⁷ ve Türkçe **kata* veya **kaθa* biçimine işaret etmektedir. Türkçe sözcük, Xiongnu dilinde analogi veya henüz bilmediğimiz başka bir sebepten dolayı son seste ünlü düşmesine uğramış gibi görünmektedir. PY **tʔs* “taş” kelimesinin Yenisey dillerinde daha yaygın olduğu düşünülürse, PY **qeʔs* ~ **keʔt* “taş” sözcüğü de, Türkçe **kaθa*, hatta **kiaθa* [qiaθa]

⁶ Starostin-Ruhlen (1994: 87), “taş” anlamına gelen kelimeyi Proto-Yeniseyce için **çiʔs* olarak tasarlamaktadır. Werner (2002: II/312) ise, aynı sözcüğü **tʔs* olarak vermektedir. Yenisey dillerinde Xiongnu **kat* sözcüğüne benzeyenler yalnızca Arin *kes* ve Pumpokol *kit* kelimeleridir.

⁷ Xiongnu dilinin Türkçeye akraba olduğunu kesin olarak kanıtlamak güçtür, ancak (bizim alıntı olarak kabul ettiğimiz) birçok ortak sözcüğün varlığı da su götürmez bir gerçektir. Bunların birkaçı şöyledir: 甌脱 / 甌脱 / 甌脱 *ōutuó* (Mosol 2013: 263; Ssu-ma Ch’ien 2010: 259-260) EÇ **ʔō-ð(h)ôt*, 歐代地 *ōudāidi* (Mosol 2013: 263) EÇ **ʔō-ðə(k)h-ðāi(h)* “toprak oda, toprak çukuru; sınır gözetim yeri” = Tü. *ordo* “karargâh, ikametgâh; bir hayvanın yer altındaki yuvası” (Tekin 1993: 17-19); 撐梨 *chéngli* EÇ **daŋ-li* / **tʔ(r)engri* “gökyüzü” (Vovin 2000: 92; Schuessler 2009: 81) = Tü. *tāŋri* ~ *taŋri* “gök, Tanrı” (Tekin 1993: 10-12); 徑路 *jìnglù* EÇ **keng-(ə)rak* “tören kılıcı” = Tü. **kiŋ(i)rak* “geniş bir bıçak” (Tekin 1993: 14-15); 闕氏 *yānzhi ʔen-tijʔ* = **elti* “shanyu’nun eşi, hatun” (Vovin 2003: 392) = Tü. **älti* “hanım; elti” (Li 1999: 304-305).

biçiminden alıntı olabilir.⁸ Proto-Yeniseyce *-s ~ -t* nöbetleşmesi de Türkçe **-θ-* sesinin iki farklı şekilde ikamesi olarak değerlendirilebilir. Nitekim Proto-Yeniseycede, hem Werner'e hem de Starostin'e göre, sızıcı **θ* sesi yoktur (Werner 2005: 204-205).

Werner'in (2010: 180) iddiasının aksine, PY **qaʔj* “dik kıyı, dağ” (Ket *qaʔj*, Yug *χaʔj*; belki Assan *ena-haj* “orman”) sözcüğü, bizce, Tü. *kaya* “kaya, dağ” kelimesinin kökeni değildir. Tam tersine, Yeniseyce sözcüğün Türkçeden alıntı olma ihtimali daha yüksektir (Werner 2002: II/78-79; Kostyakov 1985: 84, akt. Werner 2006: 128). PY **qeʔs ~ *qeʔt* biçiminde varsaydığımız ünlü düşmesi, PY **qaʔj* “dik kıyı, dağ” sözcüğünde de görülür. İlk bakışta Mo. *hoi* “ağaçlık, orman” (Nugteren 2011: 358) sözcüğünü hatırlatan Assanca **haj* kelimesi bu gruba dâhil edilmezse, yalnızca Ketçe ve Yugcayla sınırlı kalacak sözcük Kuzey Yeniseyceye ait demektir. Proto-Yeniseyecenin ana kollara ayrılması Milat dolaylarında, Ketçe ve Yugcanın ayrılması MS. 1000-1200 dolaylarında gerçekleştiyse (Werner 2005: 15), Türkçe sözcük MS. 1-1000 arasında doğrudan Kuzey Yeniseyceye alıntılanmış olmalıdır. Genel Türkçe sadece *kaya* biçimine işaret ettiğine göre, Türkçedeki *-ð- > -y-* değişimi için bir *terminus ante quem* olarak 6. yüzyıl gösterilebilir. Moğolcaya *kada* olarak giren **kaða* biçimi ise en geç MS. 2-3. yüzyıllara ait olmalıdır. En eski **k(i)aθa* biçimi ise, Milat veya Milattan öncesine tarihlendirilebilir. Georg (2008: 154, 164), Türkçe ile Yeniseyce arasında ‘proto-diller seviyesinde’ bir etkileşim olduğunu savunmaktadır ki Proto-Yeniseyce MÖ. 500 yılına tarihlendirilmektedir (Werner 2005: 15). Buna göre, Tü. **k(i)aθa* biçimi Proto-Yeniseyce veya Geç Proto-Yeniseyceye alınmış ve Yeniseyce **qeʔs ~ *qeʔt* şekillerini vermiştir.

Kelimenin gelişimi ayrıntılı olarak şöyle gösterilebilir: PPT **k(i)aθa* “taş” (→ Xiongnu **kat* “taş”, PY **qeʔs ~ *qeʔt* “taş”) > PT **kaða* “kaya” (→ Mo. *kada* “kaya”) > GT **kaya* “kaya”.

Tü. **k(i)aθa > *kaða* değişimi, Germen dilinde görülen ve ‘Verner Yasası’ (İng. Verner’s Law) (Collinge 1985: 203-216) olarak anılan kurallı ses değişimini hatırlatmaktadır. Buna göre, vurgudan önce gelen sızıcı *-θ-* sesi tonlulararak *-ð-* sesine değişmiştir.

Yakut ve Dolgan Türkçesinde de görülen GT *kaya* sözcüğü, Halaç ve Çuvaş Türkçesinde tanıklanmamıştır. Ancak Çuvaşça *xīsa* ve *xīsak* sözcükleri, GT *kaya* sözcüğüyle kısmen örtüşen anlamlar taşımaktadır. Çuv. *xīsa* “1. pologiy sklon, kosogor 2. *anat.* pah; lobok 3. *to je, çto xīsak.*” [1. hafif eğim, yamaç 2. *anat.* kasık; kasık kemiği 3. *xīsak* ile aynı] (ÇRS 573); *xīsak* “1. utyos, skala 2. mıs, vıstup

⁸ PY **ʔiʔn* “iğne” (Starostin-Ruhlen 1994: 83) sözcüğü de benzer şekilde Tü. **ignä ~ *iynä* (Yak. *iñä*) “iğne” kelimesinden geliyor olabilir. Stachowski (1996: 93-96) de bu sözcüğün Türkçe kökenli olduğunu savunmakta ve kısa ünlülü kökleri olan Yeniseyce sözcüklerde **s, *n, *w, *p, *j* ve belki **r* ünsüzlerinden sonra **-e* ünlüsünün düştüğünü belirtmektedir.

berega 3. kray, kromka *çego-l*. 4. gran’, rebro” [1. kayalık, kaya 2. burun, kıyı çıkıntısı 3. kenar, bir şeyin kenarı 4. kenar, giriş] (ÇRS 573).

Yegorov (1964: 315) ve Fedotov (1996: II/383), “kasık” anlamındaki Çuv. *xīsa*, *xīs* sözcüklerini haklı olarak GT *kasik* ile ilişkilendirmiş, ancak “kaya” anlamlarına gelen sözcüklere değinmemişlerdir. Bizce, Çuv. *xīsa* (< **kasa* veya **kīsa*?) sözcüğü, PT **kaða*, hatta daha eski PPT **kaθa* şeklinden gelişmiştir.

Sözde Karca *γίσσα* sözcüğündeki *σσ* çift ünsüzü, a) çift /ss/ ünsüzüne, b) Yunancada karşılığı bulunmayan ön damaksıl /s̥/ [ç], /š/ [j] veya benzeri bir sese, c) /ts/ gibi yarı kapantılı bir ünsüze işaret ediyor olabilir. Bu ses, belli ki daha sonraki dönemde -θ- ünsüzüne değişmiştir.

SK *γίσσα* “taş” sözcüğü, tarihî Türkçede *kaya* şeklini alacak PPT **k(i)aθa* “taş” sözcüğüyle hem şekil hem de anlam bakımından açık benzerlikler taşımaktadır. Bu iki sözcüğün aynı sözcükler olduğu kabul edilirse, daha da eski bir **gīssa* veya **gīθa* “taş” biçimine ulaşılabilir. Bu biçim de etimolojik olarak PT **gatiā-* (veya **gitiā-*?) “katılaşmak, sertleşmek” (→ Mo. *gača-* “katılaşmak, sertleşmek”) > **katā-* (→ Mo. *kata-* “kurumak, sertleşmek”) > GT *kat-* (Hlç. *qattu-*), Çuv. *xīt-* (EDPT 597-598; ESTYa V 334-335; WCh 175; MED 341, 943) fiiliyle bağlantılı olabilir.⁹

2.3. ἄλα “at”

SK ἄλα [ala] “at” (Yun. ἵππος) (Meineke 1849: 66, 648-649; Adiego 2007: 8, 455) | PT **ala* veya **āla* → Para-Moğolca **ayala(n)* > Tabgaçça **yalan* “at”; Mo. *alaša* “bir tür at”.

Sözcük, Stephanos Byzantinos’un *Ethnika* adlı eserinde geçmektedir. Adiego (2007), bu sözcük için herhangi bir etimoloji önermemektedir.

Bu sözcük, ilk olarak akla Mo. *alaša*¹⁰ “bir tür at” sözcüğünü getirmektedir. Moğolca kelime, Klasik Mançu diline *alašan* “a nag” [ufak at, poni] (Norman 1978: 12) ve Farsçaya *alaša* “bir tür at” (TMEN IV No. 1965) olarak girmiştir.

Orta Türkçede ve çağdaş Türk dillerinde görülen *alaša*, *alasa* ve benzeri sözcükler, Doerfer (TMEN IV No. 1965) ve Schönig’e (2000: 62) göre, Mo. *alaša* sözcüğünden alınmıştır. Poppe (1955: 38) ve ESTYa (I/136-137) ise Orta Moğolcadaki sözcüğü Türkçe kökenli olarak değerlendirmektedir.

Her ne kadar Türkçe sözcükler Mo. *alaša* sözcüğünden alıntılanmış olsa da Moğolca sözcüğün kendisi, tanıklarının az olması¹¹ ve iç seste *a* ünlüsü önündeki

⁹ Proto-Germence **staina-* “taş” sözcüğü de benzer şekilde PHA **steih₂-* “katılaşmak, sertleşmek” (krş. Sanskrit *styāyate* “sabitlenmek, koyulaşmak, sertleşmek”) fiilinin bir -no türevine dayanmaktadır (Adams 2013: 777; Kroonen 2013: 472).

¹⁰ Sözcük, *Moğolların Gizli Tarihi*’nde çokluk ekiyle *alašas* (淮馬) “Huai’den gelen Çin atları” (Haenisch 1962: 4) olarak görülmektedir. Ancak de Rachewiltz (2004: II/1002), Çince karşılığı 驃馬 olarak düzelterek Moğolca kelimeye “piebald horse” [alaca at] anlamını vermekte ve sözcüğün Türkçe kökenli (*ala+ča*) olduğunu savunmaktadır.

beklenmedik -š- ünsüzü dolayısıyla alıntı hissini vermektedir. Sözcük, başka bir dilden doğrudan š sesiyle alıntılanmış olmalıdır. Alıntılanıldığı dilin Türkçe olması mümkündür.

Mo. *alaša* sözcüğüne şekil ve anlam yönünden benzer bir kelime, Tabgaç dilinde tanıklanmıştır: 曷刺眞 *hé-là-zhēn* “atlı, süvari” (Boodberg 1936: 172-173; Bazin 1950: 311-312) OÇ *hat-lat-tsyin* (Baxter-Sagart 2014), OÇ *yât-lât-tśjen* (Schuessler 2007: 274, 342, 610), OÇ *yat-lat-tein* (Pulleyblank 1991: 123, 181, 401). Sözcük, 南齊書 *Nán Qí shū* 57: 3a’da geçmektedir. Boodberg (1936: 172-173) bu sözcüğü **atlač’in*, **atlač’in* olarak, Bazin (1950: 312) ve Doerfer (1985: 162) **hatlatč’in* / **hatlatč’in* “atlı” olarak, Tekin (1993: 28-29) ise **hatlagč’in* olarak tasarlamaktadır. Doerfer (1985: 162) ve Tekin (1993: 28-29) sözcüğü Halaçça *hat* “at” ile karşılaştırmaktadır. Ancak Tabgaç dilinde, *pürtükč’in* (Vovin 2007: 194-195) örneğinde görüldüğü gibi, Moğolca *p-* sesi korunmuştur. Dolayısıyla söz konusu Türkçe *hat* (< **patā*) sözcüğünün Tabgaç dilinde *p-* ile görülmesi gerekir.

Bizce, Çince transkripsiyon, Tabgaçça **ya(l)lač’in* veya **ya(l)lač’in* şeklini yansıtmaktadır.

OÇ *γ-* sesi, Nan Qi shu’da geçen başka bir sözcükte Tabgaçça *γ-* veya *g-* sesini karşılamak için kullanılmıştır: 咸眞 *xián-zhēn* “official at a post station” (Vovin 2007: 195) OÇ *heam-tsyin* (Baxter-Sagart 2014), OÇ *yām-tśjen* (Schuessler 2007: 528, 610), OÇ *yəim/γε:m-tein* (Pulleyblank 1991: 335, 401) Tabgaçça **giamč’in* (< *giam+č’in*) = OM *jam* “posta istasyonu”, *jamuč’in* “posta görevlisi” (Haenisch 1962: 85); Ma. *giyamun* [g’amun] “relay station, relay post, military post station” (Norman 1978: 109-110). Bu durum, konumuz olan Tabgaçça sözcüğün de ön seste **γ-* veya **g-* ile okunması gerektiğini göstermektedir.

Vovin (2007: 198-201), 魏書 *Wèi shū*’da geçen iki sözcük üzerinden yaptığı tartışmada, 6. yüzyılın ortasında Kuzeydoğu Çincesinde kelime sonu *-t* ve *-k* ünsüzlerinin düştüğünü iddia etmektedir. Bu ünsüz düşmesi, yazarı güneyli olan Nan Qi shu için geçerli değildir. Ancak Nan Qi shu’da geçen başka bir sözcükte Çince *-t* sesi Tabgaçça *-l-* sesini karşılamak için kullanılmıştır: 乞萬眞 *qǐ-wàn-zhēn* OÇ *khjīt-mjonH-tsyin* “tercüman” Tabgaçça **kelmürč’in* = Mo. *kelemürči* “tercüman” (Vovin 2007: 194). Yine Nan Qi shu’da geçen diğer bir kelimedede Çince *-t* sesi Tabgaçça *-r-* sesi için kullanılmıştır: 拂竹眞 *fú-zhú-zhēn* “posta istasyonu memuru” OÇ *phjut-trjuwk-tsyin* Tabgaçça **pürtükč’in* = Mo. *örteyeč(i)n* “posta aktarma görevlisi” (Vovin 2007: 194-195). Buna uygun olarak, ilk Çince hecenin (曷) sonundaki *-t* ünsüzünün *-l* yerine geçtiğini kabul ederek, konumuz olan sözcüğü **ya(l)latč’in* “atlı” okuyabiliriz. Bunun yanı sıra, ikinci hecenin sonundaki *-t* ünsüzü üçüncü hecenin başındaki ünsüzü güçlendirmek ve Tabgaçça **č* ünsüzünü daha iyi

¹¹ Sözcük, Orta Moğolcada yalnızca MGT’de tanıklanmıştır. Klasik Moğolcada ise geçmemektedir.

yansıtmak için kullanılmış olabilir. Öyleyse, Çince transkripsiyon **ya(l)laçin* şeklini yansıtmaktadır.¹² Sözcüğün kökü ise **ya(l)la* “at” kelimesidir.

Bu kök, Çincede kaydedilmiş ve Bazin (1950: 290-291) tarafından ele alınmış, ancak bizce yanlış yorumlandığı için fark edilmemiştir: Tabgaç 賀闌 hé-lán OÇ *haH-lan* (Baxter-Sagart 2014), OÇ *yâ-lân* (Schuessler 2007: 300, 343), OÇ *ya^h-lan* (Pulleyblank 1991: 123, 182) **yalan* “alaca at”. Bazin (1950: 290-291) ve Doerfer (1985: 162) bu sözcüğü Türkçe **hāla* (< PT **pāla*) “alaca” ile ilişkilendirmiştir. Doerfer (1992: 45) ise, Tabgaçça sözcüğün okunuşu için “*halan?*, *qaran?*” biçimlerini önererek sözcüğün Tü. *hāla* “ala” veya Mo./Tü. *kara* “kara, siyah” ile ilişkili olabileceğini belirtmiş, sonda “unklar” [belirsiz] notunu düşmüştür. Ancak “alaca at” anlamı “alaca” anlamının değil, “at” anlamının daralmasıyla ortaya çıkmış olmalıdır. Sözcüğün yukarıda verdiğimiz **ya(l)laçin* kelimesinin kökü olduğu açıktır.

Tabgaçça **yalan* “(alaca) at” ve Moğolca *alaša(n)* “bir tür at” sözcükleri birbirleriyle bağlantılı gibi görünmektedir. Ancak bu noktada, iki sözcüğü sağlıklı bir şekilde ilişkilendirmek için, Tabgaççada görülen **y-* sesini ve Moğolcada görülen *+ša(n)* hecesini veya ekini açıklamak gerekmektedir. Sözcükler arasındaki bu iki fark, ancak sözcüklerin alıntı oldukları kabul edilirse en iyi şekilde açıklanabilir.

Bizce, iki sözcük de Türkçe **ala* veya **āla* sözcüğü ve türevlerinden alınmıştır.

Tabgaçça sözcüğü açıklamanın en basit yolu, kelime başında bir **y-* sesi türediğini ve **ala+n* sözcüğünün **yalan* biçimini aldığını varsaymaktır.¹³ Ancak Tabgaçça **yalan* sözcüğü daha ikna edici bir şekilde de açıklanabilir: Vovin (2007: 197-198), Tabgaççada “bulut” anlamına gelen sözcüğü, ikna edici sebeplerle *yülen* olarak okumaktadır. Bu sözcük, Pre-Proto-Moğolca **egülen*¹⁴ sözcüğünden ön seste ünlü düşmesiyle gelişmiş olmalıdır. Aynı düşme, çok benzer yapıdaki **yalan* sözcüğünde de gerçekleşmiş olabilir. Bu durumda, kelimenin daha eski şekli **ayalan* olmalıdır. Bu **ayalan* şekli, Tü. **āla* “at” sözcüğündeki uzun ünlüyü ikame etmek için ortaya çıkmış olabilir. Türkçe bir uzun ünlünün Moğolcada *-VyV-* ile karşılanması, başka Moğolca sözcüklerde de görülmektedir: Tü. **tōd(ak)* “toy kuşu” (Mac. *túzok*) (EDPT 449; VEWT 483; Leksika 174) → Mo. **toyodag* ~ **toyodai* “toy kuşu”¹⁵ → Çağ. *togdak* ~ *togduy* “toy kuşu” (PdC 236-237), Özb. *tuğdok* ~

¹² İneyet (2008: 282) de bu sözcük için **allaçin* şeklini önermektedir.

¹³ Ön seste benzer türemeler, diğer dünya dillerinde de tanıklanmıştır: Örnek olarak, Kuzey Samoyed dillerinde kelime başında *ŋ-* sesinin türediği görülmektedir (Hajdú 1988: 6; Janhunen 1998: 465).

¹⁴ krş. PM **eülen* “bulut” (Nugteren 2011: 334), Kit. 𐰉𐰺𐰽 ‘eu.ul’ “bulut” (Kane 2009: 89).

¹⁵ Sözcük, Klasik Moğolcada *toyodag* ~ *toyodog* ~ *todoğ* (MED 817) ve Mukaddimetü'l-Edeb'de *toğdak* ~ *toğdai* [oku: *toğadak* ~ *toğadai*?] (Poppe 1938: 161, 407) olarak

tuvdok ~ *tuvalok* “toy kuşu” (UTİL IV 174, 224). Aynı ikame, Xianbei **toyofin* “toz” (Doerfer 1985: 161; Vovin 2007: 193), Kit. [陶猥思] **tawu(i)s* (< **toyosV*) “toz” (Shimunek 2007: 97), PM **toyosun* “toz” (Nugteren 2011: 521) sözcüğünde de görülebilir. Bu sözcükler, muhtemelen farklı zamanlarda GT **tōzĩ* ~ **tōzũ* > ET *tōz* “toz” (EDPT 570-571) biçimlerinden alınmıştır. Türkçe -z- sesi, Xianbei dilinde **-j-* ile ikame edilirken,¹⁶ Kitanca ve Moğolcada -s- ile karşılanmıştır.¹⁷ Türkçe -z- sesinin Para-Moğolcada *-j-* ile ikame edildiği muhtemel bir örnek daha mevcuttur: Kit. 及 衲 衲 <uw.j.d> **uj-d* “ustalar (工)” (Shimunek 2014: 103) ← ET *ūz* “usta bir zanaatkâr, mahir” (EDPT 277) = BT **ūrā* → Mo. **uran* “usta, zanaatkâr; ustalık; mahir” (Nugteren 2011: 533). Tabgaçça üzerinden tasarladığımız Tü. **āla* “at” şeklindeki uzun ünlü, Farsça *ālaša* sözcüğündeki uzun ünlüyle de uyum içindedir.

Moğolca şekil ise Tü. **alaşun* veya **ālaşun* (< **a/āla*+*şun*) benzeri bir türevden alınmış, Moğolcada -u- > -a- değişimiyle **alaša(n)* biçimini almıştır. Benzer bir ek, HŞ *togşun* ~ *toxşun* (*at*) “kuvvetli, bakımlı, haşarı at”¹⁸ (Ünlü 2012a: 539; Demirci-Karlı 2014: 566) sözcüğünde de görülmektedir. Türkçe **ala* veya **āla* sözcüğü, tarihî dönemde **hat* “at” (< PT **patā*) sözcüğü tarafından bastırılmış ve kullanımdan düşmüş olmalıdır. Aynı sözcük, Tabgaççada da Mo. **morin* “at” (Nugteren 2011: 446) ve Kit. *mVrV* “at” (Shimunek 2007: 82) ile soydaş olan sözcüğü bastırılmış olmalıdır. Zaten Tabgaç dilinde askerî ve idari terimlerin önemli bir kısmının Türkçe kökenli olduğu görülmektedir: *kabakçin* “muhafız” (krş. Tü. *kapigçi*), *bitikçin* “yazıcı” (krş. Tü. *bitigçi*), *tabakçin* “piyade, yaya” (krş. Tü. **tāpan*) (Tekin 1993: 24-26, 29). Bu açıdan Tabgaççada “atlı, süvari” gibi askerî bir terim için de Türkçe kökenli bir kelimenin kullanılması da olağan karşılanmalıdır.

Son olarak, PT **alaçu* veya **ālaçu* “büyük çadır, göçebe çadırı” (krş. DLT *alāçu*) (EDPT 129; UW 91; VEWT 132; TMEN II No. 519; ESTYa I/130-132;

görülmektedir. Moğolca kelime, Mançucaya *todo*, *today* “toy kuşu” (Norman 1978: 278), Evenki diline *todok* “stepnaya kuritsa” (Vasileviç 1958: 391) olarak girmiştir.

¹⁶ Türkçe -z- sesinin Moğolcadaki bazı Türkçe alıntularda da *-j-* sesiyle karşılandığı bilinmektedir: Mo. *tajı* “alacalı” : Tü. *tāz* “alacalı (at)”; Mo. *ūjüm* “üzüm” : Tü. (*h*)*üzüm* “üzüm”.

¹⁷ Xianbei, Kitanca ve Moğolca sözcükler, Tü. *tōg* “toz” (EDPT 463) kelimesinden de alınmış olabilir. Bu durumda sözcüklerin +*jin* ve +*sun* kısımlarının ne oldukları açıklanmalıdır. +*sUn* eki, Moğolcada işlek ve iyi bilinen bir ektir. Ancak +*jin* eki Moğolcada dişilik eki olarak görülür ve bu açıdan “toz” anlamına gelen bir kelimeye neden eklendiği belli değildir. Vovin (2007: 193), +*çin* okuduğu bu eki Xianbei dilinin Para-Moğolca olmasıyla açıklamakta, ancak ayrıntıya girmemektedir. Ligeti (1970: 287) ve Shimunek (2007: 97) Xianbei dilindeki kelimeyi, sırasıyla, **toyusin* ve **tauGusin* okuyarak +*jin* ekinden kurtulmaya ve sözcüğü Moğolca şekline yaklaştırmaya çalışmışlardır.

¹⁸ Husrev ü Şirîn’de geçen bu sözcük, ET *tosun* (*tōsun?*) “vahşi, haşarı (at)” (EDPT 555-556; TMEN II No. 964) kelimesinin arkaik bir şekli olmalıdır. Benzer bir -ogs/şu- : -osu- denkliliği, TZ *yoğsun* ~ *yoşkun* “su yosunu” : Tü. *yosun* (< **yosgun?* **yogsun?*) “su yosunu” sözcüklerinde de görülmektedir.

Leksika 497) sözcüğünün **ala* veya **āla* “at” kökünden türemiş olabileceğini belirtmekte fayda görüyoruz. Sözcük, **a/āla+çī* “seyis” sözcüğünden +*çU* (OTWF 107-108)¹⁹ ekiyle türetilmiş olup, **a/ālaçīču* “seyis çadırı” şekli haplolojiyle **a/ālaču* biçimini almış olabilir. Bu bakımdan, sözcüğün *Moğolların Gizli Tarihi*’nde (118) *adu’uçin* “seyis, at bakıcısı” ile birlikte geçmesi ilginçtir: *adu’uçin bidan-u alaçuq-a gürtügei* “at bakıcılarımız çadırlarına ulaşımlar”.

Bizce, Tü. **ala* veya **āla* “at”²⁰ sözcüğü, sözde Karca *āla* “at” sözcüğünün kaynağını oluşturmaktadır.

2.4. βάνδα ~ μάνδα “zafer”

SK βάνδα ~ μάνδα “zafer” (Yun. *víkη*) (Meineke 1849: 66; Adiego 2007: 8, 455) | PPT **bandī* “yengi, zafer” < **ba-ndī* < **ba-* “bastırmak; alt etmek, yenmek” → Mo. *ba-yu-* “inmek, alçalmak”.

Sözcük, Stephanos Byzantinos’un *Ethnika* adlı eserinde geçmektedir. Adiego (2007), bu sözcük için herhangi bir etimoloji önermemektedir.

Türkçedeki birçok sözcüğün kökü olan tarih öncesi bir **ba-* “bastırmak; yenmek” fiilinin varlığına dair kuvvetli işaretler mevcuttur. Bizce, Tü. *bas-* “basmak”, *bat-* “batmak”, *ban-* “banmak” ve Çuv. *puś-* “batırmak, banmak” fiilleriyle *bazgan* “büyük çekiç”, *baz* “itaatkâr” ve belki *maŋ* “adım” isimleri bu fiil kökünden türetilmiştir.

1. Tü. **ba-s-* > GT *bas-* “basmak, bastırmak, ezmek; ayak basmak; baskın yapmak, baskına uğratmak; alt etmek, yenmek, mağlup etmek, galip gelmek; yıkmak; teskin etmek”, BT **bas-* > Çuv. *pus-* “adım atmak, basmak, çiğnemek, eskitmek, basmak; batmak, dalmak” (EDPT 370-371; VEWT 64; TMEN II No. 696; ESTYa II 74-77; Leksika 393, 571; EDAL 1079-1080; Fedotov 1996: I/448).

Türkçe fiil, Moğolcaya *basu-* “aşağılamak, hor görmek” (MED 90) ve Mançucaya *basu-* “dalga geçmek, alay etmek” (Norman 1978: 26) olarak girmiştir.

Tarihi Türkçede fiilden fiil yapan işlek bir *-s-* eki yoktur. Ancak bu, tarih öncesi dönemde de böyle bir ekin olmadığı anlamına gelmez. Muhtemelen söz konusu ek, zamanla işlekliliğini yitirmiştir. Diğer bir muhtemel *-s-* türevi, Tü. *kıs-* fiilinde bulunabilir: Tü. *kıs-* “sıkmak, kısmak; azaltmak” (veya **kıs-* (II) “kısa olmak”?) (EDPT 665-666; OTWF 381, 716) < Tü. **kı-* “sıkmak; azaltmak” > EU *kı-z* “kıtık” (UW 37), TİEM 73 *kızlık* “kıtık” (Ünlü 2012: 423), KE *kızlık* “kıtık” (Ata 1997: 353), ME *kızlık* “kıtık” (Yüce 1993: 145), DLT *kız* “pinti” (Dankoff-Kelly 1982-

¹⁹ +*çU(+k)* ile türetilmiş sözcükler için *yämäçük* “buğday taşınan küçük bir çuval”, *ogulçuk* “rahim” ve *otçuk* (> *oçuk*) “ocak” örnek gösterilebilir. Bunlar, **yämä* “buğday”, *ogul* “çocuk”, *ot* “ateş”in içinde bulunduğu nesne, organ ve yerdir.

²⁰ Anadolu ve çevresinde “at” için kullanılan ve *āla* biçimine en yakın sözcük, tespit edebildiğimiz kadarıyla, Proto-Kuzey Kafkasça **gwālv* “at” (Nikolaev-Starostin 1994: 445-446) kelimesidir.

1985: I/260-261), Osm. *kıt* (?) “kıtlık” (YTS 138). Eski Uygurcada *kız* ve *kısga* sıfatları *kız kısga (üd)* “kıtlık (zamanı)” tamlamasında ikileme olarak görülmektedir (OTWF 381).

2. Tü. **ba-zũ-* > **baz-* > EU *baz-gan* “büyük çekiç” (OTWF 385; Leksika 415), Kİ *bazu* (< **baz-gu?*) “oklava” (KTS 26).

Tü. **bazũ-* fiili, Klasik Moğolcaya *baĵu-* “to press, crush, squeeze; to wring; to grasp” (MED 93) olarak girmiştir. Burada varsaydığımız **-z(ũ)-* eki, Eski Türkçede *-Xz-* olarak yaşamaktadır. Ekin geniş zamanı ve ünlü zarf-fiili /U/ ile kurulmaktadır (OTWF 757-760). Erdal (OTWF 759), tanımlanmış bütün *-Xz-* türevlerinin iki heceli olduğunu belirtmekte, ancak **ye-z-* “bir hayvanı beslemek” > ET *ye-z-gü* “hayvan yemi” örneğinde görüldüğü gibi bunun tarih öncesi Türkçede farklı olabileceğini de vurgulamaktadır.

3. Tü. **ba-Gtã*²¹ > GT *bat-* “(güneş, ay) batmak; (suda) batmak; gömülmek; içine girmek, sığmak”, Çuv. *put-* “batmak, gömülmek, boğulmak, dalmak” (EDPT 298; VEWT 65; ESTYa II 78-80; TMEN II No. 680; Fedotov 1996: II/455).

Tü. **ba-Gtã-* fiili, **bagta-* “to have the capacity of, to fit into, to suit; to sink” (Nugteren 2011: 277) olarak Moğolcaya girmiştir. Tü. /Gt/ > /t/ değişiminin diğer örnekleri için Poppe (1960: 89) ve Tekin’e (1977: 36-39) bakılabilir.²²

4. Tü. **ba-z* “bastırılmış” > ET *baz* “itaatkâr, uyumlu, barışçıl”²³ > ET (KT, BK) *baz kıl-* “bağımlı kılmak”, ET (Tes) *bazlan-* “bağımlı olmak” (OTWF 511), EU *tüz baz kıl-* “usmiryat’, utihomirivat’, unimat’” (DTS 602), İM *barlaš-* (oku: *bazlaš-?*) “barışmak” (Battal 1934: 16), Kİ *baz* “barış, sulh”, *bazlaš-* “barışmak” (KTS 26), CC *bazluĥ ~ bazilîĥ ~ bazlık* “barış, huzur” (Grønbech 1942: 53), HŞ *bariš-* “barışmak” (Ünlü 2012a: 57), Osm. *bariš-* “uyuşmak, imtizaç etmek, hoşlanmak” (YTS 24), Erm. Kıp. *bazliĥ* “mir, soglasie, pokoy, spokoystvie, umirotvorenie; pojelanie mira, soglasiya, pokoya, soblagovolenie, souteşenie, uteşenie, blagovolenie” (Garkavets 2010: 243-244).

5. Tü. **ba-ŋ* > ET *maŋ* “adım”²⁴ (EDPT 766), ET *maŋ-* “yürümek” (EDPT 767).

6. Tü. **ba-* > **ba-lč-* (> GT **ba-š-*) > **ba(l)č-* > Çuv. *pus-* “batırmak, daldırmak, banmak” [makat’, obmakivat’] (ČRS 317).

ET *başmak* (~ *başak*) “ayakkabı, çarık” (TMEN II No. 744; EDPT 382-383; OTWF 110) ismi de GT **ba-š-* fiiliyle bağlantılı olabilir. Ancak *+mAk* eki isimden

²¹ Tü. **-Gtã-* eki, Moğolca *-gda-* edilgenlik ekinin de (Kempf 2009: 39-47) kökeni olabilir.

²² Poppe (1960: 89, 95, 121) ve Tekin (1977: 36-37), Tü. *bat-* ve Mo. *bagta-* sözcüklerini alıntı olarak değerlendirmemekte, ortak bir **bakta-* biçimine geri götürmektedir.

²³ krş. KM *daru-yu* “mild, peaceful, tame” < *daru-* “to press” (MED 233-234).

²⁴ Benzer semantik türevler olarak, hepsi *bas-* fiilinden türetilmiş olan Alt. *bazüt* “adım, yürüyüş”, Hak. *pazüt* “adım, yürüyüş”, Hak. *pazim* “adım; gidiş, yürüyüş” ve Tuv. *bazim* “adım” sözcükleri örnek gösterilebilir.

isim türeten bir ek olduğu için, *başmak* sözcüğünün **baş-î* veya **baş-îm* gibi bir gövdeden türetildiği kabul edilmelidir.

7. Tü. **ba-nă-* (?) > ET *ban-* ~ *man-* (-*ar*)²⁵ “banmak”; Kırg., Kzk., YUyg. *mal-* “banmak” (EDPT 348).

Moğolca **bayu-* “inmek, alçalmak” (EDAL 347; Nugteren 2011: 279) fiili de Türkçeden alınmış **ba-* fiilinden **-yu-* ekiyle türetilmiş olabilir.²⁶ İM *bansu* “bataklık, kesek” (Gül 2016: 79) isminin de **ba-* köküyle bağlantılı olması kuvvetle muhtemeldir.²⁷ Söz konusu **-yu-* eki, *bajuyu-* “ezmek” (< *baju-* “ezmek”), *hasayu-* “sormak” (< *hasa-* “sormak”) ve *ilayu-* “yenmek” (< *ila-* “yenmek”) (MED 93, 401-402; Nugteren 2011: 350) fiillerinde de görülmektedir.

Tü. *-(X)ndI* eki için, EU *uruntî* “kavga” (OTWF 339) ve DLT *yundî* “yemek yedikten sonra kâsenin yıkandığı su” sözcükleri örnek gösterilebilir.²⁸

Tü. **ba-* fiilinden *-(X)ndI* ekiyle türemiş **bandî* “bastırma, yengi, alt etme” ismi, sözde Karca βάνδα ~ μάνδα “zafer” sözcüğünün kökeni olmalıdır.

2.5. γέλα “kral, baş, efendi”

SK γέλα [gela] “kral, baş, efendi” (Yun. βασιλεύς) (Meineke 1849: 582; Adiego 2007: 8, 455) | PPT **gāli* veya **gālā* > **gēli* > **yēli* ~ **yēli* > Tü. (Çince kaynaklarda) *yeli* ~ *xili* ~ *yili*; ET *el çor*, *el xan*; *elig xan*; (*y*)*eltävär*.

Sözcük, Stephanos Byzantinos’un *Ethnika* adlı eserinde geçmektedir. Adiego (2007: 10-11), bu sözcüğü muhtemelen aynı anlama gelen Karca *kđow(š)* kelimesiyle karşılaştırmakta, benzerlikler olduğunu belirtmekle beraber iki şekli birleştirmek için bir dizi hassas ses değişimi varsaymak gerektiğini de eklemektedir.

ET *el* unvanı; *çor*, *inançî*, *togan*, *yägän* ve *kan* unvanlarıyla birlikte Moğolistan, Yenisey ve Altay bölgesi runik yazıtlarında görülmektedir: Küli Çor Yazıtı 24. satır *El Čor Tegin* (Aydın 2012: 257); Uybat III 3. satır *El Čor*; Oznaçennoye I 5. satır *El İnançî*; Çaa-Hol II 1. satır *El İč (Elçî?) Čor Küč Bars*, Uyuk Tarlak 2. satır *El Togan Tutuk*, Eerbek I 4. satır *El Kan* (Kormuşin 2008: 90-91, 106-107, 114-115, 124-126, 164), Kalbak-Taş XIII *El Yägän* (Şirin 2016: 677).²⁹ Ayrıca, KT D 11 ve BK D

²⁵ Geniş zaman ünlüsü /a/ olan *ban-* ~ *man-* fiilinin, geniş zaman ve zarf-fiil ünlüsü /U/ olan *-(X)n-* (OTWF 633-634) ekiyle türetilmiş olması, semantik olarak da mümkün değildir. Bu fiili **ba-* köküyle ilişkilendirebilmemiz için ikinci bir **-n-* eki varsaymamız gerekmektedir.

²⁶ Nugteren (2011: 279) tarafından gösterilmeyen bir biçim de İM’de geçen *bayut-* “dalmak” (Gül 2016: 78) sözcüğüdür.

²⁷ Bu kelimeye dikkatimi çeken Doç. Dr. Bülent Gül Hocama teşekkür ederim.

²⁸ OTWF’de (339-340) verilen örneklere, DLT *yundî* ve *yonindî* “yonga; talaş” sözcükleri de eklenmelidir.

²⁹ Sözcük, Küli Çor ve Kalbak-Taş XIII yazıtlarında yalnızca <I₂> harfiyle, Uybat III yazıtında <II₂> harfleriyle, Uyuk-Turlak, Oznaçennoye I, Eerbek I ve Çaa-Hol II yazıtlarında ise <el₂> harfleriyle yazılmıştır.

10'da, Taryat G 6 ve B 1'de geçen *El-Bilgä Katun* ile Bömbögör Ön 1-3'te geçen *El-Bilgä Kunçuy* unvanları da *el* unvanını içermektedir (Şirin 2016: 204).

Aynı unvan, Eski Uygurcada *xan* sözcüğüyle birlikte *el xan* “kral” (EDPT 141-142) olarak geçmektedir. Bu unvanın bir özelliği, çekim eki aldığıda her iki kelimenin de ek almasıdır: *eltin xantın, elniñ xanniñ, eli xani* (Erdal 1993: 89). Bu unvan, *el han* olarak Farsçaya da girmiştir (TMEN II No. 657). Ancak Erdal (1993) *el xan* unvanının ikincil olduğunu ve *elig*³⁰ *xan* unvanından /gk/ basitleşmesiyle geliştiğini iddia etmektedir. Erdal'a (1993: 92) göre, Eski Türkçe Budist Kateşizm metninde geçen *ele xan* biçimi bunu kanıtlayan bir ara aşamadır.

El ve *elig* unvanlarına benzer bir unvan, ilk olarak Bumın Kağan'ın taht unvanında geçmektedir: 伊利可汗 *yī-lì kě-hàn*³¹ **yili* (veya **ili*?) *kagan* (Skaff 2012: 390). Aynı unvan, daha sonra Işbara Kağan'ın ve Kimin Kağan'ın unvanlarında da görülmektedir: 伊利俱盧設莫何始波羅可汗 *yī-lì jù-lú shè mà-hé shǐ-bō-luó kě-hàn*, 意利珍豆啟民可汗 *yì-lì³² zhēn-dòu qǐ-mín kě-hàn* (Skaff 2012: 399). Bu unvan bazı araştırmacılar tarafından *ilig kagan* olarak okunmaktadır, ancak Çince transkripsiyon kelime sonunda bir ünsüzün varlığına işaret etmemektedir. Hamilton (1955: 166), Çince transkripsiyonun arkasında *el (kagan)* unvanını görmektedir. Erdal (1993: 93), **ili kagan* şeklini /gk/ basitleşmesiyle **elig kagan* şeklinden getirmektedir. Rybatzki (2000: 207), *yī-lì* karakterlerinin *el* veya *elig* sözcüklerinden başka bir kelimeyi karşıladığına dair güçlü bir hissiyatı olduğunu bildirmektedir. Ôsawa (2003), 伊利可汗 *yī-lì kě-hàn* unvanını *İri kagan* okumakta ve bu ismin Bugut Yazıtı'nda geçtiğini ifade etmektedir.

7. yüzyılın ilk yarısında (620-630) başka bir Türk kağanı için kaydedilen 頡利 *xié*³³-*li*³⁴ (Skaff 2012: 390) **yeli* (veya **yieli*?) unvanı da muhtemelen aynı unvandır. İlk Çince karakterin *yel* (veya *yiel*) hecesini karşılamak için kullanıldığı kabul edilse bile bu unvanda gerçek bir ikiz ünsüz olduğu şüphelidir. Unvan, tek /l/ ile okunmalıdır.

³⁰ ET *elig* (Br. *eleg*) “kral” (EDPT 141-142; DTS 170) unvanı tek başına ve *kan*, *bäg* gibi unvanlarla birlikte görülen bir unvandır.

³¹ OÇ *ʔi-lji k^hâ-yân* (Schuessler 2007: 271, 275, 351, 563); OÇ *'jij-lijH khaX-hanH* (Baxter-Sagart 2014); EOÇ *ʔji-lj^h k^ha'-yan^h* (Pulleyblank 1991: 119, 173, 188, 364); OÇ *ʔji-li khâ-yân* (ToB).

³² OÇ *ʔi^c-lji* (EKBC *ʔiâ-li*) (Schuessler 2007: 351, 570); OÇ *'iH-lijH* (Baxter-Sagart 2014); OÇ *ʔi^h/ʔi^h-li^h* (Pulleyblank 1991: 188, 368); OÇ *ʔi-li* (ToB).

³³ 頡 *xié* karakteri, Karabalgasun Yazıtı'nda ET *el* sözcüğünü yazmak için kullanılmıştır (Rybatzki 2000: 207). Orta Çince *ʔiet* veya *jiet* hecesini karşılamak için karakterler mevcutken Türkçe *el* sözcüğünü karşılamak için bu karakterin seçilmesi ilginçtir.

³⁴ OÇ *ʔiet-lji* (Schuessler 2007: 294, 351), OÇ *het-lijH* (Baxter 2006: 75, 139), EOÇ *ʔet-li^h* (Pulleyblank 1991: 188, 341); OÇ *ʔiet-li* (ToB). 頡 *xié* karakterinin Korece okunuşu 힐 *hil* ve 갈 *kal*, Vietnamca okunuşu *gât*, *hiêt*, *hêt* şeklindedir. Karakterin Eski Kuzey Batı Çincesinde okunuşu muhtemelen *yêt* şeklindedir.

Aynı unvan, 頡利發 *xié-lì-fā* / 希利發 *xī-lì-fā*³⁵ (Skaff 2012: 388) **yelipa(r)* / **xilipa(r)* veya **xelipa(r)* unvanının ilk kısmı olarak görülmektedir.³⁶ Bu unvandaki *+pa* veya *+par* hecesi, 吐屯發 *tütúnfā* (Xiong 2006: 207, 347) **tudunpa(r)* unvanında da görülmektedir. Ayrıca Bugut Yazıtı'nda geçen *t'sp'r* (*Taspar*) ve *nw'r* (*Newar*) isimlerinde de benzer bir *-par* / *-war* hecesi mevcuttur. Tuna Bulgarlarının öncüsü *Asparux*'un (< **Aspar+uk?*) isminde de bir *-par-* hecesi görülmektedir. Bu hece, ekleşmiş bir unvan olabilir.

頡利發 *xié-lì-fā* unvanıyla bir ve aynı olduğu düşünülen bir transkripsiyon daha mevcuttur: 俟利發 *sì-lì-fā*³⁷ (Xiong 2006: 207, 344) **zilipa(r)* veya **jilipa(r)*. Bu biçim, **yeli* veya **yieli* esas şeklindeki /y/ ünsüzünün /i/ veya /e/ ünlüsü önünde öndamaksillaşmasıyla ortaya çıkmış olabilir: **yeli* (veya **yieli*) > **jili*. Bu varyanttaki *ji-* hecesi de Çince de 俟 ile karşılaşmıştır.

Türkçe **yeli* / **xili* / **yili* unvanı, Kitan dilinde de görülmektedir: 移璃畢 *yí-lì-bì*³⁸ “chancellor” (Vovin 2003: 242) ~ 夷離畢 *yí-lì-bì*³⁹ “tribal title, tribal judge” (Kane 2009: 129; Wu Yingzhe-Janhun 2010: 79-80, 156) < Kit. **yelipi* ~ **yilepi*; 迺迺免 *yǐ-lǐ-miǎn*⁴⁰ ~ 乙林免 *yǐ-lín-miǎn*⁴¹ “princess consort” (Kane 2009: 129) < Kit. **yili(m)ǎ(n)*.

Kane (2009: 129), Çince *yilimian* kaydını Kit. 𐰚𐰜𐰚𐰚 <yi.l.iǎ> unvanıyla birleştirmektedir. Wu Yingzhe-Janhun (2010: 79) ise, 夷離畢 *yilibi* kaydını Kit. 𐰚𐰜𐰚𐰚 <il.b.ún>, 𐰚𐰜𐰚𐰚 <il.bun> unvanıyla birleştirmektedir.

Çince de 頡利發 *xié-lì-fā* ve 希利發 *xī-lì-fā* olarak kaydedilen unvan, genellikle Eski Türkçe *Il₂t₂b₂r₂ ~ l₂t₂b₂r₂* (Şirin 2016: 364), Eski Uygurca *iltbär* (Erdal 2007: 82) ve Volga Bulgarcası 𐰚𐰜𐰚𐰚 *ylt̪w'r* (*yeltävär?*) ile birleştirilmektedir. Ne var ki karakterlerin Orta Çince telaffuzunun bu sözcüğü doğrudan karşılamadığı aşikârdır.

³⁵ OÇ *yiet/xjei-lji-pjwət* (Orta Tang *-pfar* < *-pfuar*) (Schuessler 2007: 228, 294, 351, 523); OÇ *het/xjij-lijH-pjot* (Baxter-Sagart 2014); EOÇ *yēt/xij-li^h-puat*, GOÇ *xhjiat/xi-li-fiyat/fa:t* (Pulleyblank 1991: 89, 188, 328, 341); OÇ *yiet/xij-li-pwət* (ToB).

³⁶ Bu unvan, kaynaklarda sıklıkla ET *eltävär* unvanının transkripsiyonu olarak gösterilmektedir. Ancak bu eşleştirme muhtemelen doğru değildir.

³⁷ OÇ *zriX-lijH-pjot* (Baxter-Sagart 2014), EOÇ *zī/zī-li^h-puat* (Pulleyblank 1991: 89, 188, 293), OÇ *dzi^B-lji-pjwət* (Schuessler 2007: 228, 351; Schuessler 2009: 99), *zī-li-pwət* (ToB).

³⁸ OÇ *jie-?-pjiet* (Sui-Tang *i-*) (Schuessler 2007: 164, 566), OÇ *ye-?-pjit* (Baxter-Sagart 2014); GOÇ *ji-li-pjīt* (Pulleyblank 1991: 34, 187, 366). Vovin (2003: 242), GOÇ *ie li pjiR* şeklini not düşmektedir. Ancak Kitan dilinin temasta olduğu Kuzey Geç Orta Çincesinde **-t* ve **-k* sesleri düşmektedir (Shimunek 2007: 17-18). Bu yüzden, son Çince karakter bu dönem için *pjiR* değil, *pji* olarak okunmalıdır.

³⁹ OÇ *ji-lje-pjiet* (Schuessler 2007: 164, 565; Schuessler 2009: 215); OÇ *yij-ljeH-pjīt* (Baxter-Sagart 2014); GOÇ *ji-li^h-pjīt* (Pulleyblank 1991: 34, 189, 365).

⁴⁰ OÇ *jie-?-mjän^B* (EKBC *-man*) (Schuessler 2009: 215, 263); OÇ *?-?-mjenX* (Baxter-Sagart 2014); GOÇ *ji^h-?-mian^B* (Pulleyblank 1991: 214, 367).

⁴¹ OÇ *?jet-ljəm-mjän^B* (EKBC *-man*) (Schuessler 2009: 263, 306, 364); OÇ *'it-lim-mjenX* (Baxter-Sagart 2014); GOÇ *?it-lim-mian^B* (Pulleyblank 1991: 194, 214, 367).

Yine de bu unvanın kökü olan **yeli* (> **xili*) unvanı, bizce ET (I)l₂t₂b₂r₂ ve VB yltv'r unvanlarının da ilk kısmını oluşturmaktadır. Bakticede υλιτοβηρο *hilitber* olarak karşımıza çıkan unvan,⁴² ön sesteki **h-* ile Çince transkripsiyonda gösterilen *y-* ~ *x-* seslerini doğrular niteliktedir. Aynı şekilde, 伊利 *yī-li* **yili* ve VB yltw'r biçimlerinin başındaki *y-* sesi de türeme olmayıp **y-* > *y-* değişimi sonucunda ortaya çıkmış olmalıdır. GT *e/iltb/vār*, BT *yeltävār* ve Baktrice υλιτοβηρο *hilitber* unvanlarının ikinci kısmını Orta İnanca **litber* ~ **litver* (krş. Soğdca *dytptyr / rytptyr*, Mahrnamağ *lytbyr*, Arapça *rutbīl*) ile teşhis etmek ise mümkün görünmektedir. Türkçe unvan, bizce, Türkçe **yeli* (> **xili* ~ *yeli*) ile İran kökenli **litber* ~ **litver*⁴³ unvanlarının birleşmesinden oluşmuştur. Ortaya çıkan birleşik kelime, muhtemelen hece düşmesine (haplolojiye) uğramıştır: **yeli+litber* > **yelitber* > *eltbār* ~ *yelt(ā)vār* ~ *hilitber*.

Attila'nın oğlu *Ellac* **el(l)äg* / **el(l)äk* (Pritsak 1982: 445-446) ve Árpád'ın oğlu 'Ιέλεχ **yäläy* / **yäläh* (Moravcsik 1983: II/136-137) isimleri de, bizce, *el* ~ *yäl* (< **yälä*) unvanıyla bağlantılıdır.⁴⁴ Ortak bir *(y)äläg veya *(y)äläk biçimine işaret eden bu kayıtlarda, unvana +*Ak* ekinin eklenmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Golden (1980: 163-164, 184-185; 2005: 210-211), El-İştahîrî ve İbn Havnkal gibi Arapça kaynaklarda بلك *b'k* olarak yazılmış Hazarca bir unvanı بلك *ylk* olarak düzeltip *yilig* / *yelig* / *yäläg* okumuş ve Eski Türkçe *elig* “kral” unvanıyla ilişkilendirmiştir. Erdal (2007: 90-91) da bu yoruma büyük ölçüde katılmaktadır.

Eğer ET *elig* “kral” unvanı Clauson (EDPT 141-142) ve Erdal'ın (OTWF 139; 1993: 91-93; 2004: 112, 202) savunduğu gibi **el+lig* şeklinden ünsüz tekleşmesiyle gelişmişse, KT D 9, D 29 / BK D 8, D 24 <ll₂g₂> ~ <l₂l₂g₂> *ellig* “devleti olan”⁴⁵ sıfatıyla KT K 3 <ll₂g₂> *elig* “hükümdar”⁴⁶ ismi nasıl yan yana geçebilmektedir? Ayrıca, sözcüğün KT K 3'de *bodun eligi* “halk [ve] hükümdarı” olarak geçmesi, sözcüğün **el+lig* kökenli bir sıfat olmasıyla açıkça çelişmektedir. Tekin (2008: 94) de Clauson'un *ellig* okumasını ve sözcük için verdiği etimolojiyi eleştirmektedir.

Bizce, *el* ve *elig* unvanları **yälä* şeklinden gelişmiştir. Bu gelişim, iki şekilde gerçekleşmiş olabilir. Birinci açıklamamız, bir ekin varlığına ihtiyaç duymaktadır: **yälä* > **äl* (= ET *el*) ve **äl+Xg* > **elig* (= ET *elig*). Bu açıklamadaki sorun, Türkçede **+*Xg* şeklinde isimden isim yapan bir ekin varlığının kesin olarak

⁴² Unvanın bu ve diğer kaydedilen biçimleri için Golden (2013: 53n.) ve Róna-Tas'a (2016: 71-73) bakılabilir.

⁴³ Bu şekiller, Hazarlara ait unvanlarda açıkça görülmektedir: *Alp' ihu'uēr* (**Kadır litbār*) (Golden 1980: 147-150, 197-198).

⁴⁴ Başka bir etimoloji için Pritsak'a (1982: 445-446) bakılabilir.

⁴⁵ KT D 9 / BK D 8: *ell(i)g bod(u)n (ä)rt(i)m el(i)m (a)mti k(a)ni* “devlet sahibi halk idim, devletim şimdi nerede?”; KT D 29 / BK D 24: *ig(a)r (e)ll(i)gdä [i]g(a)r k(a)g(a)nl(i)gda y(e)g kilt(i)m* “güçlü devleti olandan, güçlü hakanı olandan daha iyi kıldım”.

⁴⁶ KT K 3: *bod(u)n el(i)gi (ä)k(i)gü boltukinta* “halk ve hükümdarı ikiye ayrıldığında”.

gösterilememesidir. Buna benzer bir ek, tespit edebildiğimiz kadarıyla yalnızca ET *yāl ~ yālīg* “yele” sözcüğünde tanıklanmıştır.

İkinci açıklama, bir ekin varlığına ihtiyaç duymamaktadır ve bu yüzden bizce daha kuvvetlidir: **γēlǎ* > **ēl* (= ET *el*) ve **ēlǎy* > **ēliy* (= ET *elig*). Burada, **ēl* varyantında **γ*- kelime başı ünsüzü ve zayıf kelime sonu ünlüsü eriyip kaybolurken, **ēlǎy* varyantında **γ*- kelime başı ünsüzü metatezle son sese geçip zayıf kelime sonu ünlüsünü iç sese almaktadır. Eski Türkçe öncesinde gerçekleşen böyle bir metatez, tek sözcükten iki farklı biçim ortaya çıkarmış olabilir.

**γēlǎ* unvanının başındaki [γ] sesinin fonolojik konumunu da belirlemek gerekmektedir. Bu ses Türkçe /h/ (< PT **p*) foneminin bir allofonu olabileceği gibi, PT */g/ foneminin söz başı allofonu da olabilir. Ramstedt, Poppe, Räsänen, Clauson ve Doerfer gibi birçok araştırmacı, PT **g*- foneminin Eski Türkçe ve Genel Türkçede *k*- sesine değiştiğini düşünmektedir (Doerfer 1976: 29). Benzer şekilde, Johanson (1998: 96) ve Róna-Tas’a (1998: 71) göre de, *g*- sesi söz başı *k*- : *g*- karşıtlığının kalkmasıyla yok olmuştur. Bu düşünceyi destekleyen tek somut kanıt, Moğolcada *g*- ile başlayan Türkçe kökenli kelimelerdir: Mo. *gem* “hastalık” : Tü. *kām* “hastalık”; Mo. *gol* “nehir” : Tü. *kōl* “vadi”; Mo. *gōlige* “köpek yavrusu” : Tü. *kōšāk* “deve yavrusu” (Nugteren 2011: 340, 343-344). PT **g*- > ET *k*- değişimi genel olarak doğru olsa bile, /g/ foneminin allofonu olan [γ] sesi [e] ünlüsü önünde farklı davranarak erimiş veya **γēlǎ* unvanı özelinde sporadik olarak düşmüş olabilir.

PPT **gāli* veya **gālǎ* unvanının ET *kül ~ küli* (EDPT 715; Tekin 2003: 249) unvanına yapısal benzerliği de dikkat çekicidir.

SK *γέλα* sözcüğünün kaynağını oluşturduğunu düşündüğümüz PPT **gālǎ/i* kelimesinin kökeni Anadolu dillerinde bulunabilir. Hattice *katte*, *katti* “kral” (Soysal 2004: 287) sözcüğünün başka bir dilde zaman içinde *k*- > *g*- ve *-t*- > *-d*- > *-l*-⁴⁷ zayıflamasına uğramış bir biçimi (**gale/i*⁴⁸) Türkçeye **gālǎ/i* olarak girmiş olabilir.

2.6. σοῦα(v) “mezar”

SK σοῦα(v) [soṽa(n)] “mezar” (Yun. τάφος) (Meineke 1849: 582; Adiego 2007: 8, 455) | PPT **so^wan* > ET *sīn* “mezar” (VEWT 418; EDPT 832) veya PPT **tsōa* [tsō^wa] / **θōa* [θō^wa] > **ōō(a)* (> **ōō(a)+lag* → Xiongnu **do(w)lag* “mezar”) > BT **jō+k* > Çuv. *šāva* “mezarlık”.

Sözcük, Stephanos Byzantinos’un *Ethnika* adlı eserinde geçmektedir. Adiego (2007: 10), bu sözcüğü (muhtemelen) benzer bir anlama gelen Karca *šjas / šas* sözcükleriyle karşılaştırmakta, iki şekli birleştirmek için önemli ses değişimlerinin

⁴⁷ Luvi dilinden başlayarak, Anadolu dillerinde ünlülerarası bir *d* > *l* değişiminin izleri görülmektedir (Melchert 2003: 179-182).

⁴⁸ krş. Lidce *qalmlu-* (< *qalml-?*) “kral”, *qldān-* “bir tanrı adı”; İskenderiyeli Hesychius *κοαλδδειν* (**κοαλμειν?*) “Lid dilinde kral” (Gusmani 1964: 179-180, 188-189; Kearns 1994: 47-48).

gerektiğini belirtmektedir. Adiego'ya göre, *śjas / śas* şekillerinin sonundaki *-s* sesine karşılık *soḍa(v)* kaydının sonundaki *-n* veya *-ø* her halükârda açıklamasız kalacaktır.

Sözde Karca *soḍa(v)* “mezar” sözcüğüne bakınca akla ilk gelen Türkçe sözcük, ET *sīn* “mezar” kelimesidir. Bu kelimenin Çince 寢 qīn OÇ ts^hjəm (Schuessler 2007: 431), OÇ tshimX (Baxter-Sagart 2014), OÇ ts^him (Pulleyblank 1991: 255) “bir saraydaki uyku odaları” sözcüğünden alıntı olduğu iddia edilmiştir (Ölmez 1996: 148). Ancak bu alıntıyı ses ve anlam açısından açıklamak zor görünmektedir. Özellikle, varsayılan *-m > -n* değişimini kabul etmek ve örneklendirmek güçtür.

Eğer *sīn* “mezar” sözcüğü Türkçe ise, **-owa-* ses grubunun veya diftongunun Eski Türkçede *ī* ünlüsüne nasıl değiştiğini göstermek gerekmektedir. Bu değişim ilk bakışta pek olası görünmese de Çuv. *pīr* “boğaz” < BT **bowar* “boğaz” (= GT *boguz ~ bogaz*) (Fedotov 1996: I/465) sözcüğünde bir örneği görülmektedir.

ET *sīn* sözcüğü haricinde, sözde Karca *soḍa(v)* kelimesiyle ilişkilendirilebilecek diğer bir sözcük Çuv. *śāva* “mezarlık” kelimesidir. Yegorov (1964: 204), Çuvaşça sözcüğü ET *yōg* “cenaze töreni” ile açıklamaktadır. Fedotov (1996: II/89) ise, Çuvaşça sözcüğü Mac. *sír* “mezar, mezar höyüğü”, Çer. *šūyer* “mezarlık”, *šūyar* “mezar” < Fin-Ugor **čīʔ3-r3* veya **čīʔ3-r3* (Benkő 1993-1997: 1332)⁴⁹ ve Udm. *šau*, *šauḡu* “mezar” (*šau* “ceset”) ile ilişkilendirmekte ve Çuvaşça kelimenin alıntı olduğu belirtmektedir. Rusça *syuva* (сyоbа) “yabancıların mezarlığı” (Vasmer 1987: III/822) sözcüğü ise Çuv. *śāva* biçiminden alınmış gibi görünmektedir. VEWT (197a) ve EDAL (1029) ise Çuvaşça sözcüğü tamamen bambaşka bir sözcük grubuyla ilişkili göstermektedir: Çuv. *śāva* < BT **jebäg* = GT **yābäg ~ *yāmäg* > Tuv. *čevēg* “mezar, kabir, sin”, Hak. *nebeg* “mezar, gömüt; cenaze alayı”, Şor. *nebegi* “mezar” (→ Osty. *nep* “mezarlık”). EDAL’ın (1029) verdiği diğer şekiller bizce Çuvaşça *śāva* ile bağlantılı değildir.

Çuv. *śāva* sözcüğünün muhtemel kökenleri şöyle formüle edilebilir: **y/č. i/o/u. b/g. a* ve **y/č. o/ō/ū. g/k*.

Sözde Karca *soḍa(v)* sözcüğünün başındaki *s-* veya buna benzer bir ses, *γίσσα* sözcüğündeki gibi gelişmişse **θ-* ve **ð-* üzerinden Genel Türkçede *y-* sesine ve dolayısıyla Çuvaşçada *ś-* sesine değişmiş olmalıdır.

Bu noktada, bahsedilmesi gereken çok önemli bir sözcük, Xiongnu (MS. 3. yüzyıl) 冢落 dòu-luò “mezar höyüğü” (Di Cosmo 2013: 46) sözcüğüdür. Sözcük, Geç Han Çincesi için *do^C-lak* (Schuessler 2007: 371, 625) olarak tasarlanmaktadır.⁵⁰ Sözcük, Xiongnu dili için **dolag* veya Di Cosmo’nun (2013: 46) gösterdiği gibi

⁴⁹ Benkő’ye (1993-1997: 1332) göre, Macarca sözcüğün kökeni belirsizdir. Yalnızca bir akraba dilde karşılığı bulunduğu için etimolojik açıklama kesin değildir.

⁵⁰ Tekin (1993: 16), bu Hunca sözcüğü DLT *toplū* “mezar” (Ar. *ḡabr*) (Dankoff-Kelly 1982-1985: III/195) sözcüğüyle birleştirmektedir. Türkçe sözcük, Dankoff-Kelly’nin (1982-1985: III/195) önerdiği gibi, *topul-* “delmek” fiilinden türetilmiş olabilir.

**dowlak* olarak tasarlanabilir. Sözcüğün ikinci hecesi, yer adı türeten Türkçe +*lAg* (OTWF 108-109) ekini hatırlamaktadır. Bu ekin Milattan sonra birinci yüzyıldan itibaren işlek olduğunu, Çince kaynaklarda 疏勒 Shū lè GHÇ şa-lək, OÇ şjwo-lək (Schuessler 2009: 59, 110) olarak geçen Türkçe **suv+lAg* (veya **siv+lAg*) yer adı sayesinde biliyoruz (Schmitt 1971; Erdal 2004: 2-3). Türkçe **đō(a)* “mezar” sözcüğü, muhtemelen diftongunu yitirerek **đō* şeklini almış ve +*lAg* eki eklendikten sonra **đōlAg* türevi **dolag* olarak Xiongnu diline girmiştir.

Bu noktada, PPT /ōa/ [ō^wa] diftonguna dair birkaç söz söylemek gerekmektedir: Söz konusu diftongun ince karşılığı /öä/ [ö^we], Volga Bulgar Türkçesi *kōe(l)č-* “göçmek (vefat etmek)” (= GT *kōč-*) (Erdal 1993a: 153-154, 163) ve Erken Çuvaşça (Strahlenberg) <kōes> **kōēs* “göz” (= GT *kōz*) (Durmuş 2009: 511) sözcüklerinde görülmektedir. Volga Bulgarcasındaki diftong, Tekin (1988: 19) ve Erdal (1993a: 153-154) tarafından aslı uzun ünlünün diftonglaşması olarak açıklanmıştır, ancak GT *kōč-* sözcüğü aslı ünlü uzunluklarını koruyan tarihî ve çağdaş lehçelerde kısa ünlüyle görülmektedir (EDPT 693; VEWT 286a; TMEN III No. 1660; ESTYa III/88-91; Leksika 489-490).⁵¹ Aynı durum, GT *kōz* “göz” (EDPT 756; VEWT 295; ESTYa III/60-63; Leksika 209-210) kelimesi için de geçerlidir.⁵² Bu sebepten, bu diftongların Proto-Türkçe aslı diftongları yansıttığı da düşünülebilir. Örnek olarak, Tü. **tōrt* “dört” sözcüğü Tuna Bulgarcasında тоутомъ **tōüt(ōm)* (Pritsak 1955: 71, 78), Volga Bulgarcasında *tūwet(im)*⁵³ (Erdal 1993a: 131, 164), Erken Çuvaşçada (Strahlenberg) <twata> (Durmuş 2009: 507), Çuvaşçada *tāvātā* olarak tanıklanmıştır. Ancak birincil olduğunu düşündüğümüz /öä/ diftongu, Çuvaşçada *u* ünlüsüne değişmiştir: Çuv. *kuś-* “göçmek”, Çuv. *kuś* “göz”. Aynı durum, Çuvaşçada *kun* “gün” şeklinde görülen VB *kūen* “gün” (Erdal 1993a: 163)⁵⁴ sözcüğü için de geçerlidir. Bu durum, uzun **ō* ünlüsünden gelişen ikincil /üe/ ile diğer aslı diftong

⁵¹ ESTYa (III/89), bu fiil için *kōč-* ve *kūč-* olmak üzere yalnızca iki yerde ünlü uzunluğu göstermektedir. Bunlar, Róna-Tas ve Fodor’un *Epigraphica Bulgarica* adlı eserinden alınmış olup ihtilaflı okumalardır.

⁵² GT *kōz* sözcüğü, yalnızca Uygur (Jarring), Horasan (Doerfer) ve Salar Türkçesinde (Kakuk) ünlü uzunluğu göstermektedir (ESTYa III/60-63). Bu uzunluklar, muhtemelen ikincil olup Proto-Türkçedeki birincil ünlü uzunluklarını yansıtmaya ihtimalleri yüksek değildir. Ayrıca, GT *kōz* sözcüğünün aynı şekilde kısa ünlülü olan GT *kōr-* “görmek” fiiliyle muhtemel etimolojik bağlantısı ve Proto-Türkçe **kōz* “göz” : **kōz* “kōz” (Leksika 365-366) karşılığı bu sözcüğün kısa ünlülü olması ihtimalini pekiştirmektedir.

⁵³ Tekin (1988: 19, 201) aynı sözcüğü *tōwetim* /tōetim/ olarak okumaktadır.

⁵⁴ Komşu dillerde de benzer fonetik yapıda sözcükler görülmektedir: EÇ 光 **k^waj* “aydınlık” (Baxter-Sagart 2014), PY **gəʔn-* “ışık; aydınlık” (Starostin-Ruhlen 1994: 81), PToh. *kāunā-* “güneş; gün” (Adams 2013: 225), PYuk. **kunču* “gökyüzü, gün, güneş” (Nikolaeva 2006: 227). Ben, sözcüğün PT **güānV* şeklinden geldiğini, bu ismin de **güā-* “aydınlık olmak” fiilinden -(X)n ekiyle türetilmiş olduğunu düşünüyorum. PT **güā-* fiili, PM **ge-i-* “aydınlanmak, ışımak” (Nugteren 2011: 339) fiilinde benzerini bulmaktadır. Moğolca fiilin Türkçeden alıntı mı yoksa tesadüfî bir benzerlik mi olduğu üzerine daha fazla araştırma gerekmektedir.

arasında bir fark olduğunu açıkça göstermektedir. /öä/ diftongunun kalın karşılığı */oa/ ise Volga Bulgar Türkçesinde tanıklanmamıştır. Bu tanıksızlık, diftongun o döneme gelene kadar kaybolmuş olmasıyla açıklanabileceği gibi, Volga Bulgar yazıtlarının kısıtlı söz varlığının da bir sonucu olabilir. Ancak Xiongnu dilindeki şekle bakılırsa birinci açıklama daha makuldür.

Kelimenin Türkçedeki geçmişi şöyle gösterilebilir: PPT **tsōa* [tsō^wa] / **θōa* [θō^wa] > **θō^(w)a* > **đō(a)* > BT **ǰō+k*⁵⁵ (> **ǰu^voγ*) > Çuv. *śāva*.⁵⁶

Tü. **đō(a)* sözcüğü, MS. 6. yüzyılda δόγια ~ δόχια (Moravcsik 1983: II/119) olarak kaydedilen ET *yōg* “cenaze töreni” (EDPT 895) kelimesiyle de bağlantılı olabilir. Eğer Eski Türkçe sözcüğün **đōg* değil, **đōgī* (δόγι-α!) biçiminden geliştiği kabul edilirse, bu biçim **đō(a)* “mezar” ve **Vg + I* (3. tekil kişi iyelik eki) sözcüklerinden oluşan bir isim tamlaması olarak açıklanabilir. İkinci kelime, Tü. *(*h*)*īg* “ağlama” (EDPT 75; WCh 131) veya ET *og* “ara, fasıla, mola” (< *“(durma, duraklama, oyalanma)”) (EDPT 75-76; OTWF 488-489) olabilir. **đō* (*h*)*īgī* “mezar ağlaması” veya **đō ogī* “mezar durması” tamlaması, ünlü birleşmesiyle **đōgī* şeklini almış, sonra da yanlış ayırmayla **đōg* (> *yōg*) şekline değişmiştir.⁵⁷ Benzer bir ünlü birleşmesi, Tü. *kändözi* < **kändü özi* sözünde de bulunabilir. Eğer tarih öncesi bir *+g ekinin varlığı kanıtlanabilirse, **đōg* biçimi **đō(a)+g* olarak da açıklanabilir.

Sonuç olarak, SK σοθα(v) sözcüğünün kaynağını, bizce, Xiongnu **dolag* “mezar” ve Çuv. *śāva* “mezarlık” kelimelerinin de kökeni olan PPT **θōa* biçimi oluşturmaktadır.

3. Sözde Karca Kelimelerin Kökeni Üzerine Düşünceler

Yukarıda Türkçe etimolojilerini vermeye çalıştığımız sözde Karca kelimelerin hepsi, Bizanslı yazarlar tarafından bazı yer isimlerini açıklarken verilmiştir. Karca yazıtlarda tanıklanmamış ve muhtemelen Karca olmayan bu sözcükleri Türkçeyle açıklamak var olmayan bir bağlantıyı kurmak olarak görülebilir. Ancak bir şekilde 6.

⁵⁵ Bu sözcükte varsayılan +*k* eki, Bulgar Türkçesinde sıklıkla görülen +(I)*k* veya +(A)*k* küçültme eklerinden biridir. Çuv. -*A* küçültme eki de muhtemelen Tü. +(A)*k* ekinden -*k* düşmesiyle gelişmiştir (Yılmaz 2002: 115). Son seste -*k* düşmesi, kurallı olmasa bile, Çuvaşçada sıklıkla görülen bir ses olayıdır: Çuv. *xāva* “kavak”: GT *kavak* “kavak”.

⁵⁶ Çuv. *āva* ses dizisine karşılık gelen Genel Türkçe uzun ünlüler *ō*, *ō̄*, *ū* ve *ū̄* ünlüleridir: Çuv. *xāvar-* “bırakmak, vazgeçmek”: GT *kōd-* “bırakmak, terk etmek, vazgeçmek” (Bu karşılaştırma, Çuvaşça etimoloji sözlüklerinde yer almamaktadır); Çuv. *kāvak* “mavi”: GT *kōk* “mavi”; Çuv. *tāvar* “tuz”: GT *tūz* “tuz”; Çuv. *śāvar* “ağız”: GT *yūz* “yüz, çehre”. Çuv. *kāvar* “köz, kor” ise GT *kōz* veya GT *kōr* sözcüğünün karşılığı olabilir.

⁵⁷ Çince kaynaklar aracılığıyla, Göktürklerde bir kişi öldüğünde önce bir süre çadırında bekletildiğini, ölenin çocuklarının ve akrabalarının ölüye koyun ve at kurban ettiğini, akrabaların çadırın kapısına gelerek yüzlerini kanattıklarını ve ağladıklarını biliyoruz. Defin gününde, ölüm günü yapılan törenin aynısı tekrar edilmektedir (Kapusuzoğlu 2015: 510-511). “Mezar ağlaması” (mezarın başında ağlama anlamında) veya “mezar durması” (mezarın başında bekleme anlamında) bu bilgilere bağlı olarak yorumlanabilir.

ve 11. yüzyıl Bizanslı yazarların aklında Karca olarak kalan ve çok eski bir Türkçeye açıklanabilecek bu kelimeler nereden gelmektedir? Burada iki açıklama mümkün görünmektedir.

Birinci açıklama, Türkçeye yakından ilişkili bir söz varlığının MÖ. 7. yüzyılda Batı Anadolu’ya kadar nüfuz eden Kimmerlerle birlikte Anadolu dillerine girdiğidir. Ivantchik (1997: 13), Kimmerceden kalan dört isimden (Gimě/ir, ^mTe-uş-pa-a, ^mDug-dam-me-i/Λύγαμις, ^mSa-an-dak-KUR-ru) hiçbirinin kesin bir İnanca etimolojisinin yapılamayacağını, iki ismin Anadolu dilleriyle bağlantılı olabileceğini belirtmektedir. Buna göre, dilsel malzeme Kimmerlerin diline ve etnik kimliğine dair neredeyse hiçbir bilgi vermediğinden, dolaylı verilere başvurmak gerekmektedir. Ivantchik (1997: 53), çalışmasının sonunda Kimmerlerin İskitlerle yakından akraba İranlı bir halk olabileceği sonucuna varmaktadır. Ivantchik (2001: 339), aynı şekilde, Kimmerlerin Anadolu’ya geldiklerinde ‘Erken İskit’ kültürünü taşıdıklarını, Kimmer ve İskitlerin kültürel, dilsel ve etnik olarak birbirlerine çok yakın iki grup olduğunu belirtmektedir. Gerçekten de eldeki dilsel malzemeden Kimmerlerin diline dair kesin yargılara varmak imkânsızdır.

İkinci açıklama ise, Marcel Erdal (2004a, 2007) tarafından iki çalışmada dillendirilen Hurrice, Urartuca ve Türkçe arasındaki fonolojik, morfolojik, sentaktik ve tipolojik benzerliklerdir. Erdal, *Hurri* ve *Oguz ~ Ogur ~ Guz ~ Gur* etnonimlerinin benzerliğinin yanı sıra, Hurrilerin Turukku adıyla anılan kabilelerinden bahsetmekte ve Hurriler ile Türkler arasında önemli tarihî bağların olabileceğini öne sürmektedir. Erdal, iki çalışmada da çok önemli morfolojik ve tipolojik benzerliklere değinmekle birlikte, leksikal benzerlikleri değerlendirme dışı bırakmıştır. Erdal (2004a: 932, 934) dolaylı olarak ve yalnızca Hur. *tan-* “yapmak”⁵⁸ : VB *tan-* “yapmak” karşılaştırmasını yapmakta, Hur. *pal-* “bilmek” ve *ti-* “demek” fiilleri gibi Türkçeye benzerlikleri açıkça görülenlerin de sayıca az olduğunu belirtmektedir. Ancak Hurri-Urartuca ve Türkçenin söz varlıkları arasında ciddi benzerlikler mevcuttur ve sayıları hiç de az değildir. Bu leksikal benzerlikler Hurri-Urartuca ve Türkçenin tarih öncesi dönemlerdeki bir temasının somut kanıtları olarak gösterilebilir.

3.1. Hurri-Urartuca ve Türkçenin Söz Varlığındaki Benzer Ögeler

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, en eski Türkçe ile Hurri-Urartuca dillerinin söz varlığı arasında ciddi ortaklık ve benzerlikler mevcuttur. Hurri-Urartuca ve Türkçenin söz varlığı arasında bulabildiğimiz bütün benzer unsurları aşağıda veriyoruz.

- i. Hur. *ag-* “(geçl.) yönetmek, yönlendirmek; yukarı kaldırmak, yerden almak, taşımak; (geçsz.) yükselmek, kalkmak, yukarı gelmek” (GLH 36; Wegner

⁵⁸ Ayrıca krş. Ur. *tanu-* “yapmak, etmek, başarmak, kurmak” (Melikishvili 1971: 87; Gordeziani 2014: 34).

- 2007: 238, 245; LHL 29-36; IEEH 80; Görke 2010: 335); Ur. *agu-* “dayamak; kılavuzluk etmek; (tutsakları) sürmek” (Melikishvili 1971: 79; Gordeziani 2014: 25) < HU **ag-* (Diakonoff-Starostin 1986: 57) | Tü. **äg(ä)-* > ET *ag-* (-*ar*) “yükselmek, çıkmak, tırmanmak” (DLT *äg-* ~ *ag-*, Tkm. *äg-*), ET *agüt-* “(düşman ordusunu) kaçirtmak, sürmek, püskürtmek” (EDPT 77, 80-81; ESTYa I 68-70; Şirin 2016: 502).
- ii. Hur. *al(u)-* “söylemek, konuşmak” (LHL 52-53; Wegner 2007: 246; IEEH 81; Görke 2010: 335); Ur. *al-* “konuşmak” (Melikishvili 1971: 79; Wilhelm 2008a: 122; Gordeziani 2014: 25) | Tü. **alV*⁵⁹ > **al-tö*⁶⁰ “haber; şöret; isim” (→ Mo. **aldo+r* > *aldar* “ün, şöret, itibar; ad”, PTg. **aldō* “haber, söylenti”) > **altō* ~ **ātō*⁶¹ > GT *āt* “isim, unvan”, Çuv. *yat* “ad, isim; şeref, onur, itibar” (VEWT 30-31; EDPT 32-33; KhM 189; Fedotov 1996: II/505; MED 30; SSTMYa I 31; Doerfer-Knüppel 2004: 61).
- iii. Hur. *ar-* “vermek” (GLH 52-53; Wegner 2007: 248; IEEH 82; LHL 96-102; Kassian 2011: 398); Ur. *aru-* “vermek, sunmak” (Melikishvili 1971: 80; Gordeziani 2014: 26) | Tü. **ali*⁻ “almak; *vermek” (→ Mo. **ali* “ver (bana)!”, Ma. *ali-* “almak, kabul etmek”) > Tü. *al-* (-*ir*) “almak” (DLT *al-*, Tkm. *al-*, Hlç. *al-*, Çuv. *il-*, Yak. *il-*) (VEWT 14-15; EDPT 124-125; ESTYa I 127-128; WCh 80; Nugteren 2011: 268; Norman 1978: 13-14).
- iv. Hur. *ašti, ašta, aštu* [asti] (Ug. *ât*) “kadın, eş, hanım” (GLH 62; Wegner 2007: 51, 250; de Martino-Giorgieri 2007; LHL 136-140; IEEH 83) < HU **asd* (Diakonoff-Starostin 1986: 39)⁶² | Tü. **äthä* > **äšüt(ä)* > **äši*⁶³ > ET

⁵⁹ Benzer bir fiil, Moğolcada görülmemesine rağmen Tunguzcada **ala-* “konuşmak, anlatmak” (SSTMYa I 28; EDAL 293) olarak görülmektedir. Biz, bu fiilin Türkçeden Tunguzcaya Moğolca üzerinden geçtiğini sanıyoruz.

⁶⁰ Buradaki **-tō* eki, ET *-(U)t* (OTWF 308-316) ekine karşılık gelmektedir. Ekin **-(U)t* biçimine gittiği Mo. *dalda* “gizli” (MED 225) < **dalVta* ← BT **dal-utō* = GT *yaš-ut* “gizli” (EDPT 977) denkliğinde açıkça görülmektedir. **-(U)t* eki, /l/ ile biten fiil köküne eklenirken /U/ ünlüsünü düşürmüştür. *-(U)t* eki de Eski Türkçede /t/ ile biten fiillere eklenirken aynı şekilde davranmaktadır (OTWF 309-310).

⁶¹ Eski Türkçede, kelime ve hece sonunda birincil /lt/ ünsüz çiftinin olmadığı görülmektedir. Tanıklanan bütün örnekler muhtemelen ikincildir: *tölt* (< *tölä?*) “yastık”, *elt-* (< *elit-* ~ *elät-*) “götürmek, iletmek”, *altmīš* (< **altī+mīš*) “60”. Bu durum, Eski Türkçe öncesinde gerçekleşen /lt/ > /t/ değişiminin bir kanıtı olarak değerlendirilebilir. Düşen /l/ ünsüzü, öündeki ünlünün uzamasına neden olmuştur. Penglin Wang (1995: 187) da Mo. *aldar* ile karşılaştığı Türkçe kelimenin kökeni olarak **alt/ald* biçimlerini göstermektedir.

⁶² Diakonoff (1985: 598) bu sözcüğün Ermeniceye *astem* “evleniyorum”, Greppin-Diakonoff (1991: 724) ise *astem* “birinin soyunu açıklamak” olarak girdiğini belirtmektedir. Sözcük ayrıca Yeni Babilceye (Alm. jungbabylonisch) *aštu* “kadın” (CDA 30) olarak girmiştir. Bu bağlamda, Akkadca *aššatu(m)* “hanım, zevce”, Eski/Yeni Babilce *ašti*, Yeni/Neo Babilce *alti* (CDA 29) sözcükleri de dikkat çekicidir. Fournet (2013: 5), Hurrice sözcüğün muhtemel Semitik kökenine (**ašita* “zevce”) değinmekle birlikte, bu etimolojiyi hayli şüpheli bulmaktadır.

- eşi* “hanım” (krş. Mo. *esi qatun* “bir hanım ilk eşi”, Fa. *ēšt* “asil hanımlar için bir unvan”) (EDPT 256; TMEN II No. 645; MED 334).
- v. Hur. *ašuhi* /ašohe/ [azuği] “yemek, öğün”⁶⁴ (Wegner 2007: 250; IEEH 84) < Hur. *aš-* [as-] “yemek yemek” (LHL 117-118) | Tü. **aθV̄-* “yemek yemek” > **aš-* > **aš-iš*⁶⁵ > Tü. **ās*⁶⁶ “aş, yemek, öğün; et; çorba” (EDPT 253; UW 237-240; TMEN II No. 481; KhM 189, 291; Leksika 378).
- vi. Hur. *attai* (**atta*) [ata-i] “baba; ata, ced” (GLH 63-64; Wegner 2007: 250; LHL 142-144; IEEH 83); Ur. *ate* “baba” (Wilhelm 2008a: 122), ^{LÜ}*ateini* “baba” (Gordeziani 2014: 27) < HU **attay* (Diakonoff-Starostin 1986: 25) | Tü. **at(t)a* “baba; büyükbaba; ata, ced” (Çuv. *atte, ati, äti*) (VEWT 31; EDPT 40; ESTYa I 200-201; Leksika 294, 304, 653-654; Fedotov 1996: I/70).
- vii. Hur. *edi* “beden, vücut; kişi; kendi” (GLH 73-74; Wegner 2007: 257; IEEH 90); Ur. *edia* (edat) “-e doğru”, *edini/e* “-den dolayı, için” (Melikishvili 1971: 81; Wilhelm 2008a: 120; Gordeziani 2014: 28) | Tü. **ädä* > Tü. *äd* ~ *äd* “ürün, mal, mülk, varlık, kişisel eşya” (→ Mo. *ed* “şey(ler), nesne(ler), eşya, mal mülk”) (EDPT 33; UW 334-338; ESTYa I 329; Leksika 326; MED 293).⁶⁷

⁶³ Türkçe sözcük, muhtemelen daha eski bir **āšit* biçiminden gelişmiştir. Kelimenin sonundaki *-t* sesi, çokluk eki *-(X)t-* / *-(U)t* (OTWF 78-79; Erdal 2004: 158) sanırlarak yanlış ayırmaya yol açmıştır. Tü. **āši* kelimesinin DLT’de *ešlār* “kadın”, *ešilār* “asil hanımlar, soylu kadınlar” (Dankoff-Kelly 1982-1985: I/143) olarak yalnızca çokluk şekliyle karşımıza çıkması da dikkat çekicidir. Yukarıda verdiğimiz Xiongnu 關氏 *yānzhi ʔen-tij?* **elti* ve Tü. **älti* sözcükleri de Tü. **āšti* biçiminin Bulgar Türkçesi karşılığı **älti* şeklinden alınmış olabilir.

⁶⁴ Wegner (2007: 214), *aš(i)-o-ḫi* sözcüğünün ilginç bir şekilde “yedirmek, beslemek” anlamına gelen *zaz/š-* fiil kökünden türemediğini belirtmektedir. LHL (117-118) ise, bu sözcüğü (*) *až-* (I) “yemek yemek” madde başı altında, bu fiilin türevleri arasında göstermektedir. Eğer bu önerme doğruysa *ašuhi* ismi Hur. *aš-* ve HU **as-* “yemek yemek” fiiline dayanmaktadır. Ayrıca, Fournet (2013: 5) Erm. *asēi* “yiyecek” (6. yy., hap.) isminin de *aš-* **[az]* kökünden türemiş Hur. *ašuhi* ile bağlantılı olabileceğini belirtmektedir.

⁶⁵ Eski Türkçeye gelene kadar *-š-* ile biten fiillerin *-Xš* türevlerinin haplolojiye uğradığı bilinen bir olgudur: **tüš-üš* > ET *tüš* (**tüš*), **tuš-uš* > ET *tüš*, **toš-uš* > ET *toš* (**toš*), **siš-iš* > ET *sīš*, **koš-uš* > *kōš* (OTWF 264). Erdal (OTWF 264), Eski Türkçede /š/ ile biten hiçbir fiilin *-Xš* türevinin tam şeklinin tanımlanmadığını özellikle belirtmektedir. Erdal’ın belirtmediği ama onun tezini destekleyecek bir husus da, yukarıda gösterildiği gibi, ilgili fiillerin kısa ünlülü, türevleri olan isimlerin ise uzun ünlülü olmasıdır. Mo. **asara-* “bakmak, beslemek, büyütme” (Nugteren 2011: 274) fiili de belki Tü. **aš-urū-* (< **aš-*) “yemek yedirmek” türevinden alınmış olabilir.

⁶⁶ Doerfer (TMEN II No. 481), Türkçe sözcüğün Orta Farsçadan bir alıntı olduğunu iddia etmektedir.

⁶⁷ Bu karşılaştırmada, “beden, vücut; kişi; kendi” > “cisim, nesne, eşya” > “kişisel eşya, ürün, mal mülk” gibi bir semantik gelişme farz etmek gerekmektedir. Tü. *bōd* (EDPT 296-297) sözcüğü de Codex Cumanicus’ta “vücut” (corpus) ve “kişi” (persona)

- viii. Hur. *eman* “10” (GLH 79-80; Wegner 2007: 81, 253-254; Wilhelm 2008: 101; IEEH 58)⁶⁸; Ur. **emaši* [eması] (< **eman-ši*) “10”⁶⁹ | Tü. **emaθā* “10” > **Vmaš* > Tü. **altī+maš*, **ḏā(t)tā+māš* (KhM 290, 309) > GT *altmīš* “60”, GT *yētmiš* “70”, Çuv. *utmāl* “60”, Çuv. *šitmēl* ~ *šitmil* “70” (EDPT 130, 891; Fedotov 1996: II/124-125, 295-296).⁷⁰
- ix. Hur. *ewri* /evri/ “efendi, kral” (GLH 85-87; Wegner 2007: 53, 255; IEEH 91); Ur. *huri* “efendi, hükümdar” (Melikishvili 1971: 82; Wilhelm 2008a: 122; Gordeziani 2014: 28)⁷¹; Ur. ^{LÜ}*ere/ili* “kral” (Melikishvili 1971: 82; Gordeziani 2014: 28) | Tü. **gālā* ~ **gāli* “efendi, kral”⁷² (SK γέλα) > ET *el* ~ *elig* “kral” (EDPT 141-142; DTS 170).
- x. Hur. *haš-* [xaz-] (Ug. ḥḏ) “işitmek” (GLH 95; Wegner 2007: 258-259; IEEH 88); Ur. *hašu-* “işitmek, kulak vermek, dinlemek”, Ur. *hašia-* “kulak vermek” (Melikishvili 1971: 82; Gordeziani 2014: 29) < HU **has-* (Diakonoff-Starostin 1986: 46) | Tü. **HäθV̄-* > **āš-* > Tü. **āš-id*-⁷³ “işitmek” (Hlç. *išüt-*), Çuv. *ilt-* “işitmek” (VEWT 51; EDPT 257-258; ESTYa I 318-319; WCh 141; EDAL 293; Stachowski 1993: 123).

anlamlarını, Kuzeydoğu lehçelerinde (krş. Tuv. *bot*, Hak. *pos*) “kendi” anlamını, Moğolcaya girerek (krş. MGT *bodo*, KM *boda*) “obje, nesne” anlamını kazanmıştır.

⁶⁸ Hurricede onlu sayılar +*man* ögesiyle kurulmaktadır: *kigman(i)* “13/30” < *kig(a)* “3”, *šindeman(i)* “17/70” < *šindi* “7”, *kir(e)man* “18/80” < *kira/i* “8” (Wilhelm 2008: 101).

⁶⁹ Hur. *šini* “2” sayı adının Urartuca karşılığı *šiši/e* “2” (IEEH 100; Kassian 2011: 422) sözcüğüdür ki bu biçim D’yakonov’a (1967: 141n.) ve Diakonoff-Starostin’e (1986: 37) göre **šin-ši* / **šin-(i)-ši* biçiminden gelişmiştir. Aynı durumun “10” sayı adı için de aynen geçerli olduğu kabul edilebilir. Öyleyse, tanıklanmayan Urartuca “10” sayı adı **emaši* (< **eman-ši*) olabilir.

⁷⁰ Bu sözcüklerde geçen +*mXš* veya +*mIš* ekinin “10” anlamına gelen bir kelimedenden geliştiği savı için Vovin’e (2011: 6) bakılabilir. Vovin, /m/ ile başladığı için Türkçe olamayacak bu sözcüğün muhtemel kökeni olarak Ruan-ruan dilini göstermektedir.

⁷¹ Hurri-Urartuca sözcük, Schneider (2003: 376) tarafından Kassice *buri* ~ *ubri* = /bri/ “efendi” ve Fournet (2011: 3, 8) tarafından Babilce *bēl* “efendi” kelimesinin tercümesi olan Kassice *buri-* / *ubri-* “efendi” ile karşılaştırılmıştır. Babilce sözcük, Akkadca *bēlu(m)* “efendi, sahip” (CDA 42) kelimesine karşılık gelmektedir. Hatticede de aynı anlamda bir *puri* kelimesi olduğu iddia edilmektedir (Soysal 2004: 34-35). Fournet (2011: 8), ayrıca, Hurri-Urartuca sözcüğün Gürcüceye *ivri* olarak alıntılandığını belirtmektedir. Bunlara, Mac. *úr* [ür] “efendi” kelimesi de ilginç bir paralel olarak eklenebilir. Fournet (2011a: 51) ise Hurrice sözcüğün Akkadca *abāru* “güç, kuvvet” kelimesinden geldiğini iddia etmektedir.

⁷² Sözcük, ancak metatezli bir **weri* (< *ewri*) veya ön seste ünlü düşmesine (apheresis) uğramış bir **re/ili* (< *ere/ili*) biçimi üzerinden Türkçeye girmiş olabilir. Ön sesteki /v/ veya /r/ sesinin Türkçede */g/ ile ikame edilmiş olduğu kabul edilmelidir. Türkçe kelime için başka bir köken önerisi yukarıda verilmiştir.

⁷³ -(X)d- eki için bkz. OTWF (642-644).

- xi. Ur. *ħini/e* “oğul(?)”⁷⁴ (Melikishvili 1971: 82; Gordeziani 2014: 29) | Tü. **Hini* > GT *ini* “küçük kardeş” (krş. PS **inā* “ağabey”) (EDPT 170; Leksika 292-293; Stachowski 1993a: 109; Róna-Tas 1988: 743).
- xii. Hur. *išši* [isi] ~ *ešši* [esi] “at” (GLH 85; Wegner 2007: 256; IEEH 91) < HU **ess* (Dianokov-Starostin 1986: 34) | Tü. **āθā* > **āš(ā)* > **āš+gā* (krş. Hlç. *āšgā*) > GT *āšgāk* “eşek” (krş. Mo. **eljigen*⁷⁵ “eşek”) (EDPT 260; TMEN II No. 68; ESTYa I 317-318; WCh 111; Nugteren 2011: 328).
- xiii. Hur. *ištani* [istani] “iç, orta, ara” (GLH 127; Wegner 2007: 256; IEEH 91; Görke 2010: 337); Ur. *ištini* “orada” (Melikishvili 1971: 83; Wilhelm 2008a: 122; Gordeziani 2014: 30), Ur. *ište/idi* “orada” (Gordeziani 2014: 30) | Tü. **iθtā* > **išt(ā)* > Tü. *iç* “iç” (VB *išne*, Çuv. *āš*, Hlç. *iç*) (EDPT 17; ESTYa I 388-391; WCh 137; Erdal 1993a: 84, 95, 147).
- xiv. Hur. *itk-* “temizlemek, temiz olmak” (Wegner 2007: 257-258), Hur. *itki* [itki] ~ *idga* [idga] “kutsal” (GLH 129-130; IEEH 91) | Tü. **idukā* veya **itukā* (→ Mo. **idugan* “şaman”, Kit. **itogan* “bir unvan”) > ET *iduk* “kutsal, mübarek”, Çuv. *irā* “iyi, hoş, mükemmel, harika; sağlam; sevimli; saygıdeğer; kutsal”⁷⁶ (EDPT 46; Fedotov 1996: II/474-475; Janhunen 2010; Nugteren 2011: 372).
- xv. Hur. *karkarni* [kargarni] “bir çeşit silah, kalkan veya zırh” (GLH 137; IEEH 92); Ur. *qarqarani* “zırh” (Melikishvili 1971: 85; Gordeziani 2014: 32) | Tü. **kalkalānā* veya **kalkarnā* > Tü. **kalkān* “kalkan” (krş. Mo. *kalka* “kalkan”, Ma. *kalka* “kalkan”, Fa. *ḳalkān* “kalkan”) (EDPT 621; TMEN III No. 1518; Leksika 579).
- xvi. Hur. *karši* [karsi] “dudak(lar)” (?) (Wegner 1995: 116, 119) | Tü. **kirθā* (~ **kaθār*) (→ Mo. *kaçir* ~ *kaçar* “yanak”, Ma. *keteri* “dudak”, EKog. **kuartsī* “ağız”, EJap. *kuti* “ağız”) > **kir(i)šā* > **kiriš* > Tü. *kirtiš* (< *kiriš+it*) “yüz, çehre, yüz rengi; deri; yüzey”⁷⁷, Yak. Dolg. *kiris* “yüzey; çim; derinin et tarafı”, *kirsitinan* (*kirsit+inan*?) “yüzeyde” (VEWT 267; EDPT 649; ESTYa

⁷⁴ Anlamı soru işaretiyle verilen sözcük, Hur. *ħenni* “şimdi” sözcüğünün Urartuca karşılığı da olabilir. Bu durumda sözcük listeden çıkarılmalıdır.

⁷⁵ Bizce, Moğolca sözcüğün kökeni tartışmalıdır. Sözcük ya PPM **elgiken* biçiminden gelmektedir ve BT **algākā* (= GT *āšgāk*) sözcüğünden alınmıştır ya da PPM **elçiken* biçiminden gelmektedir ve BT **älčkā* (= GT *āšgā*) sözcüğünden alınmıştır. Yukarıdaki karşılaştırma Moğolca sözcüğün ancak BT **algākā* şeklinden bir alıntı olduğu kabul edilirse geçerlik kazanır.

⁷⁶ Sözcük, birçok kaynakta Kāşgarī’nin yorumu dolayısıyla **id-* “göndermek” fiilinin bir türevi olarak açıklanmaktadır. Ancak **id-* (DLT *īd-*, Yak. *ī-*, Çuv. *yar-*) fiili uzun ünlülü iken, **iduk* (DLT *iduk*, Yak. *itik*, Çuv. *irā*) kısa ünlülüdür. Kāşgarī’nin açıklaması muhtemelen etimolojik bir açıklama, bir yakıştırma değildir.

⁷⁷ Sözcükteki semantik değişim, “dudak” > “yanak” > “yüz” şeklinde gerçekleşmiş olmalıdır. Örnek olarak, Eski İngilizce *hlēor* ve Hititçe *meni* kelimeleri hem “yanak” hem de “yüz” anlamına gelmektedir.

- VI 243-244; Leksika 391-392; Stachowski 1993: 169-170; Stachowski 1998: 180; Nugteren 2011: 398; Norman 1978: 175; Beckwith 2004: 252).
- xvii. Ur. *kubuše* [kubusə] “miğfer, tolga” (Melikishvili 1971: 84; Gordeziani 2014: 30)⁷⁸ | Tü. **kuvuθä* > **huw(u)šä* > **huwš+ik*⁷⁹ > **(y)u(w)šik* > ET *ušuk* ~ *yušuk* “demir miğfer”, *yušikliğ* “demir miğferli adam” (EDPT 977-978; Dankoff-Kelly 1982-1985: III/234).
- xviii. Hur. *kud-* [kud-] “(geçsz.) düşmek; (geçl.) düşürmek, yere atmak; öldürmek” (Werner 2007: 265; IEEH 93; Görke 2010: 338) | Tü. **kudü-* ~ **gudü-* (→ Mo. *gudu-i-* “eğilmek, alçalmak, sarkmak, (güneş) batmak”) > GT *kud-* (-ur ~ -ar) “(sıvı) dökmek, (sıvı) boşaltmak”, GT *kudī* “aşağı, aşağıya; boyunca”, Çuv. *xiv-* (?← Tat.) “indirmek, düşürmek; dökmek, doldurmak; çıkarmak, sökmek, soyunmak; koymak, yerleştirmek, kurmak” (VEWT 296; EDPT 596; ESTYa VI 108-110; Fedotov 1996: II/379; MED 364).
- xix. Hur. *mann-* [man-] “olmak, var olmak” (GLH 165-166; Wegner 2007: 266; IEEH 95); Ur. *manu-* “olmak, var olmak” (Melikishvili 1971: 84; Wilhelm 2008a: 122; Gordeziani 2014: 31) < HU **mann-* (Diakonoff-Starostin 1986: 21) | Tü. **mā-*⁸⁰ (?) “olmak, var olmak” > Tü. **bā-* (→ Mo. **ba-i-* “olmak”) > Tü. *bār* “var, mevcut” (EDPT 353; Tekin 2003: 168-169; Nugteren 2011: 277).
- xx. Hur. *nan-* “düşmanları yenmek” (Wegner 2007: 268; IEEH 96) | Tü. **nanV̄-*⁸¹ > **nanV̄-*⁸² > ET *yañ-* ~ *yay-* “bozguna uğratmak, hezimete uğratmak, püskürtmek” (EDPT 942; Şirin 2016: 511).
- xxi. Hur. *pabro/unni* ~ *babru* (?← Sanskrit *babhrú* “kahverengi”) “bir at donu” (Wilhelm 2008: 103; IEEH 3) < HU **bawr* (Diakonoff-Starostin 1986: 18) veya **bawro/u* | Tü. **bāwrö* (?) > **bōrwō*⁸³ (?) > Tü. **bōr₂ö* (→ Mo. **boro*

⁷⁸ krş. Hur. *kuwaḫi*, *kupaḫi* [kubaḫi] “tanrı Teššub’a ait bir tür başlık (IEEH 93), Akk. *kubšu(m)* “başörtüsü, türban” (CDA 164).

⁷⁹ Bulgar Türkçesiyle yazılmış Preslav Yazıtı’nda da benzer bir sözcük geçmektedir: $\chi\omicron\upsilon\mu\sigma\chi\eta$ (Tekin 1987: 36-39, 41; Beşevliev 1992: 200-201) *xumsxi* / *xumšxi* (< **humški* < **huwšik*) “miğfer(?)”. Tü. **yumšī* veya **yuwšī* benzeri bir biçimden alıntı olabilecek Eski Rusça юмшанъ *yumšan* “küpe zırh” (Vasmer 1987: IV/530) sözcüğü de bu noktada dikkat çekicidir.

⁸⁰ Vovin (2011a: 258), Yenisey dillerinin etkisi altında PPT ***m-* > PT **b-* değişimi ihtimalini savunmaktadır.

⁸¹ Türkçede ön seste *n-* ünsüzü görülmediği için, alıntı sözcükteki *n-* sesi **ñ-* ile ikame edilmiş olmalıdır. Ön sesteki **ñ-* ünsüzü de ikinci *-n-* ünsüzünü ilerleyici benzeşmeyle öndamaksillaştırmıştır.

⁸² Tasarlanan şeklin başındaki **ñ-* (> ET *y-*) sesi farazidir. Sözcük Moğolcaya alıntılanmadığı için ön sesi kesin olarak belirlemek güçtür.

⁸³ GT /z/ foneminin bir kökeni olarak Moğolcaya /rb/ olarak giren Tü. **rw/* ünsüz çifti gösterilebilir: GT *kazī* (< **karwī*) “karın yağı” : Mo. *karbiŋ* (< **karbī+ŋ*) “karın yağı” (Doerfer 1985: 100); GT *bāz-* (< **bārwā-*) “titremek, ürpermek” : Mo. *berbe-i-*

- “gri”, Ma. *boro* “gri”, PS **puro* “gri”) > GT *bōz* “boz, gri”, Çuv. *purlä* “grimsi, açık doru, demir kır (at donu)” (VEWT 82; EDPT 388-389; ESTYa II 171-173; ČRS 315; Nugteren 2011: 285; Norman 1978: 35; Róna-Tas 1988: 744).
- xxii. Hur. *paḥi* [paḡi] “baş, kafa” (GLH 192- 193; Wegner 2007: 270; IEEH 97) < **pa=ḥi*⁸⁴ (?) < **pa* (?) | Tü. **ba*⁸⁵ > **ba+lči*⁸⁶ > GT *baš* ~ *bāš* “baş”, BT *balč* “baş” (VB *ba(l)č*, Çuv. *puś*) (VEWT 64; EDPT 375-376; ESTYa II 85-88; TMEN II No. 704; KhM 189, 294; Leksika 194).⁸⁷
- xxiii. Hur. *pal-* [pal-] “bilmek, tanımak” (Wegner 2007: 51, 270, 271; IEEH 97); Ur. *pal(ia)-* “konuşmak, söyleşmek” [ᠯᠠᠮᠤᠮᠠᠨᠠᠵᠢ] (Kassian 2011: 413; Gordeziani 2014: 32) | Tü. **bälV-* “konuşmak; *göstermek; *bağırarak, bağırarak korkutmak(?)”⁸⁸ > Tü. *bälgö* “işaret, nişan, alamet” (→ Mo. *belge* “işaret”); VB *belü* “mezar taşı, anıt”, BT **bäläg* “işaret, belirti” (→ Mac.

“ürpermek, üşümek”. Tü. **börwö* biçiminin Moğolca ve diğer dillere **borbo* değil de **boro* olarak girmesinin sebebi, *-o* ünlüsü önünde *-w-* ünsüzünün erken erimesi olabilir.

⁸⁴ Hurricede en azından iki uzuv ismi daha *-ḥi* ile bitmektedir: *punḥi* [punḡi] “burun”, *ḥeraḥi* [heraḡi] (~ *herari*) “üst kol” (Wegner 1995: 118-119, 123-124; Görke 2010: 337, 339). Kassian’a (2011: 394, 396) göre, *ši* ~ *šiḥi* “göz” ve *nui* ~ *nuḥi* “kulak” isimlerinde de benzer bir *-ḥi* hecesi görülmektedir. Bu hecenin bir ek olması mümkün görünmektedir.

⁸⁵ Bu bağlamda, KM *sunbasi* “geyik avlamada hayvanları tuzağa düşürmek için giyilen geyik başı” (MED 737) ilginç bir sözcüktür. Sözcüğün Moğolca bir etimolojisi olmadığı için Türkçeden alınmış bir isim tamlaması olduğu kabul edilebilir. Sözcüğün **sun* (krş. Tü. **sī* > *si+gun* “geyik”) kısmı “geyik” ise, **basi* kısmı Türkçe *baş+i* “kafası” veya **ba+si* “kafası” olarak açıklanabilir.

⁸⁶ Stachowski (1996: 91-93), sözcüğü Yug dilindeki *bal’ci* “hayvan kafası” kelimesinden yola çıkarak **baLčV* “baş” olarak tasarlamaktadır. Eğer Moğolca *tarbalji* ~ *tarbaji* “serçe şahini” (MED 780) kelimesi gerçekten Türkçe bir söz öbeğinden (GT *taz baš?*) alınmışsa buradaki **balji* kısmı BT **balči* biçimine işaret ediyor olmalıdır. Nanayca *balča* ~ *balja* “baş, yüz” sözcüğü de muhtemelen benzer bir Türkçe biçimden alınmıştır. Burada varsaydığımız **+lč* eki, GT *+(X)š* ekine (EDPT xlii; Ünal 2015: 275) tekabül etmektedir. Ünal (2015: 275) tarafından zikredilmeyen diğer bir örnek, ET *bāš* “yara, çıban” (< **bā* > **bā+liḡ* “yaralı”) (EDPT 335, 376) sözcüğüdür. Mo. *bilčuu* “şişlik, kabarcık, çıban” (MED 104) sözcüğü gerçekten ET *bāš* “yara, çıban” sözcüğüyle bağlantılıysa *+(X)š* ekinin **+(X)lčV* biçimine geri gittiğinin kanıtı olarak gösterilebilir.

⁸⁷ Urartucada “baş” sözcüğü tanıklanmamıştır. Ancak farazi bir Urartuca şekil üzerinden başka bir alıntılama biçimi de önerilebilir: Ur. **paḥi* [paxə] → Tü. **baHä* > **baH* > **ba* ~ **bā* > **ba/ā+lč* > *baš* ~ *bāš* “baş”.

⁸⁸ Räsänen (VEWT 69) Tü. *bälgö* sözcüğünü **bäl* isim köküne geri götürürken, Ligeti (1977: 343-351) ve Róna-Tas-Berta (2011: 115) sözcüğün kökünü **bäl-* “görünmek; göstermek” fiilinde görmektedir. Tü. **bäl-* kökünü Ma. *bele-* “masum birini yanlış yere suçlamak, itham etmek” (Norman 1978: 27) fiilinde tekrar bulmak mümkündür (Semantik açıdan, krş. PHA **deik-* > Lat. *dīcō* “söylemek”, Yun. *δεικνυμι* “göstermek”, EYA *zīhan* “itham etmek”). Çuv. *palka-* “gevezelik etmek, saçma sapan konuşmak” (ČRS 268) < **pal-ka-* (-*ka-* güçlendirme eki için bkz. Yılmaz 2002: 141) < **pal-* fiili de **bäl-* ile ilişkili olabilir.

- bélyeg* “pul”) (VEWT 69; EDPT 340; TMEN I No. 96; Erdal 1993a: 163) ve Tü. *bäl-iḡ* “korku, panik” (EDPT 343).⁸⁹
- xxiv. Hur. *purame* [purami] “hizmetçi” (GLH 205; IEEH 98); Ur. ^{LÜ}*bura*, ^{LÜ}*pura* “köle, hizmetçi” (Melikishvili 1971: 81; Wilhelm 2008a: 122)⁹⁰; Ur. ^{LÜ}*bura(ni)* “köle, serf” (Gordeziani 2014: 27) < HU **pura(mi)*⁹¹ | Tü. **bulāmā* veya **bulānā* > ET *bulun* “esir, tutsak” (EDPT 343; OTWF 305; Şirin 2016: 402, 504).
- xxv. Hur. *šariyanni* [sariyani] ~ *šaryani* [saryani] “zırh” (Ug. *tryn*⁹², Akk. *sari(y)am*, *siri*, *sariānu*, İbr. *š/siryôn*) (GLH 215-216; IEEH 99; CDA 318); Ur. **šari*⁹³ | Tü. **θarā* ~ **θalā* > **θar+ik* > Tü. *yarik* “zırh” (EDPT 902; Leksika 575-576) ve Tü. **θal+mak*⁹⁴ > Tü. *yalma* “kalın kaftan, yağmurluk, kalkan(?)” (krş. Far. *yalma*, Ar. *yalmak*) (EDPT 929; TMEN IV No. 1892; Şirin 2016: 420).
- xxvi. Hur. *šatt-* [sat-] “tutmak, yakalamak” (GLH 219; Wegner 2007: 276; Görke 2010: 339); Ur. *šatu-* “almak, yakalamak, beraberinde götürmek, ele geçirmek, (ayaklar) çevrelemek, yerleşmek” (Melikishvili 1971: 86; Wilhelm 2008a: 122; Gordeziani 2014: 33) | Tü. **θātV-* > **θātV-* > GT *yāt-* ~ *yet-* (-*är*) “yetişmek, yakalamak”, Çuv. *šit-* “varmak, ulaşmak, erişmek; yaklaşmak; yetişmek, yakalamak; (el) ulaşmak; ziyaret etmek; yetmek, yeterli olmak”⁹⁵ (VEWT 199; EDPT 884-885; ČRS 419; Fedotov 1996: II/123-124).
- xxvii. Hur. *šawali* /šavali/ “yıl” (GLH 221; Wegner 2007: 60, 275; Kassian 2011: 428), *šawala* “yıl” (Wilhelm 2008a: 122; IEEH 99); Ur. *šali* [šālā] “yıl” (D’yakonov 1967: 126-127; Melikishvili 1971: 86; Wilhelm 2008a: 122; IEEH 99; Gordeziani 2014: 33)⁹⁶ | Tü. **θīlā*⁹⁷ (~ **θālā*) > **θīlā* (~ **θālā*) >

⁸⁹ HU *pal-* fiili, Tü. *bil-* “bilmek” (EDPT 330-331) fiiliyle de açık bir benzerlik taşımaktadır.

⁹⁰ Sözcük, Schneider (2003: 376) tarafından Kassice *pura*, *purna* (~ *purame*) “korunan kimse” ve Fournet (2011: 4) tarafından Kassice *burna* “korunan kimse, hizmetçi” sözcüğüyle karşılaştırılmıştır.

⁹¹ Diakonoff-Starostin (1986: 16), bu sözcüğü HU **pōra* olarak tasarlamaktadır.

⁹² Laroche (1980: 215-216) ve IEEH (99), Ugaritçe şekli *šryn* olarak göstermektedir, ancak Watson (2011: 166) sözcüğü beklediği gibi *tryn* “(atlar için) zırh” olarak vermektedir.

⁹³ Hur. *mariyanni* “arabalı savaşçı” (GLH 168; IEEH 95) = Ur. *mari* “soylu, asil; görevli, yetkili” [מַרְיָנִי, מַרְיָנִי] (Gordeziani 2014: 31) karşılaştırması (Diakonoff 1993) doğruysa, Hur. *šariya-nni* için de Ur. **šari* biçimi tasarlanabilir.

⁹⁴ Tü. *+mAk* eki, *köküz+māk* “göğüs zırh(?)”, *art+mak* “heybe”, *iç+māk* “kuzu postu” gibi vücuda giyilen veya takılan nesne isimleri türetmektedir (OTWF 110).

⁹⁵ Buradaki semantik gelişme için, İng. *overtake* “yetişmek, yakalamak” (krş. *take* “almak”), İng. *catch up* “yetişmek” (krş. *catch* “yakalamak”) veya Alm. *einholen* “yetişmek; (izin, bilgi vs.) almak” (krş. *holen* “almak, getirmek”) sözcükleri örnek gösterilebilir.

⁹⁶ Diakonoff-Starostin (1986: 30), bu sözcüğü HU **sawal-* olarak tasarlamaktadır.

⁹⁷ PY **sigā* (< **sil+gə?*) “yıl” (Werner 2006: 21) (krş. PY **sīga* “yıl” [Starostin-Ruhlen 1994: 92]) ve PY **siḡā* “yaz” (Werner 2006: 126) (krş. PY **sir1-* “yaz” [Starostin-Ruhlen 1994: 88]) sözcükleri, PPT **θīlā* “yıl” biçimine ilginç paralellikler taşımaktadır. Diğer bir

- GT *yīl*⁹⁸ “yıl”, BT *jāl*⁹⁹ “yıl” (krş. Mo. **jil* “yıl”) (VEWT 200; EDPT 917; ESTYa IV 275; KhM 309; Erdal 1993a: 152, 163; Erdal 2007: 90; Nugteren 2011: 388-389).
- xxviii. Hur. *šindi* [sindi] ~ *šinda* [sinda] ~ *šitta* (?) “7” (D’yakonov 1967: 141; GLH 235-237; Wegner 2007: 81, 279; Wilhelm 2008: 101; IEEH 100; Görke 2010: 134, 340)¹⁰⁰ | Tü. **θintä* veya **θi(t)tä* > **θitä* ~ **θētä*¹⁰¹ > **ḏā(t)tä* ~ **ḏā(t)ti* (Doerfer: **ḏā(t)tē*)¹⁰² > **jē(t)ti* > GT **yē(t)ti* “7” (Hlç. *yätti* ~ *y’ēti*, Yak. *sättä*), BT **jieti* “7” (EDPT 886; KhM 309; WCh 224).
- xxix. Hur. *šiyē* [siye] ~ *šiwē* [siwe] ~ *šiu* [siw] ~ *šeu* [sew] (Ug. *ty* “su; nehir” (GLH 230-231; Wegner 2007: 276; IEEH 11, 100; Kassian 2011: 424) | Tü. **sibV* > **sīw* > GT *suw* “su; nehir”, BT *šiw* “su; nehir” (VB *šiw*, Çuv. *šiv* ~ *šu*, Mac. *sió*), Hazar (8-9. yy.) **sīw* (Χαρασίου “Kara su”) (VEWT 431; EDPT 783-784; Leksika 88; Erdal 2007: 91-92).
- xxx. Hur. *tab/v-* [tab-] “(metal) eritmek, dökmek” (Wegner 2007: 283; IEEH 101) | Tü. **tābV-* > **tāb-mir*¹⁰³ > **tāvmir*¹⁰⁴ > Tü. *tāmir* “demir” (EDPT 508; TMEN II No. 1012; Leksika 635-636).¹⁰⁵

benzerlik, PY **sī-* “yemek” (ToB) (krş. PY **sig-* [Starostin-Ruhlen 1994: 76], **siʔagə-* [Werner 2002: I/360]) ve Buruşaski **si-* ~ **ši-* ~ **šu-* “yemek” (Bengtson-Blažek 2011: 34) ile GT *yē-* “yemek” (krş. Ma. *je-* “yemek”) < PT **ḏā-* (krş. Mo. **ide-* “yemek”) < PPT **θā-* (veya **θi-*?) arasında da görülmektedir.

⁹⁸ Sözcükte tasarlanan ünlü uzunluğu, tamamen Halaçça şekildeki yarı uzun ünlüye (WCh 225) ve DLT’deki bazı uzun ünlülü yazımlara (Dankoff-Kelly 1982-1985: III/226) dayanmaktadır. DLT, Türkmence ve Yakutçaya bakılırsa, sözcük kısa ünlülü (GT *yil*) olarak tasarlanmalıdır.

⁹⁹ VB *jāl* “yıl” sözcüğü de GT *yāš* ve GT *yīl* sözcüklerinin Bulgar Türkçesinde bulaşmaya uğramasıyla ortaya çıkmış olabilir. Nitekim Fedotov (1996: II/130-131), Çuv. *šul* (I) “yıl” ve *šul* (II) “yaş” sözcüklerini ayırmaktadır. Hatta bir adım ileri gidilerek BT **jāl* “yıl” ve GT **yīl* “yıl” sözcüklerinin bir ve aynı olduğu ve Proto-Türkçe **ḏilā* ~ **ḏālā* nöbetleşmesine kadar uzandığı da iddia edilebilir ki bu gayet makul bir açıklamadır. Ayrıca, Çuvaşçada *ī* > *a* değişimi örnekleri de mevcuttur: Çuv. *čar-*: Tü. *tīd-*; Çuv. *yar-*: Tü. *īd-* (Ceylan 1997: 165-166).

¹⁰⁰ Diakonoff-Starostin (1986: 20), Hurrice “7” sayı adının alıntı olduğunu söylemekte, ama kaynak dili belirtmemektedir. Muhtemelen Hititçe **šipta-* “7” (Watkins 2008: 25) veya benzeri bir biçimi düşünmektedirler. Urartu sayı adları ise tanıklanmamıştır (D’yakonov 1967: 141; Wilhelm 2008a: 119).

¹⁰¹ Bu biçim, Pre-Proto-Toharcadan alıntı olduğu iddia edilen PS **seytwø* “7” (Janhunen 1998: 476-477) sözcüğüyle dikkate değer bir benzerlik göstermektedir. PS **yūr* “100” (Janhunen 1998: 476-477) sayı adının Türkçeden (Proto-Bulgar Türkçesi **jūr* veya **yūr*) alıntı olduğu düşünülürse, PS **seytwø* “7” sayı adının da Türkçeden alınmış olması gayet mümkündür.

¹⁰² **ḏā(t)tä* ve **ḏā(t)ti* biçimlerinin sonundaki *ā* ~ *i* nöbetleşmesi veya *ā* > *i* değişimi, *altı* “6” sayı adına benzeşmeyle (analoji) gerçekleşmiş olabilir.

¹⁰³ -*mXr* eki için bkz. OTWF 389-390.

¹⁰⁴ Eski Türkçe öncesi /bm/ [vm] > /m/ değişimi, **yav-man* (krş. **yav-* > *yav-iz*, *yav-lak*) > ET *yaman* sözcüğünde açıkça görülmektedir (OTWF 388).

- xxxı. Hur. *tali* [tali] “ağaç, odun” (GLH 253; Wegner 2007: 61, 282; IEEH 102; Görke 2010: 341) < HU **tál* (Diakonoff-Starostin 1986: 25) | Tü. **tälä* > Tü. **täl* “dal; ağaç; söğüt (ağacı)” (VEWT 457; EDPT 489; ESTYa III 130-131; Leksika 125-126).
- xxxii. Hur. *tii-* [ti-] “konuşmak” (IEEH 102), *ti-* / *ti(=)v-* “konuşmak” (Görke 2010: 341); Ur. *ti-* “konuşmak” (Wilhelm 2008a: 122; Kassian 2011: 413), Ur. *tiau-* “söylemek, konuşmak”, *tini* “ad, isim” (Melikishvili 1971: 88; Gordeziani 2014: 35)¹⁰⁶ | Tü. **tī-* > **tā-* > Tü. *tē-* “demek, söylemek” (DLT *tē-*, Tkm. *dī-*, Yak. Dolg. *diä-*) (krş. Kit. *te.gu* ~ *de.gu*) (VEWT 467-468; EDPT 433-434; ESTYa III 221-224; Vovin 2013: 622-623).
- xxxiii. Hur. *timeri* [timerri] “karanlık, siyah” (Wegner 2007: 285; IEEH 103; Kassian 2011: 390) < **time* (?) | Tü. **tīmă* > **tīnă* ~ **tūmă*¹⁰⁷ > **tūnă* > Tü. *tūn* “gece, karanlık” (krş. Mo. *tüne(n)* “karanlık”, PTg. **tīne* “dün”), ET *tünär-* “karanlık olmak, kararmak”; Çuv. *sēm* (? < BT **timă* veya **tümă*) “koyu, karanlık”, Çuv. *tētēm* (? < **tVt+tVm*) “karanlık, koyu” (VEWT 505; EDPT 513, 524; Leksika 81; ČRS 360, 478; Ceylan 1997: 17; MED 853; SSTMYa II 183-184).
- xxxiv. Hur. *uri* “ayak” (GLH 286; Wegner 2007: 291; Kassian 2011: 397-398) | Tü. **ülä* > GT *ül* “temel, ayak tabanı” (krş. Mo. **ula* “ayak tabanı, ayakkabı tabanı”) (EDPT 124; ESTYa I 449-450; Doerfer 1985: 131; Nugteren 2011: 531).
- xxxv. Hur. *zikk-* [tsik-] “kırmak, parçalamak” (Werner 2007: 292; IEEH 85) | Tü. **θikV̄-* > **θikV̄-* > Tü. *yik-* (-*ar*) “yıkma, tahrip etmek” (VEWT 200; EDPT 897; ESTYa IV 273-274).
- xxxvi. Hur. *zul-ud-*¹⁰⁸ [tsulud-] “serbest bırakmak, çözmek” (GLH 308; Werner 2007: 89, 292; IEEH 86) | Tü. **θulud-* > **θulū-*¹⁰⁹ (→ Mo. **doli-* “fidye ile

¹⁰⁵ Erdal (2004a: 934), bu Hurrice fiili Tü. *tam-* (ET *tamiir-*) “yanmak, tutuşmak, alev almak” ve *tam-* “damlamak” fiilleriyle karşılaştırmakta, bu iki fiil arasındaki semantik ilişkiyi bize Hurricenin kurduğunu iddia etmektedir. Ünal (2015: 278) ise Tü. *tam-* fiilinin Çince 悵 *tán* OÇ *dām* “tutuşmuş, yanan” (Schuessler 2007: 490) sözcüğünden alıntı olabileceğini belirtmektedir.

¹⁰⁶ Diakonoff-Starostin (1986: 53), sözcüğü HU **tiv-* olarak tasarlamaktadır.

¹⁰⁷ krş. PY **tūm* (Arin *t'u.ma*, Assan *tuma*, Kott *t'u.ma* ~ *tuma*, Pumpokol *tūma* vd.) “siyah, kara” (Werner 2005: 264-265, 285; Werner 2006: 17, 115). Stachowski (1996: 109) ise Yeniseyce sözcüğü Tü. *tümän* “10.000” sayı adıyla birleştirmek istemektedir.

¹⁰⁸ Hur. *zul-ud-* fiili, bir tür olumsuzluk işlevi gören *-ud-* ekiyle *zul(l)-* “bağlamak” kökünden türetilmiştir (Görke 2010: 110, 342; Giorgieri 2010: 932-934). O yüzden, IEEH (86) sözcüğü [tsulu-] olarak gösterirken yanılmaktadır.

¹⁰⁹ Bu karşılaştırmayı kesin olarak kabul etmek için, fiil kökünün sonundaki *-d* sesinin nasıl ve niçin düştüğü açıklanmalıdır. Bu ses olayı için en muhtemel açıklama, yanlış ayırma olacaktır.

kurtarmak”) > GT *yul-* (-ar) “kurtarmak, bırakmak, salıvermek” (EDPT 918; MED 259).

- xxxvii. Hur. *zurki* [tsurgi] “kan” (GLH 309; IEEH 86; Görke 2010: 342) | Tü. **θürkä* “*kan, yürek” > **düräkä* > **jüräkä* (→ Mo. **jürüken*) > GT *yüräk* “yürek, kalp”, Çuv. *čëre* (< **tiräk?* **tiüräk?*) “yürek, kalp” (VEWT 213; EDPT 965; ESTYa IV 270-271; Leksika 276; Nugteren 2011: 394-395).

Yukarıdakilerin haricinde, Hur. *ħahli* [xağli] “yanak” (IEEH 87) : Tü. *agiz* “ağız”; Hur. *ħad-* [xad-] “öldürmek” (IEEH 87) : Tü. *kid-* “kıymak, öldürmek”; Ur. *ħarħar(š)u-* “yok etmek” (Gordeziani 2014: 29) : Tü. *alk-* “bitirmek; yok etmek” ; Hur. *ħur=ade* “savaşçı, asker”, Ur. ^{LÜ}*ħuradi* “savaşçı, asker” (Wegner 2007: 53, 261; IEEH 89) : Tü. *uruñut* (?< **urun+agut*, krş. ET *alpagu, yilpagut*) “kumandan” (EDPT 237), Tü. *uruñu* “yüksek bir unvan” (Tekin 2003: 257); Hur. *ilziri* “yıldız” (< **ilz-* “parlamak”) (Kassian 2011: 417) : Tü. *yiltra-* “parlamak, ışıdamak”; Hur. *keri-* “uzun” (Wegner 2007: 263-264) : Tü. *kär-* “germek, genişletmek, uzatmak”; Hur. *kušri* [kuzri] “alt kol (?)” (Görke 2010: 75) : DLT *küsri* “göğüs kafesi”; Hur. *šip-* [sip-] “kurumak” (IEEH 99) : Tü. *yipi-* “ıslanmak, ıslatmak”; Hur. *šur-* [sur-] “gitmek, yürümek” (IEEH 101; Görke 2010: 341) : Tü. *yori-* “yürümek”; Hur. *tal-* [tal-] “çekmek, götürmek” (IEEH 102) : Tü. *tart-* “çekmek”; Hur. *te(i), tea* “çok, fazla”, Ur. *teae* “çok” (GLH 260; Görke 2010: 341; IEEH 103) : Tü. *tälim* (< *tä+l-im?*) “çok, fazla” gibi başka benzerlikler de görülmektedir.

3.2. Benzer Söz Varlığının Değerlendirmesi ve Pre-Proto-Türkçe Üzerine Bazı Düşünceler

1. Hurri-Urartuca ve Türkçenin söz varlığı arasında toplam 37 benzer öge tespit edilmiştir. Bu sözcüklerden bir kısmı temel söz varlığına dâhilken, diğerleri kültür sözcükleri olarak değerlendirilebilir. Temel söz varlığına dâhil kelimelerin alıntılanması, yoğun bir dilsel etkileşime işaret etmektedir. Kültür sözcüklerinin önemli bir kısmının savaşla ilgili nesne ve eylem sözcükleri olması da ayrıca dikkat çekicidir.
2. Hurri ve Urartuların kendi dönemlerinde ulaştıkları medeniyet seviyesi düşünüldüğünde, alıntılama yönünün çok büyük ölçüde Hurri-Urartucadan Türkçeye şeklinde gerçekleşmiş olduğu kabul edilmelidir.
3. Benzer ögelerin bazıları hem Hurrice hem Urartucada, bazıları yalnızca Hurricede, bazıları ise yalnızca Urartucada tanıklanmıştır. Hurricede tanıklanan sözcüğün Urartucada tanıklanmaması (veya tam tersi), bu sözcüğün o dilde kullanılmadığına kesin bir delil olarak kabul edilemez. Bu yüzden, Türkçenin Hurriceyle mi Urartucayla mı etkileşime girdiği bu yolla belirlenemez. Ancak Hur. *šawala/i* “yıl”, Ur. *šali* “yıl” : Tü. **yil* “yıl” karşılaştırması, alıntılama şeklinin Ur. [šälə] (~ [θälə]) → Tü. **θilä* ~ **θälä* olması gerektiğini açıkça göstermektedir. Hurrice biçimin Türkçe kelimenin kaynağı olması pek muhtemel

görünmemektedir. Ayrıca, sayı sıfatlarından sonra gelen isimlerin çokluk eki almaması, hem Urartucada hem Türkçede görülen nadir bir kural olarak iki dili birbirine yaklaştırmaktadır (Wilhelm 1980: 135; Erdal 2004a: 934; Wegner 2007: 82). Bu durum, Hurriceye geçerli değildir.

4. Neredeyse bütün kelimelerin fonetik değişimlere, çoğunun da semantik değişimlere maruz kaldığı görülmektedir.
5. Türkçede kesin bir etimolojisi bulunmayan *bulun* “esir”, *iduk* “kutsal”, *kalkan* “kalkan”, *yalma* “kaftan”, *yarık* “zırh”, *yıl* “yıl”, *(y)uşik* “miğfer” ve *yüräk* “kalp” sözcüklerinin benzerlerinin Hurri-Urartucada bulunması, tesadüften öte bir etkileşime işaret etmektedir. Ayrıca, *altmış* “60” ve *yētmış* “70” sayı adlarındaki etimolojisi yapılamayan +*mī/iš* ögesinin Hurrice *eman* “10” ve Urartuca **emaši* “10” ile açıklanabilmesi dikkate değerdir. Yukarıda yer verilmeyen, ancak Hurri-Urartuca aracılığıyla etimolojisi yapılabilecek diğer bir sayı adı Türkçe *yigirmi* ~ *yigirmä* ~ **yigärmä* “20”¹¹⁰ adıdır. Bu sayı adı, **öigärmä* (KhM 309)¹¹¹ üzerinden **öigärmä* biçimine gidiyorsa bu biçim **öi* “2” + **gär* “kere, defa” + **mä* “10” benzeri bir yapıyla açıklanabilir.¹¹² **öi* “2” sayısı Hur. *šin(i)* “2” (GLH 234; Diakonoff-Starostin 1986: 37; Wegner 2007: 81; IEEH 100; Kassian 2011: 422)¹¹³, **mä* “10” ise Hur. *eman* “10” ile açıklanabilir.¹¹⁴ **gär* ise Hur. *hari* “yol”, Ur. *hare* “yol” (IEEH 87) sözcüğüyle bir ve aynı sayılabilir.¹¹⁵ Bilindiği gibi, Göktürkçede “defa, kez, kere” için kullanılan sözcük, *yol+i* (Erdal 2004: 224) sözcüğüdür. **gär* için diğer bir açıklama, Karahanlı Türkçesinden itibaren tanıklandığını gördüğümüz Tü. *käz* “defa, kere”¹¹⁶ (< **gär₂*?) sözcüğü olabilir. Bizce Hur. *šin(i)* [sini] “2” sayı adı, Tü. *yičä* “bir kez daha, yeniden, tekrar” (Tekin 2003: 143) (krş. KM *jiči* “ve,

¹¹⁰ krş. DLT *yigirmi* ~ *yigirmä* “20” (Dankoff-Kelly 1982-1985: II/173), VB *jiyermi* ~ *jeyermi* “20” (Erdal 1993a: 122-123, 163).

¹¹¹ Doerfer (KhM 309), bu kelimeyi son hecedeki *i* ~ *ä* nöbetleşmesini açıklamak için /*ē*/ ile **öigärmē* olarak tasarlamaktadır.

¹¹² Örnek olarak, Proto-Hint-Avrupa (**(d)ui-h₁km-ti-h₂*) ve Proto-Dravid (**ir/ir-₁*paHtu* > Tamil *iruṣaḍi*, Telugu *iruwādi* vb.) dilinde de “20” sayı adının “2” ve “10” sayı adlarının birleşiminden oluştuğu görülmektedir. Semitik dillerde ise “20” sayı adı “10” sayı adının ikilik veya çokluk şekilleriyle ifade edilmektedir (Lipiński 1997: 290).

¹¹³ Hur. *šin(i)* “2” sayı adı, sıklıkla Semitik **tin-* “2” (Lipiński 1997: 282-284) ile karşılaştırılmakta ve bir alıntılama olasılığı üzerinde durulmaktadır (Kassian 2011: 422).

¹¹⁴ Burada, Tungus dilleri içinde izole durumda olan Even *mian* ~ *mān* (< **mia+n?*) “10” (SSTMYa I 534) sayı adını da anmak gerekmektedir.

¹¹⁵ Hur. *hari* “yol”, Ur. *hare* “yol” sözcüğü, GT *ārik* “ark, kanal, su yolu” (krş. Mo. *aruğ*, Mac. *árok*) veya ET *oruk* “yol, patika” kelimeleriyle bağlantılı olabilir.

¹¹⁶ Tespit ettiğimiz kadarıyla, *käz* sözcüğü “defa, kere” anlamıyla ilk defa TIEM 73 (41v/6) adlandırılan Karahanlı Türkçesi Kuran tercümesinde (Ünlü 2012: 408), sonraki dönemde Harezmi Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Kıpçak Türkçesi ve Batı Türkçesinde tanıklanmıştır. Eski Uygurcada geçen *käzdä* “hemen” zarfı da *käz+dä* olarak tahlil edilirse sözcüğün geçmişi bu döneme kadar geri götürülebilir.

ayrıca, dahası, özellikle” [MED 1049]) sözcüğünün muhtemel **yi* “2” kökünün de kaynağıdır. Tekin (2003: 143) de *yiçä* zarfının **yi* “2” köküyle *yigirmi* “20” sayı adını karşılaştırmaktadır. **yi* kökünün daha eski şekli olan **ji* veya **di*, Pre-Proto-Moğolcaya da **ji* olarak girmiştir. PM **ji+r* kökü, **ji+r+in* “2”, **ji+tüyer* “ikinci” ve **ji+tüyen* “kıskançlık, rekabet” sözcüklerinde açıkça görülmektedir (Janhunen 2003: 16-17; Nugteren 2011: 390).¹¹⁷ Burada, Hur. *šin(i)* “2” ve *eman* “10” sözcüklerinin son sesteki *-n* ünsüzlerini Türkçede yitirmeleri ilginç bir paralellik olarak dikkat çekmektedir. Sözcük listemizde yer alan Hur. *mann-*, Ur. *man-* : Tü. **bā-* karşılaştırması da aynı ses kaybını tanıklar niteliktedir. Türkçe tarafında ünsüz düşmesi gibi görünen olay, aslında Hurri-Urartuca tarafında fonetik bir gerçeğe işaret ediyor olabilir. HU /Vn/ fonem dizisi, ünsüzle başlayan hecelerın önünde ve kelime sonunda nazal ünlüler olarak telaffuz edilmiş olabilir. Buna göre, *eman*, *mann-*, *şindi* ve *šin(i)* sözcüklerinin [emā], [mā-], [šidi] ve [sī] telaffuz edilmiş olması mümkündür. Nazal ünlüler, Anadolu dillerinden Likçe ve Lidcede görülen fonemlerdir. Bu açıdan Urartucada da benzer sesler bölgesel olarak ortaya çıkmış olabilir.

6. En önemlisi, Hurri-Urartuca ve Türkçe arasında düzenli ses denklikleri olduğu görülmektedir. Bunlardan öne çıkanlar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1. Hurri-Urartuca ve Türkçe Ünlü Denklikleri

Sözcük No.	Hur./Ur.	Tü.
i, ii, iii, v, vi, xv, xix, xx, xxii, xxv, xxxi	(-)a ₋₁	(-)a-
iv, x, xxiii (?), xxvi, xxx	(-)a ₋₁ ¹¹⁸ (üç örnekte Hur. š bitişğinde)	(-)ä-
xvi, xxvii	(-)a ₋₁	(-)i-
vii, ix (?)	(-)e ₋₁	(-)ä-
xii, xxviii, xxxii	(-)i ₋₁ / (-)ii-	(-)ä- / (-)ǟ-

¹¹⁷ Janhunen (2003a: 399-400), “2” sayı adını Pre-Proto-Moğolca için **ji*r (veya **ji*r) olarak tasarlamakta ve son sesteki *-r* ünsüzünün ikincil olabileceğini belirtmektedir. Kit. *jur* ~ *çur* “2” (Kane 2009: 115) kökü de Pre-Proto-Moğolca **ji+r* kökünden yuvarlaklaşmayla gelişmiş olmalıdır. PTg. **jūr* < **jōr* “2” (SSTMYa I 276-277) sayı adı da muhtemelen Para-Moğolcadan alıntıdır.

¹¹⁸ Hurrice /a e i o u/ olmak üzere beş ünlü foneminin varlığını kabul eden Wilhelm’in (2008: 85) ve Wegner’in (2007: 46) aksine, IEEH (17-19) Hurrice de yalnızca /a u i/ fonemlerinin olduğunu ve bunların da sırasıyla [a ε], [o u] ve [i e] allofonları olduğunu savunmaktadır. Diğer bir deyişle, IEEH (18) Hurrice /e o/ fonemlerini tasarlamak için yeterince somut kanıt olmadığını düşünmektedir. Wilhelm (2008a: 108), Urartuca için de /a e i u/ ünlü fonemlerini vermekte, /o/ foneminin muhtemel varlığına da işaret etmektedir. IEEH’nin Hurrice ünlü fonemleri hakkındaki fikri kabul edilirse, HU /a/ [a ε] : Tü. /a/ ve /ä/, HU /i/ [i e] : Tü. /ǟ/ denklikleri de *kısmen* açıklanabilir hâle gelir.

xiv, xxix, xxxv	(-)i ₋₁	(-)i-
xvii, xviii, xxix, xxxiv, xxxvi	(-)u ₋₁	(-)u-
xxxvii	(-)u ₋₁	(-)ü-
viii, xxiv, xxv (?)	-a ₋₂₊	-X- (i, i, u, ü)
iv, vii, xii, xiv, xv, xvi, xxiv, xxvii, xxxi, xxxiv, xxxvii	Hur. -i ₂₊ [ə], Ur. -i/-e ₂₊ [ə] ¹¹⁹	-Ø (< -ä / ä)

Tablo 2. Hurri-Urartuca ve Türkçe Ünsüz Denklikleri

Sözcük No.	Hur./Ur.	Tü.
x, xi	h- [x]	Ø-
xv, xvi, xviii	k-	k-
ii, xxiii, xxvii, xxxi, xxxvi	-l-	-l-
xxiv, xxxiii	-m-	-n-
xix, xxviii	-n-	-Ø-
xxi, xxii, xxiii, xxiv	p-	b-
iii, ix (?), xxiv, xxxiv	-r ⁻¹²⁰ (VrV)	-l-
xvi, xxv (?), xxxvii	-r- (VrC)	-r-
xxi	-Cr- (-wr-)	-z
xxv, xxvi, xxvii, xxviii	š- [s] / [θ] ¹²¹	y- (< *θ-)
xxix	š- [s] / [θ]	s-
iv, v, x, xii, xiii (?), xvi, xvii	-š- [s] / [θ]	-š- (< *θ-)
xxx, xxxi, xxxii, xxxiii	t-	t-
xxxv, xxxvi, xxxvii	z- [ts]	y- (< *θ-)

Yukarıda verilen denklilere göre, Türkçede en ciddi değişimlere uğrayan sesler Hurri-Urartuca <š> ve <z> sesleridir. Bu seslerin muhtemel fonetik değerleri, Türkçede karşılıkları muhtemel değerler ve değişimleri aşağıda gösterilmiştir.

- a) HU <z> [ts-] → Tü. *[θ-] > Tü. *[ð-] > ET [y-]
b) HU <š> [θ-] / [s-] → Tü. *[θ-] > Tü. *[ð-] > ET [y-]
c) HU <š> [θ-] / [s-] → Tü. *[s-] (istisnai) > ET [s-]
d) HU <š> [-θ-] / [-s-] → Tü. *[-θ-] > ET [-š-]¹²²

¹¹⁹ Hurrice kelime sonu -i ünlüsünün ve Urartuca kelime sonu -i / -e ünlülerinin [ə] olarak telaffuz edildiği kabul edilmektedir (de Martino-Giorgieri 2007: 126; Wilhelm 2008a: 108).

¹²⁰ Hurrice, özellikle Boğazköy metinlerinde, diyalektal olarak r ~ l nöbetleşmesi görülmektedir (Wegner 2007: 47).

¹²¹ Hurrice š- grafeminin ses değeri Ugaritçe transkripsiyona göre [θ] sesine, Urartuca š- grafeminin ses değeri ise Ermenicedeki Urartuca alıntılara göre [s] sesine yakındır (D'yakonov 1967: 126-127; Wilhelm 2008: 85; Wilhelm 2008a: 108; IEEH 9-10, 13; Greppin 2011).

7. (xxi) numaralı karşılaştırmaya göre, Pre-Proto-Türkçe bir /r₂/ dili olmalıdır. (iv), (v), (x), (xii), (xiii ?), (xvi), (xvii), (xxv), (xxvi), (xxvii), (xxviii) numaralı karşılaştırmalara göre, Pre-Proto-Türkçede ön ses ve iç seste bir *[θ] sesi mevcuttur. Bu ses, kelime başında Genel Türkçe /y/ sesine, kelime içinde Genel Türkçe /š/ ve Bulgar Türkçesi /l/ sesine değişmiştir.¹²³ Bu değişim, SK σουα(v) = Tü. *θōa sözcüğü için varsayılan *θ- > *ð- > *y- ses değişikliğine de uymaktadır.

4. Değerlendirme

Türkler ve Hurri-Urartular arasında dilsel bir etkileşimin kanıtlarını gözler önüne sererken, Kimmerlerin MÖ. 8. ve 7. yüzyılda Urartularla bağlantı içinde olduğunu da hesaba katmamız gerekmektedir. Türkçenin Hurriceden ziyade Urartucaya yakın olduğuna dair kanıtları yukarıda belirtmiştik. Buna dayanarak, Türkçedeki Hurri-Urartuca öğelerin ve Bizanslı tarihçilerin eserlerinde görülen sözde Karca, özde Türkçe kelimelerin Kimmerlerin Kafkasya ve Anadolu’daki faaliyetleri aracılığıyla ortaya çıktığını söylemek daha doğru olacaktır.

Kimmerler, muhtemelen MÖ. 735 civarlarından itibaren bugünkü Gürcistan’da belirmiş ve Urartu için bir tehdit oluşturmaya başlamıştır. Urartu Kralı I. Rusā MÖ. 714/713 yılında Gamir’de Kimmerler tarafından bozguna uğratılmıştır. 705 yılından itibaren Anadolu’ya yönelen Kimmerler, 696-695 yıllarında Frigya’yı ele geçirmiştir. Bu zaferde muhtemelen Urartuların da desteği vardır. Van Gölü çevresinde bulunan ikinci bir Kimmer grubu da batıya hareket ederek 652 yılında Lidya’yı yenmiştir (Coene 2007: 93-94). Kimmerler, Asur kaynaklarına göre, Melitene’ye karşı Frigyalılar veya Kilikyalılarla, Asurlara karşı da Tabal devletiyle iş birliği yapmışlardır. MÖ. 7. yüzyılın sonunda veya 6. yüzyılın başında Lidya Kralı Alyattes Kimmerleri yenilgiye uğrattıktan sonra, adları yazılı kaynaklardan silinmiştir (Tokhtas’ev 1992).¹²⁴

Özellikle steller ve hançerler açısından değerlendirildiğinde, Kimmer kültürünün farklı köklerinden biri de Sibiry’a da Tuva’ya ve Kuzey Çin’de Ordos bölgesine kadar uzanmaktadır (Tokhtas’ev 1992; Bouzek 2008). Bu da Kimmerler içinde (Pre-) Proto-Türkçe konuşan bir kitlenin olabilmesi ihtimalini güçlendirmektedir.

Türkçede bulunan Hurri-Urartuca kökenli kelimeler, Kimmerlerin Urartularla MÖ. 720-600 yılları arasındaki savaş, işgal ve iş birliği gibi yoğun ilişkileri sırasında girmiş olmalıdır. Akk. *paštu(m)*, *pāltu* “balta, keser” (CDA 270) sözcüğü de Türkçeye **balto/ū* “balta, savaş baltası” (EDPT 333) olarak Kimmerlerin Asurlularla temasları sebebiyle girmiş olabilir. Türkçede Hint-Avrupa kökenli Anadolu dillerinin söz varlığıyla benzerlik gösteren sözcükler de mevcuttur: Hiyeroglif yazılı Luvice *tama-* “inşa etmek” (Melchert 2003: 199; Melchert 2004:

¹²² Bu kuralın bir istisnası var gibi görünmektedir: PPT *(C)VθV# > PT *(C)VðV# > GT *(C)VyV#. Tü. **gīθa* > **k(i)atha* > **kaða* > GT *kaya* (Çuv. *xīsa*) değişimi, bunun güzel bir örneğini oluşturmaktadır.

¹²³ PY **kāta* “kış” (Werner 2006: 126) sözcüğü, bu döneme ait Tü. **kīθā* “kış” (> GT *kīš*, Çuv. *xěl*) biçiminden alıntı olabilir.

¹²⁴ Kimmerlerle ilgili olarak verilen tarihler, üzerinde uzlaşmış tarihler değildir. Örneğin, Frigya ve Lidya zaferleri için farklı kaynaklarda farklı tarihler verilmektedir.

60; Payne 2010: 150), Lidce *tam-* “dikmek, kurmak” [“errichten”] (?) (Gusmani 1964: 208-209), Likçe *tama-* “ev, bina” (< **dem-* “inşa etmek”) (Melchert 2004: 60), Trakyaca *dama* “yerleşim yeri, konut” (?) (Detschew 1957: 115) | PT **tāmā* (KhM 304) > ET *tām* “duvar, bina, çatı” (EDPT 502; Leksika 529); Lidce *tarb-* (*tarf-, trf-, tarv-*) “ait olmak, sahip olmak” (> *tarbla-* “sahip”, *tarbta-* “kendisine mal etmek, ait kılmak”) (Gusmani 1964: 209-210)¹²⁵ | Tü. **tarbā-* (?) > **ta(r)b-* > DLT *tav-* “elde etmek, (bir şeye) sahip olmak” (EDPT 446; Leksika 336), Tü. *tavar* (< **ta(r)bar* < **ta(r)bā-(X)r*¹²⁶?) “mal, varlık, ticari eşya, davar” (EDPT 442-443; Leksika 327-328).

Bu durumda, Türklerin ‘dilsel ataları’ olan ve MÖ. 8. yüzyılda Anadolu’ya giren Kimmerler, bir yandan Doğu Anadolu’da ilk karşılaştıkları Urartuların dilinden etkilenirken diğer yandan daha geç dönemde Bizanslı tarihçilerin eserlerinde ‘Karca’ olarak anılacak şekilde Anadolu dillerinde iz bırakmış olmalıdır. Belki de Kimmerlerden bir grup, Karyalılar arasında veya Karya yakınında yaşamış ve diğer halklar tarafından ‘Karyalı’¹²⁷ olarak anılmaya başlamıştır. Gerçekten de bazı araştırmacılar, Horenli Musa gibi tarihçilerin Kapadokya’ya verdikleri *Kamir* ismi yüzünden, Kimmerlerin buraya yerleştiklerini iddia etmektedir (Kristensen 1988: 13, 100-101). Kimmerlerin etnik adlarının aslı **Gamir* / **Kamir* ise, bunun Karyalıların adına (Yun. Κάρι, çoğ. Κάρεις) tesadüfi benzerliği de dikkat çekicidir. Ayrıca, Karların İlyada’da ‘barbarophónoi’ (kaba konuşan, barbar gibi konuşan) olarak adlandırılmaları (Masson 2006: 674) ve dillerine dair süregelen bu Yunan imajı, Kimmerce sözcüklerin Karca olarak etiketlenmesinde etkili olmuş olabilir.

Veli Sevin (2005: 89-94, 105-109, 112-113), 1998 yılında keşfedilen ve MÖ. 15-10. yüzyıllara tarihlendirilen Hakkâri stellerinin en çarpıcı özelliklerinden birinin göğüs üzerinde tutulan merkezî konumlu bir kap olduğunu ve bunun da Orta Doğudan ziyade Avrasya bozkırlarınıninkine yakın bir geleneğe işaret ettiğini belirtmektedir. Sevin, sahipleri (şimdilik) belirlenemeyen bu stellerin Proto-Türklerle bağlantılı olma ihtimalini özellikle vurgulamaktadır. Eğer Kimmerler kuzeyden değil de, ilk olarak Mirjo Salvini’nin savunduğu gibi, Urartu toprakları ile Urmiye Gölü’nün güneyinden veya güneydoğusundan geldilerse ve bildiğimiz ilk yurtları Manna bölgesinde yer alıyorsa (Kristensen 1988: 14-20, 100), Kimmerler, Hakkâri stelleri ve ‘Karca etiketli’ Türkçe kelimeler arasında bir ilişki kurulabilir. Diğer yandan, Hakkâri stellerinin sahipleri ile sözde Karca sözcükler ve Türkçedeki Urartuca alıntılar arasında, Kimmerlerin dâhil olmadığı doğrudan bir bağ da olabilir. Böyle bir ilişki öne sürüldüğünde, ister istemez, cevaplanması gereken birçok başka

¹²⁵ Kearns (1994: 45n.), *tarw-* ~ *tarb-* ~ *t(a)rf-* biçimlerinin, *tarw-* kökünün farklı fonetik komşuluklardaki varyantları olabileceği gibi, *t(a)r-* hecesini paylaşan üç farklı kök de olabileceğini vurgulamaktadır.

¹²⁶ *-(X)r* ekinin muhtemel varlığı için OTWF’deki (390) tartışmaya bakılabilir. Tü. *tavar* sözcüğünü **ta(r)b-* kökünden *-Ar* geniş zaman ekiyle türetmek ise, bu ekin erken dönemde türetme eki olarak kullanılmamasından dolayı, pek mümkün görünmemektedir.

¹²⁷ Karyalıların kökeni arkeolojik açıdan belirsizdir. Dilsel açıdan bakılacak olursa, Karcanın Anadolu grubuna dâhil bir Hint-Avrupa dili olduğu göz önüne alınınca, Karyalıların Anadolu’ya Bronz Çağı’nda doğudan ve kuzeyden gelmiş olmaları muhtemel görünmektedir (Gorman 2001: 16-17).

soru ortaya çıkacaktır. Ancak bu sorulara cevap aranması, hacim dolayısıyla, bu çalışmanın kapsamı dışında kalacaktır.

Anadolu’ya ister kuzeyden ister güneyden girmiş olsunlar, Kimmerlerin Urartular, Frigler, Lidler gibi birçok Anadolu halkı ve dolayısıyla onların dilleriyle etkileşime girdikleri yadsınamaz bir gerçektir. Bu temaslar sırasında dil alışverişleri de beklenen süreçlerdir. Ancak bu noktada cevaplanması gereken önemli sorulardan biri, Kimmerlerin veya daha doğru bir deyişle Kimmerler içinde Türkçe konuşan kitlenin Urartu dilinden alıntıladıkları sözcükleri Sibirya’ya nasıl geri taşıdıklarıdır. Dilsel olgulardan hareketle kaçınılmaz olarak varsaymamız gereken bir geriye göç hareketinin izlerini ileriki çalışmalarda mutlaka sürmek gerekecektir.

Kısaltmalar

Akk.	Akkatça	KE	Kısaşü’l-Enbiya
akt.	aktaran	Kİ	Kitâbü’l-İdrâk
Alm.	Almanca	Kit.	Kitanca (Kitayca)
Alt.	Altay Türkçesi	KM	Klasik Moğolca
Ar.	Arapça	krş.	karşılaştırmız
BK	Bilge Kağan Yazıtı	KT	Kül Tegin Yazıtı
bkz.	bakınız	Lat.	Latince
Br.	Brāhmī yazılı metinler	Ma.	Mançuca
BT	Bulgar Türkçesi	Mac.	Macarca
CC	Codex Cumanicus	ME	Mukaddimetü’l-Edeb
Çağ.	Çağatay Türkçesi	MGT	Moğolların Gizli Tarihi (Manghol un Niuca Tobca’an)
Çer.	Çeremisçe	Mo.	Moğolca
çoğ.	çoğul	n.	dipnot
Çuv.	Çuvaş Türkçesi	OÇ	Orta Çince
D	doğu (yüzü)	OM	Orta Moğolca
DLT	Dīvānī Lügāti’t-Türk	Osm.	Osmanlı Türkçesi
Dolg.	Dolgan Türkçesi	Osty.	Ostyakça
EÇ	Eski Çince	Özb.	Özbek Türkçesi
EKBC	Eski Kuzey Batı Çincesi (Old Northwest Chinese)	PHA	Proto-Hint-Avrupa Dili (Proto- Indo-European)
EKog.	Eski Koguryo dili	PM	Proto-Moğolca
Erm.	Ermenice	PPM	Pre-Proto-Moğolca
Erm. Kıp.	Ermeni Kıpçakçası	PPT	Pre-Proto-Türkçe
EJap.	Eski Japonca	PS	Proto-Samoyedce
EOÇ	Erken Orta Çince	PT	Proto-Türkçe
ET	Eski Türkçe	PTg.	Proto-Tunguzca
EU	Eski Uygur Türkçesi	PToh.	Proto-Toharca
EYA	Eski Yüksek Almanca	PY	Proto-Yeniseyce
Fa.	Farsça	PYuk.	Proto-Yukagirce
geçl.	geçişli	SK	Sözde Karca
geçsz.	geçişsiz	Şor.	Şor Türkçesi
GHÇ	Geç Han Çincesi (Later Han Chinese)	Tat.	Tatar Türkçesi
GT	Genel Türkçe	Tel.	Teleüt Türkçesi
Hak.	Hakas Türkçesi	TIEM 73	Türk ve İslam Eserleri Müzesi 73

hap.	hapax legomenon (tekörnek)	Tkm.	Türkmen Türkçesi
Hlç.	Halaç Türkçesi	Tuv.	Tuva Türkçesi
HŞ	Husrev ü Şîrîn (Kutb)	Tü.	Türkçe
HU	Hurri-Urartuca	Udm.	Udmurtça
Hur.	Hurrice	Ug.	Ugarit
İbr.	İbranice	Ur.	Urartuca
İM	İbni Mühenna Lûgati	VB	Volga Bulgar Türkçesi
İng.	İngilizce	Yak.	Yakut Türkçesi
K	kuzey (yüzü)	Yun.	Yunanca

Kaynakça

- ADAMS, Douglas Q., (2013), *A Dictionary of Tocharian B. Revised and Greatly Enlarged*, Second Edition, Amsterdam-New York, NY: Rodopi.
- ADIEGO, I. J., (2007), *The Carian Language*, With an appendix by Koray Konuk. Handbook of Oriental Studies, Section One, The Near and Middle East, Volume Eighty-Six, Leiden-Boston: Brill.
- ATA, Aysu, (1997), *Nāşırü'd-din Bin Burhānū'd-dīn Rabgūzī, Kışaşü'l-Enbiyā, (Peygamber Kıssaları), II. Dizin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AYDIN, Erhan, (2012), “Küli Çor Yazıtı ve Yazıtla İlgili Sorunlar Üzerine Notlar”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, 5: 251-272.
- BATTAL, Aptullah, (1934), *İbnü-Muhennâ Lûgati*, İstanbul.
- BAXTER, William H. ve Laurent SAGART, (2014), *Baxter-Sagart Old Chinese reconstruction, version 1.1 (20 September 2014)*, URL <http://ocbaxtersagart.lsa.umich.edu>.
- BAZIN, Louis, (1950), “Recherches sur les parlers T'o-pa (5e siècle après J. C.)”, *T'oung-pao*, 39: 228-329.
- BECKWITH, Christopher I., (2004), *Koguryo, The Language of Japan's Continental Relatives, An Introduction to the Historical-Comparative Study of the Japanese-Koguryoic Languages, With a Preliminary Description of Archaic Northeastern Middle Chinese*, (Brill's Japanese Studies Library; v. 21), Leiden-Boston: Brill.
- BENKŐ, Loránd, (Ed.) (1993-1997), *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*, 3 Bde., Budapest: Akadémiai Kiadó.
- BENGTON, J. D. ve V. Blažek, (2011), “On the Burushaski–Indo-European Hypothesis by I. Čašule”, *Journal of Language Relationship*, 6: 25-63.
- BEŞEVİLİYEV, V., (1992), *Pärvobülgarski Nadpisi*, Sofiya: İzdatelstvo Na Bälgarskata Akademiya Na Naukite.
- BOODBERG, Peter A., (1936), “The Language of the T'o-Pa Wei”, *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 1, 2: 167-185.
- BOUZEK, Jan, (2008), “Cimmerians”, *Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Εύξεινος Πόντος*, Çevrimiçi: <http://www.ehw.gr/L.aspx?id=10779> (Son erişim tarihi: 05.01.2017).
- CARRUBA, O., (1965), “Review of G. Neumann, Untersuchungen zum Weiterleben hethitischen und luwischen Sprachgutes in hellenistischen und römischer Zeit, Wiesbaden, 1961”, *Orientalische Literaturzeitung*, 60: 554-559.
- CDA = BLACK, Jeremy ve Andrew GEORGE, Nicholas POSTGATE, (ed.) (2000), *A Concise Dictionary of Akkadian*, 2nd (corrected) printing, Wiesbaden: Harrassowitz.
- CEYLAN, Emine, (1997), *Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- COENE, Frederik, (2010), *The Caucasus: An Introduction*, London-New York: Routledge.
- COLLINGE, N. E., (1985), *The Laws of Indo-European*, Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- ÇRS = SKVORTSOV, M. İ., (1982), *Çuvaşsko-Russkij Slovar'*, Moskva.
- DANKOFF, R. ve J. KELLY, (1982-1985), *Maḥmūd al-Kāšġarī. Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān Luḡāt at-Turk), Part I-III*, (Sources of Oriental Languages and Literatures 7, Edited by Şinasi Tekin - Günül Alpay Tekin, Turkish Sources VII), Harvard: Harvard University.
- DE MARTINO, Stefano ve Mauro GIORGIERI, (2007), “Hurritisch *ašti* ‘(Ehe)frau’”, *Altorientalische Forschungen*, 34/1: 126-148.
- DEMİRCİ, Ümit Özgür ve Sibel KARSLI, (2014), *Kutb'un Husrav u Şîrîn'i, Dizin*, İstanbul: Kesit Yayınları.

‘SÖZDE KARCA’ KELİMELERİN KÖKENİ
VE TÜRKÇEDEKİ HURRİ-URARTUCA LEKSİKAL ALINTILAR ÜZERİNE

- DE RACHEWILTZ, Igor (2004). *The Secret History of the Mongols: A Mongolian Epic Chronicle of the Thirteenth Century*, Vol. I-II, (Brill’s Inner Asian Library; 7), Leiden-Boston: Brill.
- DETSCHIEW, Dimiter, (1957), *Die thrakischen Sprachreste*, (Schriften der Balkankommission. Linguistische Abteilung XIV), Wien: Rudolf M. Rohrer.
- D’YAKONOV, İ. M., (1967), *Yazıkı Drevney Peredney Aziı*, Moskva: Nauka.
- DI COSMO, Nicola, (2013), “Aristocratic Elites in the Xiongnu Empire as Seen from Historical and Archeological Evidence”, *Nomad Aristocrats in a World of Empires*, (Hrsg. von Jürgen Paul), Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, 23-53.
- DIAKONOFF, I. M., (1985), “Hurro-Urartian Borrowings in Old Armenian”, *Journal of the American Oriental Society*, CV, 4: 597-603.
- DIAKONOFF, I. M., (1993), “On Some Supposed Indo-Iranian Glosses in Cuneiform Languages”, *Bulletin of the Asia Institute*, New Series, VII, Iranian Studies in Honor of A. D. H. Bivar, 47-49.
- DIAKONOFF, I. M. ve S. A. STAROSTIN, (1986), *Hurro-Urartian as an Eastern Caucasian Language*, (Münchener Studien zur Sprachwissenschaft, Beiheft, N. F., 12), München: R. Kitzinger.
- DOERFER, G. ve M. KNÜPPEL, (2004), *Etymologisch-ethnologisches Wörterbuch tungusischer Dialekte (vornehmlich der Mandschurei)*, Hildesheim, Zürich, New York: Olms Verlag.
- DOERFER, Gerhard, (1976), “Proto-Turkic: Reconstruction Problems”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 1975-1976, 1-59.
- DOERFER, Gerhard, (1985), *Mongolo-Tungusica*, (Tungusica, Band 3), Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- DOERFER, Gerhard, (1992), “Mongolica im Alttürkischen”, *Bruno Lewin zu Ehren, Festschrift aus Anlaß seines 65. Geburtstages*, Band III, Korea, Bochum: Brockmeyer, 39-56.
- DTS = NADELYAYEV, V. M. ve D. M. NASİLOV, E. R. TENİŞEV, A. M. ŞÇERBAK, (1969), *Drevnyeturkskiy Slovar’*, Leningrad: Nauka.
- DURMUŞ, Oğuzhan, (2009), “Strahlenberg ve İlk Çuvaşça Kelime Listesi”, *Gazi Türkiyat*, Güz 2009, 5: 503-517.
- EDAL = STAROSTIN, S. A. ve A. V. DYBO, O. A. MUDRAK, (with the assistance of Ilya Gruntov and Vladimir Glumov) (2003), *An Etymological Dictionary of the Altaic Languages*, Vol. 1-3, Leiden-Boston: Brill.
- EDPT = CLAUSON, Sir G., (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Clarendon Press.
- ERBSE, H., (1986), “Zu der Ilias-Scholien (Curae secundae II)”, *Hermes*, CXIV, 4: 385-398.
- ERDAL, M., (1993), “Die türkisch-mongolischen Titel Elçan und Elçi”, *Altaica Berolinensia, The Concept of Sovereignty in the Altaic World, Permanent International Altaistic Conference, 34th Meeting Berlin 21–26 July 1991*, (Ed. Barbara Kellner-Heinkele), Wiesbaden: Harrassowitz, 81-99.
- ERDAL, M., (1993a), *Die Sprache der wolgabolgarischen Inschriften*, (Turcologica, 13), Wiesbaden: Harrassowitz.
- ERDAL, M., (1997), “Review of L. Johanson, Strukturele Faktoren in türkischen Sprachkontakten”, *Mediterranean Language Review*, 9-10: 227-234.
- ERDAL, M., (2004), *A Grammar of Old Turkic*, (Handbook of Oriental Studies, Section Eight, Central Asia, vol. 3, Edited by Denis Sinor and Nicola Di Cosmo), Leiden: Brill.
- ERDAL, M., (2004a), “Türkçenin Hurrice ile Paylaştığı Ayrıntılar”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, Ankara: TDK Yayınları, 929-938.
- ERDAL, M., (2007), “The Khazar Language”, *The World of the Khazars. New Perspectives. Selected Papers from the Jerusalem 1999 International Khazar Colloquium hosted by the Ben Zvi Institute*, (Handbook of Oriental Studies, Section Eight, Central Asia, Vol. 17), (Ed. Peter B. Golden, Haggai Ben-Shammai ve András Róna-Tas), Leiden-Boston: Brill, 75-108.
- ESTYa = *Etimologičeskiy Slovar’ Tyurkskih Yazıkov* (1979-2003), Tom I-VII, Moskva: Nauka.
- FEDOTOV, M. R., (1996), *Etimologičeskiy Slovar’ Çuvaşskogo Yazıkı*, Tom I-II, Çeboksarı: Nauk.
- FOURNET, Arnaud, (2011), “The Kassite Language in a Comparative Perspective with Hurrian and Urartean”, *The Macro-Comparative Journal*, II, 1: 1-19.
- FOURNET, Arnaud, (2011a), “About Some Features of Loanwords in Hurrian”. *Aramazd. Armenian Journal of Near Eastern Studies*, VI, 1: 43-59.
- FOURNET, Arnaud, (2013), “About the Vocalic System of Armenian Words of Substratic Origin”. *Archiv Orientalni*, LXXXI, 2: 1-16.
- IEEH = FOURNET, Arnaud ve Allan R. BOMHARD, (2010), *The Indo-European Elements in Hurrian*, La Garenne Colombes/Charleston.
- GARKAVETS, Alexander, (2010), *Qypchaq Written Heritage, Volume III, Qypchaq Dictionary, On memorials of 16-17 centuries written by Armenian script*, Almaty: BAUR-KASEAN.

- GEORG, Stefan, (2008), “Yeniseic Languages and the Siberian Linguistic Area”, *Evidence and Counter-Evidence: Essays in honour of Frederik Kortlandt*, Volume 2: General Linguistics, (Studies in Slavic and General Linguistics, Vol. 33), Amsterdam-New York: Rodopi, 151-168.
- GIORGIERI, Mauro, (2010), “Zu den sogenannten Wurzelweiterungen des Hurritischen”, *Babel und Bibel 4, Annual of Ancient Near Eastern, Old Testament, and Semitic Studies, Proceedings of the 53e Rencontre Assyriologique Internationale*, Vol. I, Part 2, Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns, 927-947.
- GLH = LAROCHE, E., (1980), *Glossaire de la langue hourrite*, Paris: Klincksieck.
- GOLDEN, Peter B., (1980), *Khazar Studies, An Historico-Philological Inquiry into the Origins of the Khazars*, Vol. 1, Budapest: Akadémiai Kiadó.
- GOLDEN, P., (1992), *An Introduction of the Turkic Peoples: Ethnogenesis and State Formation in Medieval and Early Modern Asia and the Middle East*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- GOLDEN, P., (2005), “Khazarica: Notes on some Khazara terms”, *Turkic Languages*, 9: 205-222.
- GOLDEN, Peter B., (2013), “Some Notes on the Etymology of *Sabir*”, *KOINON ΔΡΟΝ: Studies and Essays in Honour of Valery P. Nikonorov on the Occasion of His Sixtieth Birthday presented by His Friends and Colleagues*, (Compiled and edited by Alexander A. Sinitsyn and Maxim M. Kholod), St. Petersburg: St. Petersburg State University Faculty of Philology, 49-55.
- GORDEZIANI, L., (2014), *Urart’ul-Kartuli Leksik’oni* [Urartuca-Gürcüce Sözlük], Tbilisi: Programa Logosi.
- GORMAN, Vanessa B., (2001), *Miletos, Ornament of Ionia, A History of the City to 400 B.C.E.*, Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- GREPPIN, John A. C., (2011), “Urartian Sibilants in Armenian”, *Historische Sprachforschung*, Bd. 124, 292-296.
- GREPPIN, John A. C. ve I. M. DIAKONOFF, (1991), “Some Effects of the Hurro-Urartian People and Their Languages upon the Earliest Armenians”, *Journal of the American Oriental Society*, CXI, 4: 720-730.
- GRØNBECH, Kaare, (1942), *Komanisches Wörterbuch: Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus*, Copenhagen: Munksgaard.
- GÖRKE, Susanne, (2010), *Das Ritual der Aštu (CTH 490), Rekonstruktion und Tradition eines hurritisch-hethitischen Rituals aus Boğazköy / Hattuša*, (Culture and History of the Ancient Near East, Vol. 40), Leiden-Boston: Brill.
- GUSMANI, Roberto, (1964), *Lydisches Wörterbuch*, Heidelberg: Carl Winter Universitätverlag.
- GÜL, Bülent, (2016), *Moğolca İbni Mühennâ Lügati*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- HAENISCH, Erich, (1962), *Wörterbuch zum Manghol un niuca tobca’an (Yüan-ch’ao Pi-shi)*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- HAJDÚ, Péter, (1988), “Die samojedischen Sprachen”, *The Uralic Languages, Description, History and Foreign Languages*, (Edited by Denis Sinor), Leiden-New York-København-Köln: E. J. Brill, 3-40.
- HAMILTON, J. R., (1955), *Les ouïghours à l’époque des Cinq Dynasties, d’après les documents chinois*, Paris.
- IVANTCHIK, Askold, (1997), “Das Problem der ethnischen Zugehörigkeit der Kimmerier und die kimmerische archäologische Kultur”, *Præhistorische Zeitschrift*, LXXII, 1: 12-53.
- IVANTCHIK, A. I., (2001), “The Current State of the Cimmeric Problem”. *Ancient Civilizations VII*, 3-4: 307-339.
- İNAYET, A., (2008), “Hanyu Wailaici Cidian’a (HWC) Göre Çinceye Geçen Türkçe Kelimeler Üzerine”. *Turkish Studies*, III, 1: 278-295.
- JANHUNEN, J., (1998), “Samoyedic”. *The Uralic Languages*, (ed. Daniel Abondolo), London: Routledge, 357-379.
- JANHUNEN, J., (2003), “Proto-Mongolic”. *The Mongolic Languages*, Edited by Juha Janhunen, (Routledge language family series; 5), London-New York: Routledge, 1-29.
- JANHUNEN, J., (2003a), “Para-Mongolic”. *The Mongolic Languages*, Edited by Juha Janhunen, (Routledge language family series; 5), London-New York: Routledge, 391-402.
- JANHUNEN, J., (2010), “The holy shamaness: Some additional notes on a Turko-Mongolic etymology”, *Pilgrimage of Life: Studies in Honour of Professor René Gothñni*, (Ed. R. Hämäläinen, H. Pesonen, M. Rahkala, T. Sakaranaho), The Finnish Society of Sciences and Letters and Study of Religions, University of Helsinki, 175-186.
- JOHANSON, L., (1998), “History of Turkic”. *The Turkic Languages*, (Edited by Lars Johanson and Éva Á. Csató), London-New York: Routledge, 81-125.

‘SÖZDE KARCA’ KELİMELERİN KÖKENİ
VE TÜRKÇEDEKİ HURRİ-URARTUCA LEKSİKAL ALINTILAR ÜZERİNE

- KANE, Daniel, (1989), *The Sino-Jurchen Vocabulary of the Bureau of Interpreters*, Uralic and Altaic Series, Volume 153, Denis Sinor (ed.), Bloomington, Indiana: Indiana University Research Institute for Inner Asian Studies.
- KANE, Daniel, (2009), *The Kitan Language and Script*, (Handbook of Oriental Studies, Section Eight, Central Asia, Vol. 19, Edited by Denis Sinor, Nicola Di Cosmo), Leiden-Boston: Brill.
- KAPUSUZOĞLU, Gökçen, (2015), “Çin Kaynaklarına Göre Türk Kültür Çevresinde Evlenme ve Cenaze Gelenekleri”, *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXXIV, 58: 507-522.
- KASSIAN, Alexei, (2011), “Hurro-Urartian From the Lexicostatistical Viewpoint”, *Ugarit-Forschungen*, XLII, Münster: Ugarit-Verlag, 383-451.
- KEARNS, John Michael, (1994), “The Lydian Consonant System”, *Kadmos*, XXXIII, 38-59.
- KEMPF, Béla, (2009), *Verb Formation in the Secret History of the Mongols*, [Yayımlanmamış Doktora Tezi. Szeged Üniversitesi. Macaristan].
- KhM = DOERFER, Gerhard, (1971), *Khalaj Materials*, (with the collaboration of Wolfram Hesse, Hartwig Scheinhardt, Semih Tezcan), Uralic and Altaic Series, Volume 115, Bloomington: Indiana University Publications.
- KORMUŞIN, İ. V., (2008), *Tyurkskiye Yeniseyskiye Epitafii, Grammatika Tekstologiya*, Moskova: Nauka.
- KOSTYAKOV, M. M., (1985), “Leksika, oboznaçayuščaya geografiçeskiye ob’yekti i absolyutniye oriyentiri v yeniseyskih yazıkah”, *Leksika i grammatika yazıkov Sibiri*, Barnaul, 80-87.
- KRISTENSEN, Anne Katrine Gade, (1988), *Who Were The Cimmericians, and Where Did They Come From? Sargon II, The Cimmericians, and Rusa I*. (Translated from the Danish by Jørgen Læssøe), Munksgaard-Copenhagen: Commissionær.
- KROONEN, Guus, (2013), *Etymological Dictionary of Proto-Germanic*, (Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series, Edited by Alexander Lubotsky, Volume II), Leiden-Boston: Brill.
- KTS = TOPARLI, Recep ve Hanifi VURAL, Recep KARAATLI, (2007), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 2. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- LEE, Ki-Moon ve S. Robert RAMSEY, (2011), *A History of the Korean Language*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Leksika = TENİŞEV, E. R., (Red.) (2001), *Sravnitel’no-İstoriceskaya Grammatika Tyurkskih Yazıkov. Leksika*, Moskva: Nauka.
- LHL = DE MARTINO, Stefano ve Mauro GIORGIERI, (2008), *Literatur zum hurritischen Lexikon (LHL), Band 1, A*. Firenze: LoGisma editore.
- Lİ, Yong-Söng, (1999), *Türk Dillerinde Akrabalık Adları*, Türk Dilleri Araştırma Dizisi: 15, İstanbul: Simurg.
- LIGETI, L., (1970), “Le tabghatch, un dialecte de la langue sien-pi”, *Mongolian Studies*, (ed. Louis Ligeti), Amsterdam, 265-308.
- LIGETI, L., (1977), “Turkologiai megjegyzések szláv jövevényiszavaink-hoz (Bélyeg; terem; bér) [MNY LXIII/1967/, 427-441.]”, *A Magyar Nyelv Török Kapcsolatai És Ami Körülöttük Van I.*, (Budapest Oriental Reprints, Series A1, Ed. E. Schütz - É. Apor), Budapest: MTAK, 341-355.
- LIPİNSKI, E., (1997), *Semitic Languages: Outline of A Comparative Grammar*, (Orientalia Lovaniensia Analecta: 80), Leuven: Peeters.
- MASSON, O., (2006), “Anatolian Languages”, *The Cambridge Ancient History*, 2nd edn., Vol. III, Pt. 2, (Sixth Printing), Cambridge: Cambridge University Press, 666-676.
- MED = LESSING, F. D., (1995), *Mongolian-English Dictionary*, Bloomington
- MEINEKE, Augustus, (1849), *Stephani Byzantii ethnicorum quae supersunt*, Berlin.
- MELCHERT, H. Craig, (ed.) (2003), *The Luwians*, Leiden-Boston: Brill.
- MELCHERT, H. C., (2004), *A Dictionary of the Lycian Language*, Ann Arbor-New York: Beech Stave Press.
- MELCHERT, H. Craig, (2008), “Carian”, *The Ancient Languages of Asia Minor*, (Edited by Roger D. Woodard), Cambridge: Cambridge University Press, 64-68.
- MELIKISHVILI, G. A., (1971), *Die urartäische Sprache*, (Studia Pohl 7; translated by K. Sdrembek; appendix by M. Salvini), Rome: Biblical Institute.
- MORAVCSIK, Gyula, (1983), *Byzantinoturcica II, Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen*. 3., unveränderte Auflage, Leiden: E. J. Brill.
- MOSOL, Lee, (2013), *Ancient History of the Manchuria, Redefining The Past*, Xlibris.
- NIKOLAEV, S. L. ve S. A. STAROSTIN, (1994), *A North Caucasian Etymological Dictionary*, Moscow: Asterisk Publishers.
- NIKOLAEVA, Irina, (2006), *A Historical Dictionary of Yukaghır*, (Trends in linguistics. Documentation 25), Berlin-New York: Mouton de Gruyter.
- NORMAN, Jerry, (1978), *A Concise Manchu-English Lexicon*, Seattle-London: University of Washington Press.

- NUGTEREN, Hans, (2011), *Mongolic Phonology and Qinghai-Gansu Languages*, Utrecht, LOT (Landelijke Onderzoeksschool Taalwetenschap).
- ÔSAWA, Takashi, (2003), "Aspects of the relationship between the ancient Turks and Sogdians. Based on a stone statue with Sogdian inscription in Xinjiang", *Éran ud Anērān, Studies presented to Boris Ilich Marshak on the Occasion of His 70th Birthday, Webfestschrift Marshak 2003*, Çevrimiçi: <http://www.transoxiana.org/Eran/Articles/osawa.html> (Erişim tarihi: 13.09.2016).
- OTWF = ERDAL, M., (1991), *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon*, Vol. I-II, Wiesbaden: Harrassowitz.
- ÖLMEZ, M., (1996), "Chinesische Lehnwörter in uigurischer Xuanzang-Biographie (II)", *Türk Dilleri Araştırmaları*, 6: 131-166.
- PAYNE, Annick, (2010), *Hieroglyphic Luwian, An Introduction with Original Texts*, 2nd Revised Edition, Wiesbaden: Harrassowitz.
- PdC = DE COURTEILLE, Pavet, (1870), *Dictionnaire Turk-Oriental*, Paris: Imprimerie impériale.
- PENGLIN, Wang, (1995), "Tokharian Words in Altaic Regnal Titles", *Central Asiatic Journal*, XXXIX, 2: 165-207.
- POPPE, N., (1938), *Mongol'skiy slovar' Mukaddimat al-Adab*, Moskva-Leningrad: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.
- POPPE, N., (1955), "The Turkic Loan Words in Middle Mongolian", *Central Asiatic Journal*, I, 1: 36-42.
- POPPE, N., (1960), *Vergleichende Grammatik der altaischen Sprachen. Teil I. Vergleichende Lautlehre*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- PRITSAK, Omeljan, (1955), *Die Bulgarische Fürstenliste und die Sprache der Protobulgaren*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- PRITSAK, Omeljan, (1982), "The Hunnic Language of the Attila Clan", *Harvard Ukrainian Studies*, VI, 4: 428-476.
- PULLEYBLANK, E. G., (1962), "The consonantal system of Old Chinese, Part II", *Asia Major*, IX: 206-265.
- PULLEYBLANK, E. G., (1991), *Lexicon of Reconstructed Pronunciation in Early Middle Chinese, Late Middle Chinese, and Early Mandarin*, Vancouver: UBC Press.
- RAMSTEDT, G. J., (1957), *Einführung in die altaische Sprachwissenschaft. I: Lautlehre*, (ed. P. Aalto), Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- RÓNA-TAS, A., (1988), "Turkic Influence on the Uralic Languages", *The Uralic Languages. Description, History and Foreign Influences*, (Ed. Denis Sinor), (Handbuch der Orientalistik. Achte Abteilung; v. 1), Leiden-New York-København-Köln: E. J. Brill, 742-780.
- RÓNA-TAS, A., (1998), "The Reconstruction of Proto-Turkic and the Genetic Question", *The Turkic Languages*, (Edited by Lars Johanson and Éva Á. Csató), London-New York: Routledge, 67-80.
- RÓNA-TAS, A., (2016), "Bayan and Asparux. Nine Notes on Turks and Iranians in East Europe", *Turks and Iranians, Interactions in Language and History, The Gunnar Jarring Memorial Program at the Swedish Collegium for Advanced Study*, (Edited by Éva Á. Csató, Lars Johanson, András Róna-Tas, and Bo Utas), Wiesbaden: Harrassowitz, 65-78.
- RÓNA-TAS, A. ve Árpád BERTA, (2011), *West Old Turkic, Turkic Loanwords in Hungarian*, 1-2, Wiesbaden: Harrassowitz.
- RYBATZKI, Volker, (2000), "Titles of Türk and Uigur Rulers in the Old Turkic Inscriptions", *Central Asiatic Journal*, XLIV, 2: 205-292.
- SCHMITT, G., (1971), "Wo siedelten nachweislich türkische Stämme im ersten Jahrhundert vor bzw. nach der Zeitwende?", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, XXIV, 3: 337-358.
- SCHNEIDER, Thomas, (2003), "Kassitisch und Hurro-Urartäisch", *Altorientalische Forschungen*, XXX, 2: 372-381.
- SCHÖNIG, Claus, (2000), *Mongolische Lehnwörter im Westghusischen*, (Turcologica 47), Wiesbaden: Harrassowitz.
- SCHUESSLER, Axel, (2007), *ABC Etymological Dictionary of Old Chinese*, Honolulu: University of Hawai'i Press.
- SCHUESSLER, Axel, (2009), *Minimal Old Chinese and Later Han Chinese, A Companion to Grammata Serica Recensa*, Honolulu: University of Hawai'i Press.
- SEVİN, Veli, (2005), *Hakkâri Taşları, Çıplak Savaşçıların Gizemi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- SHIMUNEK, Andrew E., (2007), *Towards a Reconstruction of the Kitan Language, with Notes on Northern Late Middle Chinese Phonology*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Indiana University, ABD].
- SHIMUNEK, Andrew, (2011), "Review of The Kitan Language and Script by Daniel Kane", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, LXIV, 1: 101-107.

‘SÖZDE KARCA’ KELİMELERİN KÖKENİ
VE TÜRKÇEDEKİ HURRİ-URARTUCA LEKSİKAL ALINTILAR ÜZERİNE

- SHIMUNEK, Andrew, (2014), “A New Decipherment and Linguistic Reconstruction of the Kitan-Chinese Bilingual Inscription of 1134 A.D.”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, LXVII, 1: 97-118.
- SKAFF, Jonathan Karam, (2012), *Sui-Tang China and Its Turco-Mongol Neighbors: Culture, Power, and Connections, 580-800*, Oxford-New York: Oxford University Press.
- SOYSAL, Oğuz, (2004), *Hattischer Wortschatz in hethitischen Textüberlieferung*, (Handbook of Oriental Studies, Section One, The Near and the Middle East, Volume Seventy-Four), Leiden-Boston: Brill.
- SSTMYa = *Sravnitel’nyy Slovar’ Tunguso-Man’gjurskih Yazıkov, Materialı k Etimologičeskomu Slovarju* (1975-1977), Tom I-II, Leningrad: Nauk.
- SSU-MA CH’IEN, (2010), *The Grand Scribe’s Records, Volume IX, The Memoirs of Han China, Part II*, (Edited by William H. Nienhauser, Jr.), Bloomington-Indianapolis: Indiana University Press.
- STACHOWSKI, Marek, (1993), *Dolganischer Wortschatz*, Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- STACHOWSKI, Marek, (1993a), *Geschichte des jakutischen Vokalismus*, Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- STACHOWSKI, Marek, (1996), “Über einige altaische Lehnwörter in den Jenissej-Sprachen”, *Studia Etymologica Cracoviensia*, I, 91-115.
- STACHOWSKI, Marek, (1998), *Dolganischer Wortschatz, Supplementband*, Kraków: Księgarnia Akademicka.
- STAROSTIN, S. A. ve M. RUHLEN, (1994), “Proto-Yeniseian Reconstructions, with Extra-Yeniseian Comparisons”, *On the Origin of Languages: Studies in Linguistic Taxonomy*, Stanford: Stanford University Press.
- ŞİRİN, Hatice, (2016), *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TEKİN, T., (1977), “Ön Türkçede Ünsüz Yitimi”, *TDAY-Belleten*, s. 35-51.
- TEKİN, T., (1988), *Volga Bulgar Kitabeleri ve Volga Bulgarcası*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TEKİN, T., (1993), *Hunların Dili*, Ankara: Doruk Yayınları.
- TEKİN, T., (2003), *Orhon Türkçesi Grameri*, (Yay. Mehmet Ölmez), İstanbul: Türk Dilleri Araştırma Dizisi.
- TEKİN, T., (2008), *Orhon Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TMEN = DOERFER, Gerhard, (1963-1975), *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*, Band I-IV, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- ToB = STAROSTIN, S. A., *The Tower of Babel, An International Etymological Database Project*, <http://starling.rinet.ru/main.html> (Son erişim tarihi: 09.01.2017).
- TOKHTAS’EV, Sergei R., (1992), “Cimmerians”, *Encyclopædia Iranica*, VI, 2, 563-567. Çevrimiçi: <http://www.iranicaonline.org/articles/cimmerians-nomads> (Son erişim tarihi: 30.12.2016).
- UTİL = MADVALİYEV, A., (ed.) (2006-2008), *Üzbek Tilining İzohli Luğati*, I-V, Toşkent: Üzbekiston Milliy Ensiklopediyası Davlat İlimiy Nashriyoti.
- UW = RÖHRBORN, K., (1977-1998), *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien*, Lfg. 1-6, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- ÜNAL, Orçun, (2015), “İhe Ashete Yazıtı: Yeni Bir Okuma ve Anlamlandırma Denemesi”, *Bilig*, 73: 271-294.
- ÜNLÜ, Suat, (2012), *Karahanlı Türkçe Sözlüğü*, Konya: Eğitim Yayınevi.
- ÜNLÜ, Suat, (2012a), *Harezm-Altınordu Türkçesi Sözlüğü*, Konya: Eğitim Yayınevi.
- VASİLEVIÇ, G. M., (1958), *Evenkiysko-Russkiy Slovar’*, Moskva: Gosudarstvennoe izdatel’stvo.
- VASMER, Max, (1987), *Etimologičeskiy Slovar’ Russkogo Yazıka*, Tom III, Moskva: Progress.
- VEWT = RÄSÄNEN, Martti, (1969), *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkischen Sprachen*, Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- VOVIN, A., (2000), “Did the Xiong-nu Speak a Yeniseian Language?”, *Central Asiatic Journal*, XLIV, 1: 87-104.
- VOVIN, A., (2003), “Did the Xiongnu speak a Yeniseian Language? Part 2: Vocabulary”, *Altaica Budapestinensia MMII, Proceedings of the 45th Permanent International Altaic Conference (PIAC), Budapest, Hungary, June 23-28, 2002*, (Edited by Alice Sárközi and Attila Rákos), Research Group for Altaic Studies, Hungarian Academy of Sciences, Department of Inner Asian Studies, Eötvös Loránd University, Budapest, 389-394.
- VOVIN, A., (2007), “Once Again on the Tabgaç Language”, *Mongolian Studies*, XXIX, 191-206.
- VOVIN, A., (2011), “Once Again on the Ruan-ruan Language”, *Ötüken’den İstanbul’a Türkçenin 1290. Yılı (720-2010) Sempozyumu, Bildiriler / Papers*, (ed. Mehmet Ölmez, Erhan Aydın, Peter Zieme, Mustafa S. Kaçalın), İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1-10.
- VOVIN, A., (2011a), “First and second person singular pronouns: a pillar or a pillory of the ‘Altaic’ hypothesis?”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, XXI, 2: 251-278.

- VOVIN, A., (2013), “Old Turkic Loanwords in the Khitan Language”, *Yalıu Kaya Bitigi, Osman Fikri Sertkaya Armağanı*, (Ed. Hatice Şirin User – Bülent Gül), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 621-625.
- VOVIN, Alexander ve Edward VAJDA, Étienne DE LA VAISSIÈRE, (2016), “Who Were the Kjet (羯) and What Language Did They Speak?”, *Journal Asiatique*, CCCIV, 1: 125-144.
- WATKINS, Calvert, (2008), “Hittite”, *The Ancient Languages of Asia Minor*, (Edited by Roger D. Woodard), Cambridge: Cambridge University Press, 6-30.
- WATSON, Wilfred G. E., (2011), “Semitic and Non-Semitic Terms for Horse-Trappings in Ugaritic”, *Aula Orientalis*, 29: 155-176.
- WCh = DOERFER, Gerhard ve Semih TEZCAN, (1980), *Wörterbuch des Chaldäisch (Dialekt von Xarrāb)*, Budapest: Akadémiai Kiadó.
- WEGNER, Ilse, (1995), “Die hurritischen Körperteilbezeichnungen”, *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie*, LXXXV, 116-126.
- WEGNER, Ilse, (2007), *Einführung in die hurritische Sprache*, 2., überarbeitete Auflage, Wiesbaden: Harrassowitz.
- WERNER, Heinrich, (2002), *Vergleichendes Wörterbuch der Jenissej-Sprachen*, Bde 1-3, Wiesbaden: Harrassowitz.
- WERNER, Heinrich, (2003), *M. A. Castrén und die Jenissejistik. Die Jenissej-Sprachen des 19. Jahrhunderts*, (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica, Bd. 62), Wiesbaden: Harrassowitz.
- WERNER, Heinrich, (2005), *Die Jenissej-Sprachen des 18. Jahrhunderts*, Wiesbaden: Harrassowitz.
- WERNER, Heinrich, (2006), *Die Welt der Jenissejer im Lichte des Wortschatzes. Zur Rekonstruktion der jenissejischen Protokultur*, Wiesbaden: Harrassowitz.
- WERNER, Heinrich, (2010), “Zum historisch-kulturellen Hintergrund der jenissejisch-türkischen Wortparallelen”, *Studies on the Turkic World. A Festschrift for Professor St. Stachowski on the Occasion of His 80th Birthday*, (edited by E. Mańczak-Wohlfeld and B. Podolak), Kraków: Jagiellonian University Press, 169-189.
- WILHELM, Gernot, (1980), “Der Komitativ des Urartäischen”, *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici*, 22: 133-136.
- WILHELM, Gernot, (2008), “Hurrian”, *The Ancient Languages of Asia Minor*, (Edited by Roger D. Woodard), Cambridge: Cambridge University Press, 81-104.
- WILHELM, Gernot, (2008a), “Urartian”, *The Ancient Languages of Asia Minor*, (Edited by Roger D. Woodard), Cambridge: Cambridge University Press, 105-144.
- WU, Yingzhe ve Juha JANHUNEN, (2010), *New Materials on the Khitan Small Script. A Critical Edition of Xiao Dilu and Yelü Xiangwen*, Folkestone: Global Oriental.
- XIONG, Victor Cunrui, (2006), *Emperor Yang of the Sui Dynasty. His Life, Times, and Legacy*, Albany: State University of the New York Press.
- YEGOROV, V. G., (1964), *Etimologičeskiy Slovar’ Çuvaşskogo Yazıka*, Çeboksarı.
- YILMAZ, Emine, (2002), *Çuvaşça Çok Zamanlı Morfoloji*, Ankara: Grafiker Yayıncılık.
- YTS = DİLÇİN, Cem, (1983), *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YÜCE, Nuri, (1993), *Mukaddimetü'l-Edeb. Hvarizm Türkçesi ile Tercümelî Şuŝter Nüshası. Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks*, 2. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu.